

Mogućnosti implementacije situacijske prevencije u zatvorskom okruženju

Glažar, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:073338>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**



Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)



Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Mogućnosti implementacije situacijske prevencije u zatvorskom
okruženju

Karla Glažar

Zagreb, lipanj 2017.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Mogućnosti implementacije situacijske prevencije u zatvorskom
okruženju

Studentica:
Karla Glažar

Mentorica:
Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Komentorica:
Doc.dr.sc. Miranda Novak

Zagreb, lipanj 2017.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „*Mogućnosti implementacije situacijske prevencije u zatvorskom okruženju*“ i da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Karla Glažar

Rijeka, lipanj 2017.

SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI NA HRVATSKOM JEZIKU

Ime i prezime studentice: Karla Glažar

Ime i prezime mentorice i komentorice: izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević,

doc.dr.sc. Miranda Novak

Program/modul na kojem se polaže diplomski ispit: Socijalna pedagogija/modul odrasli

Cilj rada je sažeti i prikazati dosadašnja saznanja o situacijskoj prevenciji te mogućnostima njene implementacije u zatvorskom okruženju. Ova tema odabrana je radi njene relevantnosti unutar kaznenog sustava, čija je svrha human tretman zatvorenika uz poštovanje njihovog dostojanstva, što se osigurava prilagodbom i optimizacijom zatvorskog okruženja. Radi boljeg shvaćanja mogućnosti implementacije situacijske prevencije, u prvom dijelu rada predstavljen je pregled literature koja se bavi područjem situacijske prevencije te je opisan njen teorijski okvir (teorija racionalnog izbora, kriminologija okruženja, okolinska psihologija, biheviorizam, teorija socijalnog učenja i teorija socijalnih utjecaja, frustracijska teorija agresivnosti). Drugi dio rada sadrži pregled saznanja o zatvorskom okruženju te utjecaju istog na dobrobit i ponašanje kako zatvorenika, tako i osoblja penalnih ustanova. U konačnici, razjašnjeno je kako se koncepti i preporuke situacijske prevencije mogu implementirati u zatvorskom okruženju. Pokazalo se kako je situacijska prevencija uvelike primjenjiva u penalnim ustanovama te se pomoću intervencija situacijske prevencije može utjecati na glavne rizične čimbenike koji potiču i omogućuju počinjenje kaznenih djela i prekršaja u zatvorima i kaznionicama (prenapučenost, nepovoljni okolinski utjecaji, monotonija i slično). Kao dokaz, prikazani su primjeri dobre prakse iz svijeta koji pokazuju kako utilizacija načela situacijske prevencije pozitivno djeluje na mentalno zdravlje i ponašanje zatvorenika. Zaključno, u radu se mogu pronaći konkretne implikacije za implementaciju situacijske prevencije u zatvorskom okruženju koje odgovornima mogu poslužiti kao smjernice za unaprijeđenje i poboljšanje zatvorskog konteksta, za koje je dokazano da imaju utjecaja na poboljšanje stanja u zatvorima i kaznionicama te posljedično na cjelokupni kazneni sustav.

Ključne riječi: situacijska prevencija, penalne ustanove, zatvorsko okruženje, mentalno zdravlje, primjeri dobre prakse

SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI NA ENGLISKOM JEZIKU

The purpose of the thesis is to summarize and present a review of literature and findings from the field of situational prevention and the possibilities of its implementation in the prison environment. The reason this particular theme was chosen is its relevance for the penal system, which aims to offer human treatment to the prisoners with respect to their dignity. Such treatment is ensured by adjusting and optimizing the conditions inside prisons and jails with respect to the concepts of situational prevention. To provide a better understanding of the concept of situational prevention, the first part of the paper gives an overview of literature concerning situational prevention and its theoretical framework (rational choice theory, environmental criminology, environmental psychology, behaviorism, social learning theory and social influences theory, frustration theory of aggression). The second part of the paper consists of findings about the prison environment, including its effect on the wellbeing and behavior of prisoners and staff alike. Ultimately, the two concepts are merged and a brief overview of possibilities for the implementation of situational prevention in correctional institutions is presented. It was discovered that the concepts and recommendations of situational prevention is widely applicable to the prison environment and it greatly affects risk factors, which enable and facilitate prisoner misconduct (e.g. overcrowding, adverse environmental factors, monotony). As proof, examples of good practice are given, to show how institutions all over the world have implemented situational prevention and other interventions aimed at making a positive impact on prisoners' mental health and behavior. To conclude, this paper contains relevant implications for implementing situational prevention which wardens and other responsible people in the penal system might find helpful, since they can aid in the advancement of the prison environment. These implications are proven to be effective, as is shown in the paper, and can lead to improving the conditions in correctional facilities and, consequently, the entire penal system.

Key words: situational crime prevention, correctional facilities, prison environment, mental health, good practice

SADRŽAJ

| | |
|---|----|
| 1. Uvod..... | 1 |
| 2. Problemska pitanja | 3 |
| 3. Situacijska prevencija..... | 4 |
| 4. Teorijski okvir | 11 |
| 4.1. Teorija racionalnog izbora (eng. <i>Rational choice theory</i>)..... | 12 |
| 4.2. Kriminologija okruženja (eng. <i>Environmental criminology</i>) | 14 |
| 4.3. Okolinska psihologija (eng. <i>Environmental psychology</i>)..... | 16 |
| 4.4. Biheviorizam, teorija socijalnog učenja i teorija socijalnih utjecaja (eng. <i>Bibehaviorism, social learning theory and social influences theory</i>)..... | 17 |
| 4.5. Frustracijska teorija agresivnosti (eng. <i>Frustration aggression hypothesis</i>)..... | 20 |
| 5. Zatvorsko okruženje | 23 |
| 5.1. Tri generacije penalnih ustanova | 24 |
| 5.2. Arhitektura penalnih ustanova kroz povijest | 30 |
| 6. Rizični čimbenici za neprimjereno ponašanje zatvorenika | 39 |
| 6.1. Deprivacijska perspektiva..... | 40 |
| 6.2. Importacijska perspektiva..... | 43 |
| 6.3. Situacijska perspektiva | 45 |
| 6.3.1. Prenapučenost | 45 |
| 6.3.2. Monotonija..... | 48 |
| 6.3.3. Vanjska kontrola | 50 |
| 7. Situacijska prevencija u zatvorskom okruženju | 51 |
| 7.1. Kontrola poticajnih čimbenika | 51 |
| 7.2. Povećanje napora | 55 |
| 7.3. Povećanje percipiranog rizika | 56 |

| | |
|--|----|
| 7.4. Smanjenje očekivanih nagrada | 57 |
| 7.5. Povećanje očekivanih kazni..... | 58 |
| 7.6. Kvalitetni odnosi zatvorenika i osoblja | 59 |
| 8. Primjeri dobre prakse | 61 |
| 9. Zaključak..... | 74 |
| 10. Literatura | 77 |

1. UVOD

Svaka država u modernom svijetu ima barem jednu penalnu ustanovu i određeni broj zatvorenika. Postojanje zakonskih propisa i sankcija koje nastupaju u slučaju kršenja tih propisa normalna je stvar i temelj funkcioniranja svake suverene države. Zatvaranje pojedinaca koji su prekršili zakon uobičajena je pojava, ponekad čak i glorificirana u slučaju teških, medijski eksponiranih zločina kao što su ubojstva, silovanja, seksualno zlostavljanje djece i drugo. Međutim, u trenutku kada je osoba smještena „iza rešetaka“, o njoj se više puno ne govori. Nikoga ne zanima kakav je njegov ili njezin život u ustanovi, kako se osjeća, prijete li mu drugi zatvorenici, potiče li svađe s drugim zatvorenicima ili prkosi zatvorskom osoblju. Čini se da ono što javnost ne vidi, javnost ni ne zanima.

Općeprihvaćeno mišljenje o penalnim ustanovama jest da su to opasna mjesta gdje su smješteni nemoralni, psihički poremećeni i nasilni ljudi zbog čega se potrebno uvijek osvrnuti i gledati preko ramena jer u svakom trenutku prijete rizik da netko iz čista mira napadne. Nažalost, takva se slika javnosti prenosi kroz medije i filmove (Jewkes, 2007) - kada se objavljuju novinski članci o događajima u kaznionicama i zatvorima, najčešće se piše o napadima i incidentima koji su se dogodili. U filmovima i TV serijama penalne ustanove i zatvorenici prikazani su na sličan način – ustanove su stare, ružne, prljave, sive i zastrašujuće, a zatvorenici provode dane zaključani u ćelijama iz kojih viču i psuju jedni druge i čuvare te su u potpunosti neuračunljivi u interakciji s drugima (Jewkes, 2007). Međutim, u današnjem je svijetu realnost prilično drugačija.

Realnost je da se u današnje vrijeme sve više vodi računa o tome da se u ustanove uvedu elementi koji će ih učiniti ugodnijima, ispunjenijima, čak se može reći i ljepšima. Sjetivši se vlažnih, mračnih tamnica u koje su se u antičko doba zatvarali osuđenici, osobi je odmah jasno da su penalne ustanove nemjerljivo napredovale što se tiče uvjeta koje pružaju. Od tamnica, preko panoptikona, do današnjih „zatvora nove generacije“ bio je dug put, ali zaista plodonosan. Ono što kaznionice i zatvore nove generacije naročito čini posebnima i revolucionarnima jest činjenica da utiliziraju načela situacijske prevencije i time djeluju na mentalno zdravlje i ponašanje zatvorenika.

Situacijska prevencija relativno je mlada disciplina, primjenjiva u raznim kontekstima modernog života. U srži, usmjerena je na proučavanje i modificiranje čimbenika u prostoru koji su povezani s pojavom kriminalnih djela. Brojni autori proučavali su koncepte povezane sa situacijskom prevencijom i razvijali preporuke za uređenje sigurnijih okoliša, kako u

zajednici, tako i u zatvorenim ustanovama kao što su kaznionice i zatvori. S vremenom je postalo jasno kako je ljudsko ponašanje pod velikim utjecajem okruženja u kojem se osoba nalazi (Kim, LaGrange, Willis, 2013). U zatvorima, koji su zatvorena okruženja u koje su ljudi prisilno dovedeni i nemaju izbora o tome kada će otići, situacijski čimbenici imaju još veći utjecaj u generiranju neprihvatljivih ponašanja. Općenito, boravak u kaznionici ili zatvoru iznimno je stresna situacija – zatvorenici se suočavaju s raznim deprivacijama i frustracijama, a prenapučenost, kronični nedostatak autonomije i sivilo zatvorskog okruženja svakako ne doprinose dobrom raspoloženju zatvorenika. Stoga ne čudi da se zatvorenici osjećaju frustrirano i kao da se njihovo dostojanstvo ne poštuje, što često potiče nasilno ponašanje prema drugim zatvorenicima, čak i zatvorskom osoblju (Cooley, 1993; Ramsay i sur, 1987; prema Wortley, 2008). Sažeto i jednostavno, loša okolina dovodi do osjećaja frustriranosti, a ti osjećaji povećavaju mogućnost da osoba reagira agresivno.

Znajući da su situacijski čimbenici ti koji dovode do frustracija ili potiču zatvorenike da počine prekršaj i napadnu drugu osobu, čini se logično da će promjena nekih od tih čimbenika potaknuti i promjene u njihovom ponašanju. Jedan od razloga zašto je potrebno razmišljati u smjeru razvijanja zdravih uvjeta u penalnim ustanovama je to što nedostatak stimulansa unutar zatvora i kaznionica, loša prehrana, nedostatak privatnosti i vremena za refleksiju te ostale deprivacije koje se povezuju s boravkom u penalnoj ustanovi povećavaju izgleda za pojavu neprimjerenog ponašanja koje negativno utječe na mentalno zdravlje svih zatvorenika (Nurse, Woodcock, Ormsby, 2003). Stoga se u posljednje vrijeme sve više razmišlja o humanizaciji zatvorske kazne i zatvorskog okruženja – pišu se pravilnici i protokoli na svjetskoj razini te se požrtvovno implementiraju na državnim razinama, istražuju se mogućnosti optimizacije zatvorskog okruženja, a u nekim su državama već sagrađene ustanove u kojima su implementirane smjernice situacijske prevencije o tome kako sačuvati mentalno zdravlje zatvorenika i prevenirati njihovo neprimjerenost ponašanje.

Tema situacijske prevencije u zatvorskom okruženju iznimno je izazovna i kompleksna. Prvotno zbog dojma kako je situacijska prevencija teško primjenjiva u zatvorskom sustavu zbog specifičnosti zatvoreničke populacije, a potom i zbog siromašnosti dostupne literature o tom području. Iako je situacijska prevencija u posljednjih nekoliko desetljeća prilično popularizirana, većinom se istraživanja i stručni radovi bave situacijskom prevencijom u zajednici. Relativno mali broj autora pažnju je posvetio situacijskoj prevenciji unutar zatvorskog sustava, no primjetni su veliki pomaci u tom pogledu. U praksi je situacija takva da su u nekim državama učinjeni naponi u smjeru prilagodbe penalnih ustanova standardima

situacijske prevencije, no većinom se radi o razvijenim državama, o čemu govore podaci i prikazi primjera dobre prakse u ovom radu. U ostatku svijeta penalne ustanove zadržale su svoj izvorni oblik, a napori u smjeru implementacije intervencija situacijske prevencije vidljivi su jedino u postavljanju sustava elektroničkog nadzora (nadzorne kamere, kartice za pristup u određene dijelove ustanove i slično). Nažalost, to nije dovoljno da bi se osigurao humani tretman zatvorenika i poštivanje njihovog dostojanstva, što je nešto čemu bi se u 21. stoljeću trebalo težiti. Stoga je cilj ovog rada dati pregled intervencija u okviru situacijske prevencije općenito, ali i u zatvorskom okruženju te pokazati što se sve može učiniti kako bi se osiguralo kvalitetno izvršavanje kazne zatvora za zatvorenike koje će im pomoći da se uspješno resocijaliziraju i vrate u društvo kao funkcionalni članovi zajednice.

2. PROBLEMSKA PITANJA

Od obrata kaznene politike od retribucije prema rehabilitaciji, jedno od najvažnijih pitanja koje se postavlja unutar kaznenog sustava jest kako kvalitetno i humano kontrolirati velik broj počinitelja kaznenih djela koji su zatvoreni protiv svoje volje. Na više ili manje očit način, situacijska je prevencija oduvijek bila sastavni dio svake penalne ustanove – visoki zidovi, ograde, rešetke i lokoti pokazatelji su toga. No s vremenom je postalo jasno da to nije dovoljno, odnosno da ti načini kontrole sprječavaju samo mali dio neprimjerenog ponašanja koje zatvorenici iskazuju. U početku, te su metode većinom bile usmjerene na sprječavanje bjegova zatvorenika, no pokazalo se kako je visok stupanj kontrole kroz fizičke prepreke povezan s visokim stopama nasilja i drugih problematičnih ponašanja zatvorenika (McCorkle, Miethe, Drass, 1995; prema Cao, Zhao, Van Dine, 1997). Postalo je očito kako samo povećavanje visine zidova i broja rešetki koje stoje između zatvorenika i njihove slobode nije dovoljno.

U današnje je vrijeme jasno kako je potrebno djelovati na situacijske čimbenike na način da se smanji vjerojatnost nasilja između zatvorenika te napada zatvorenika na osoblje penalne ustanove. Postalo je jasno da su penalne ustanove i način na koji su one izgrađene prožete značenjem, simbolima i da imaju velik utjecaj na fizičku i psihičku dobrobit osoba koje u njima žive. Dizajn penalnih ustanova, između ostalog, na suptilan način odražava filozofiju institucije, a možda čak i čitavog kaznenog sustava (Wener, 2012; prema Moran, Jewkes, Turner, 2016). Stoga se postavlja pitanje na koji je način moguće smanjiti neprimjerenost ponašanja zatvorenika djelovanjem na situacijske čimbenike? Koji sve čimbenici u penalnim ustanovama djeluju na psihološku dobrobit i ponašanje zatvorenika? Otkrije li se odgovor na

to pitanje, slijedi pitanje na koji je način potrebno djelovati na navedene čimbenike i što je od toga moguće napraviti u okviru penalnih ustanova? U konačnici, postavlja se pitanje koje najviše zanima odgovorne – imaju li intervencije situacijske prevencije u penalnim ustanovama doista utjecaja na ponašanje zatvorenika?

Stoga je ovaj rad usmjeren na otkrivanje općenitih smjernica i pretpostavki situacijske prevencije te mogućnosti njihove implementacije unutar penalnih ustanova. S obzirom na to da je situacijska prevencija uglavnom razvijana u kontekstu zajednica i smanjenja kriminaliteta u zajednicama u kojima ljudi slobodno žive, jasno je da je ovaj zadatak zahtjevan i kompleksan jer se ne mogu sve upute i smjernice situacijske prevencije u izvornom obliku primijeniti u penalnim ustanovama. Međutim, iako izazovan, ovaj je zadatak iznimno zanimljiv jer spaja dva naoko nespojiva područja – situacijsku prevenciju i penološki tretman. Naročito je zanimljiv iz perspektive socijalne pedagogije jer djelovanje na situacijske čimbenike unutar penalnih ustanova utječe na mentalno zdravlje zatvorenika, a time omogućava i pospješuje njihov tretman i resocijalizaciju, čemu socijalni pedagozi teže.

3. SITUACIJSKA PREVENCIJA

Situacijska prevencija jedna je od mjera primarne prevencije, što znači da se odnosi na sprječavanje kaznenog djela prije no što do njega dođe. Principi situacijske prevencije obuhvaćaju razne intervencije u prostoru koje će utjecati na počiniteljevu spremnost da počini kazneno djelo (Bašić, 2009).

Usmjerenost na okolinske čimbenike ono je što situacijsku prevenciju i stručnjake koji se njome bave razlikuje od drugih u području kriminologije i kriminaliteta. Naime, kroz povijest se proučavanje kriminaliteta razvijalo u dva različita pravca (Cooke, Wozniack, Johnstone, 2008). Jedan je pravac odražavao mišljenja brojnih tradicionalnih kriminologa koji su smatrali da uzroke kriminaliteta treba tražiti isključivo u pojedincu, njegovim iskustvima, djetinjstvu i razvijenoj patologiji. Takvo razmišljanje dovodi do zaključka da, kada je kriminalac jednom „oblikovan“, samo je pitanje vremena kada će počiniti kazneno djelo, pri čemu okolnosti u kojima će ga počiniti gotovo i nisu važne. Gledajući na taj način, nameće se zaključak da je prevencija kriminaliteta moguća kroz obogaćivanje djetinjstva sve djece, jačanje njihovih socijalnih vještina, ublažavanje socijalnih nejednakosti.

S druge strane pojavila se grupa stručnjaka s raznih područja koji su kriminalitet počeli objašnjavati kao rezultat odnosa između pojedinca i okoline (Cooke, Wozniack, Johnstone, 2008). Brojni sociolozi u 20. su stoljeću počeli pridavati veliku pozornost prostoru i njegovoj

ulozi u životu i funkcioniranju ljudi, zaključujući kako je fizički svijet važan u razumijevanju raznih socijalnih fenomena, poglavito kriminaliteta i prevencije kriminaliteta (Kim, LaGrange, Willis, 2013). Sukladno tome, promišljali su o čimbenicima u prostoru na koje je potrebno djelovati da bi se utjecalo na vjerojatnost da će kazneno djelo biti počinjeno. Ne pobijajući važnost osobnih uvjerenja i stavova pojedinca, ustvrdili su da i čimbenici u okolini imaju velik utjecaj na počinjenje kaznenog djela te time otvorili vrata situacijskoj prevenciji, novom konceptu prevencije kriminaliteta. Udružena s ostalim aspektima prevencije, situacijska bi prevencija trebala uvelike pridonijeti ostvarivanju općeg cilja prevencije kriminaliteta.

Korijeni situacijske prevencije sežu do 1829. godine, kada je Sir Richard Mayne policijskim službenicima naglasio da je njihov primarni zadatak sprječavanje kriminaliteta, a ne retroaktivno reagiranje na njega, čime im je skrenuo pozornost na činjenicu da su svojom pojavom i pažnjom u stanju spriječiti kazneno djelo (Bennett, 1986). Međutim, u novije je vrijeme intenzivniji razvoj situacijske prevencije započeo 80-ih godina 20. stoljeća, kada je razina kriminaliteta u Sjedinjenim Američkim Državama prešla svaku prihvatljivu granicu (Newman, 1996). Na području Britanije se također postupno napuštao koncept korektivnih metoda, odnosno rehabilitacija i tretman počinitelja. Razlog tome bili su obeshrabrujući rezultati istraživanja uspješnosti tretmana. Dovoljno je podsjetiti da je upravo u to vrijeme, točnije 1974., autor Martinson izdao svoj rad poznat pod jednostavnim nazivom „Nothing works“, u kojem se kritički osvrnuo na porazne rezultate evaluacijskih istraživanja tretmana u penalnim ustanovama, koji su ukazivali porazno visoke stope recidivizma nakon kazne zatvora. Znajući kako su programi tretmana bili poglavito usmjereni na mijenjanje stavova i ponašanja zatvorenika, postalo je očito kako samo djelovanje na te čimbenike nije dovoljno. Stoga je sve više pažnje pridavano inovativnim tehnikama suzbijanja kriminaliteta, koje su imale brojne dodirne točke sa situacijskom prevencijom. Konkretnije, najjače su poveznice ležale u konceptima „racionalnosti“ i „izbora, odnosno odluke“, jer je glavna pretpostavka situacijske prevencije da počinitelji slobodno i aktivno donose odluku da će počiniti kazneno djelo (Bennett, 1986). Na početku svog razvoja, situacijska je prevencija ponajviše bila usmjerena na sprječavanje imovinskog kriminaliteta, no danas je ona uvelike primjenjiva i na druge vrste kriminaliteta, a njene metode s vremenom su se razvile te su postale brojnije i sofisticiranije (Wortley, 2002). U novije je vrijeme situacijska prevencija područje od sve većeg interesa kriminologa, pa se stoga objašnjava na koji način situacijska prevencija može djelovati i na kaznena djela s elementima nasilja, kaznena djela seksualnog zlostavljanja

djece, trgovine ljudima, korupcije, trgovine drogom, korupcije u javnom sektoru, prijevare i krivotvorenja dokumenata te neprimjereno ponašanje zatvorenika u penalnim ustanovama (Leclerc, 2013; Clarke, 2009).

Situacijska se prevencija sastoji od intervencija u prostoru čiji je cilj adaptacija neposredne okoline i uvjeta na način koji će smanjiti rizik od počinjenja kaznenog ili prekršajnog djela (Tonry, Farrington, 1995; prema Bašić, 2009). Zanimljiva je perspektiva koja govori da je cilj situacijske prevencije osnaživanje mete kako se zločin ne bi isplatio i kako do njega onda ne bi ni došlo (Von Hirsch, Garland, Wakefield, 2000). Takvo gledanje na prevenciju kriminaliteta savršeno odražava glavnu pretpostavku situacijske prevencije, a to je da je vjerojatnost da će do kaznenog djela doći uvelike pod utjecajem situacijskih čimbenika, a ne samo i isključivo kriminalnih tendencija i predispozicija pojedinca. Iako se područje situacijske prevencije neprestano razvija i širi, od početka se temelji na proučavanju konteksta u kojem se kriminalno ponašanje odvija te stoga naglasak stavlja na preveniranje kriminaliteta kroz intervencije u prostoru umjesto kroz mijenjanje stavova i karakteristika počinitelja (Lee, 2010). Moglo bi se reći da je situacijska prevencija usmjerena na mijenjanje onih čimbenika u prostoru koji stavljaju „točku na i“ u procesu donošenja odluke o počinjenju kaznenog djela. Čimbenici kao što su lako dostupna meta i nedostatak nadzora potaći će počinjenje djela kod osobe koja je već u sebi donijela odluku da će počinuti djelo, ali čeka pravi trenutak (Bašić, 2009).

Situacijska prevencija kriminaliteta temelji se na dvije glavne pretpostavke. S obzirom na to da glavni principi situacijske prevencije proizlaze iz teorije racionalnog izbora, ne čudi da je prva pretpostavka situacijske prevencije da je svako ljudsko ponašanje odgovor na uvjete u trenutnoj i neposrednoj okolini. U skladu s time je i druga glavna pretpostavka, po kojoj je motivacija osobe da počini kazneno djelo promjenjiva i ovisi upravo o čimbenicima u okolini. Prema tome, djelovanjem na čimbenike u okolini moguće je djelovati i na motivaciju osobe da počini kazneno djelo (Bennett, 1986). Pritom su glavni ciljevi intervencija u prostoru otežati počinjenje kaznenog djela, na način da se poveća napor koji počinitelj mora uložiti da bi uspješno počinio kazneno djelo, povećati rizik kojem se počinitelj prilikom činjenja kaznenog djela izlaže te smanjiti nagrade koje će izvršenjem kaznenog djela ostvariti (Rutter, Giller, Hagell, 1998; prema Bašić, 2009). S vremenom i razvojem teoretskih postavki na kojima se situacijska prevencija temelji, pokazalo se kako je velik dio smanjivanja motivacije počinitelja za kazneno djelo povezan s načinom kako počinitelj percipira situaciju. Drugim riječima, intervencije situacijske prevencije moraju biti precizne, jasne i vrlo prepoznatljive

kako bi se izbjegla mogućnost da ih počinitelj previdi (Clarke i Homel, 1997; prema Lee, 2010). Uz to, u najnovije vrijeme, situacijska prevencija prepoznaje važnost psiholoških i emocionalnih procesa kod počinitelja te se jednim dijelom usmjerava i na poticanje osjećaja srama kod počinitelja. Isto se postiže postavljanjem jasnih znakova zabrana ili obavijesti o očekivanom ponašanju čime se otklanja mogućnost da počinitelj opravda svoje ponašanje pozivanjem na neznanje o neprimjerenosti ponašanja (Cornish i Clarke, 2003; prema Lee, 2010).

Sukladno navedenom, intervencije situacijske prevencije mogu se podijeliti u dvije skupine inicijativa (Bennett, 1986). Prva skupina usmjerena je na metu - potencijalnu žrtvu, njeno osnaživanje te osnaživanje njene neposredne okoline. Općenito govoreći, osnaživanje se odnosi na smanjivanje dostupnosti, odnosno otežavanje pristupa meti kroz postavljanje fizičkih prepreka (ograda, lokota, zasuna) ili elektroničkih prepreka (sefovi s lozinkama, protuprovalni alarmi) (Cozens, Saville, Hillier, 2005). Pretpostavka je, naročito u današnje vrijeme kada je popularna upotreba vrlo modernih tehnologija, da počinitelj neće imati dovoljno resursa da počini kazneno djelo ukoliko je meta dobro zaštićena lozinkama, laserima, bravama i slično. Neimanje resursa dovoljno je dobar razlog da počinitelj odustane od počinjenja djela, čak i ako je visoko motiviran, što je izravno povezano s teorijom racionalnog izbora (Ekblom i Tilley, 2000).

Kako je 80-ih godina prošlog stoljeća situacijska prevencija bila promatrana uglavnom u kontekstu suzbijanja imovinskog kriminaliteta, najveći broj istraživanja i preporuka u literaturi usmjeren je na tu vrstu kriminaliteta. Primjerice, navodi se kako je način osnaživanja žrtve i njene okoline pojačavanje mjera osiguranja - postavljanje dodatnih brava, lanaca, zasuna i protuprovalnih alarma (Bennet, 1986; Cozens i sur., 2005). Daljnje preporuke u duhu situacijske prevencije su označavanje svoje imovine inventarnim brojem ili ugradnjom GPS čipova na stvari visoke vrijednosti, što omogućuje praćenje otuđene imovine. Također, imovina označena inventarnim brojem vrlo je riskantna meta imovinskih delikata jer upravo broj ili oznaka na njoj dokazuje tko je vlasnik, a time i je li u posjedu vlasnika ili provalnika, pa je zato ta praksa popularna u penalnim ustanovama (Wortley, 2002). Sve navedeno povećava rizik u koji se počinitelj nije spreman upustiti i time smanjuje njegovu motivaciju za počinjenje kaznenog djela provale i krađe.

Druga skupina inicijativa potiče aktivaciju zajednice u uređenju okoliša kako bi se smanjio kriminalitet te time, indirektno, aktivaciju zajednice u održavanju sigurnosti. Održavanje imidža, odnosno urednog izgleda zajednice i poticanje pozitivnih aktivnosti u zajednici vrlo

su bitne komponente situacijske prevencije jer omogućuju efektivno funkcioniranje zajednice i stvaranje pozitivne atmosfere (Cozens i sur., 2005). Primjerice, stanovnike zajednice može se poticati da vode računa o napuštenim posjedima, ali i da se aktivno brinu o okućnicama praznih kuća, skupljaju poštu, kose travu i održavaju raslinje oko kuće kako bi kući dali izgled kao da u njoj netko živi. Na taj se način smanjuje vjerojatnost da će počinitelji odabrati tu kuću za metu provale. Moguće je to povezati s teorijom razbijenih prozora koja govori o tome da su neodržavani prostori „magneti“ za kriminalitet jer odaju dojam da se o njima nitko ne brine (Spelman, 1993; prema Cozens i sur., 2005). Poticanjem pozitivnih aktivnosti u zajednici, kao što su pješaćenje umjesto korištenja javnog prijevoza, poticanje zajedničkih aktivnosti poput sportskih turnira na javnim površinama i drugo, potiče se korištenje javnih površina za pozitivne aktivnosti, što može umanjiti stope negativnih aktivnosti. Racionala iza toga jest da poticanje aktivnosti u zajednici pridonosi boravku većeg broja ljudi vani, što povećava broj ljudi koji promatraju i (nesvjesno) nadziru zajednicu te time povećavaju rizik za počinitelja da će biti uhvaćen (Cozens i sur., 2005). Takve inicijative poznate su kao susjedske patrole (eng. *neighbourhood watch*), odnosno održavanje sigurnosti u zajednici od strane stanovnika. Susjedske patrole naročito su efektivne ukoliko su u zajednici jasno određena i istaknuta pravila ponašanja – primjerice, ako se zna da je na javnim površinama zabranjeno konzumiranje alkohola i to je jasno istaknuto znakovima u parkićima, na parkinzima i slično, članovima zajednice bit će manje neugodno prići osobama koje piju i upozoriti ih da krše pravila. Time se utječe i na stvaranje osjećaja srama i neugode kod počinitelja jer nemaju osnove da se obrane i opravdaju svoje ponašanje (Cornish i Clarke, 2003; prema Lee, 2010).

Način aktivacije članova zajednice kao što je susjedska patrola opisala je i Jacobs (1961; prema Balgač, 2013), koja je tvrdila da stanovnici trebaju biti oči i uši policije, odnosno prisutni u onim trenucima i na onim mjestima gdje policija to nije. Počinitelji će manje vjerojatno počinuti kazneno djelo u zajednicama koje su organizirane i djeluju zajedno protiv kriminala (Bennett, 1986). Ipak, to zvuči mnogo jednostavnije nego što zapravo jest, jer da bi se stanovnici željeli aktivirati, potrebno je u njima potaknuti osjećaj odgovornosti za zajednicu.

Na sličan je način razmišljao Oscar Newman, začetnik ideje obranljivog prostora, koju je opisao 1972. godine, a koja i dan danas predstavlja odličnu polaznicu za osmišljavanje intervencija situacijske prevencije (Newman, 1996). Newman se u svom radu pozivao na otuđenje ljudi od zajednice kao uzrok povećane stope kriminaliteta. Smatrao je kako su

promjene u društvu, kao što su povećanje broja imigranata, raspad tradicionalne obitelji i povećanje broja izvanbračne djece, dovele do razvijanja osjećaja straha i nesigurnosti među građanima. Ideja polaznica njegovog rada bila je da je u takvim okolnostima potrebno međusobno povezati građane te stvoriti osjećaj sigurnosti i pripadanja zajednici kako bi se u društvu smanjila stopa kriminaliteta. Razmatrajući prilike u društvu, Newman je zaključio da bi se stopa kriminaliteta mogla smanjiti osnaživanjem građana da koriste i čuvaju, odnosno brane svoj prostor. Iz te je ideje proizašao koncept obranjivog prostora. On se ne temelji na fizičkim granicama kao što su ograde i lokoti, već na osjećaju teritorijalnosti koji se postiže identifikacijom grupe ljudi s određenim prostorom. Ne radi se o tome da se prostori brane postavljanjem vanjskih prepreka, već tako što će se u ljudima stvoriti osjećaj vlasništva i odgovornosti za neki prostor. Ne samo Newman, već i brojni sociolozi nakon njega (Kim i sur, 2012), primijetili su kako su ljudi spremniji braniti mjesta koja koriste, koja su ispunjena njima primamljivim sadržajima i uredno održavana, stoga u svojoj teoriji on zastupa upravo takvo stajalište.

Istražujući dva stambena kompleksa – stambenu zgradu s više od 11 katova te kompleks obiteljskih kuća poredanih u nizu – Newman (1996) je došao do zaključka da je ljudima stalo samo do prostora kojeg smatraju svojim. U dva proučavana kompleksa živjela je ista struktura stanara – obitelji lošijeg ili srednjeg socioekonomskog statusa, pa ipak, u zgradi je zabilježena puno veća stopa kriminala nego u kućama. Osim toga, zgrada nikada nije postigla više od 60% popunjenosti kapaciteta, dok su kuće cijelo vrijeme bile gotovo u potpunosti nastanjene. Razlika je u tome, tvrdi Newman, što u visokim zgradama postoji puno prostora koji ne spada u privatno vlasništvo, već je javan i dostupan svima. To su primjerice stubišta i predvorja zgrada, prostorije u prizemlju koje su služile kao praonice i prostorija za odlaganje otpada, dizala, hodnici te ulica ispred zgrade. Te prostore nitko nije smatrao svojim, ljudi se s njima nisu identificirali i nisu o njima vodili računa, što je dovelo do toga da su tamo kriminalitet i vandalizam bile normalne pojave. S druge strane, u kućama su živjele obitelji koje su ispred kuće imale svoj komad terena i prilaz, ograđen niskom ogradom ili grmljem, te su ga smatrale svojim i same održavale. Za razliku od zgrade, u kompleksu kuća kriminalitet i vandalizam bili su rijetkost, a taj je dio grada izgledao čisto i privlačno. Newman (1996) objašnjenje nalazi u ranije navedenoj teoriji: ljudi održavaju i brane mjesta s kojima se identificiraju, za koja smatraju da im pripadaju i s kojima se identificiraju („moje dvorište“).

Isti način razmišljanja, ali obogaćen dodatnim principima vidljiv je u konceptu Crime prevention through environmental design (CPTED), čiji je idejni utemeljitelj C. Ray Jeffrey

(Borovec, Balgač, Karlović, 2011). On je 1971. objavio istoimenu knjigu, *Crime prevention through environmental design*, u kojoj je detaljno opisao teorijska utemeljenja koncepta i njegove implikacije za preventivnu praksu. S teorijskog gledišta, najutjecajnije u razvoju ovog koncepta bile su teorija racionalnog izbora i teorija rutinske aktivnosti (Borovec i sur., 2011). Jeffrey je zagovarao stajalište teorije racionalnog izbora, kako okolnosti ne utječu na ponašanje direktno, već osoba prvo kognitivno procesira okolinu i sve njene dijelove, opasnosti i nagrade, te tek tada donosi odluku o tome hoće li se ponašati na određeni način ili ne (Brantingham i Brantingham, 1993). Uz to, pretpostavka je kako će do kriminaliteta doći ukoliko se u isto vrijeme na istom mjestu nađu potencijalni počinitelj, odgovarajuća meta/žrtva i ukoliko nema nadzora, što se podudara s teorijom rutinske aktivnosti.

Brojni autori navode četiri najbitnija principa CPTED-a, a to su teritorijalnost, nadzor, kontrola pristupa, te održavanje/dojam vanjskog imidža (City of Virginia Beach, 2000; National Crime Prevention Council, 2003; prema Balgač, 2013).

Komponenta **teritorijalnosti** u mnogočemu je slična Newmanovoj ideji obranljivog prostora i njegovim nalazima o spremnosti ljudi da se brinu za prostore koji im pripadaju i s kojima se identificiraju (Balgač, 2013). Stoga je preporuka za uspješnu primjenu CPTED-a da se jasno označe razlike između javnog i privatnog prostora kako bi se vlasnike privatnih prostora potaklo da se o njima brinu i na taj način pošalju jasnu poruku uljezu da njemu tamo nije mjesto. To se može postići uređivanjem zelenih površina i rasvjete pri ulazu u stambene zgrade, terasa, pločnika i znakova (City of Virginia Beach, 2000; prema Balgač, 2013).

Sljedeća, vrlo važna komponenta jest **nadzor**, a moguće je razlikovati neformalni, prirodni, formalni i tehnički nadzor (Cozens i sur, 2005; prema Balgač, 2013). Neformalni nadzor usko je povezan s teorijom rutinske aktivnosti, koja govori da će prisutnost „zaštitara“ u situaciji u kojoj se nalaze potencijalni počinitelj i prikladna meta/žrtva, smanjiti ili otkloniti mogućnost da dođe do kaznenog djela (Cohen, Felson, 1979). Dakle, neformalni nadzor događa se kada se osoba, izvršavajući svoje svakodnevne zadatke i obaveze koji nisu povezani s vršenjem nadzora, nalazi u situacijama u kojima promatra i na neki način kontrolira ponašanje drugih. Ovakva vrsta nadzora odvratiti će pojedinca od počinjenja kaznenog djela, ne zato što će ga netko možda vidjeti, nego zato što on vjeruje da će ga netko vidjeti i da će zbog toga biti kažnjen. Do prirodnog nadzora dolazi u područjima koja su dizajnirana i realizirana na način koji omogućuje veliku preglednost prostora, a malo mogućnosti da se počinitelj negdje može sakriti. To znači da su u tom prostoru zidovi niski, većina je površina u staklu, nema visokog i bujnog grmlja, prostor je dobro osvijetljen itd. Formalni se nadzor odnosi na nadzor od strane

osoba kojima je to posao, a to su službenici policije i osiguranja. Brojna su istraživanja pokazala da je ovakva vrsta nadzora vrlo učinkovita u sprječavanju raznih vrsta kriminaliteta (Poyner, 1991; Laycock, Austin, 1992; Poyner, 1994; Barclay i sur., 1996; Hunter, Jeffrey, 1992; prema Cozens i sur., 2005; prema Balgač, 2013). Konačno, tehnički nadzor odnosi se najvećim dijelom na nadzorne kamere (CCTV), ali koriste se i druge tehnike poput jake rasvjete, korištenje lozinki i kartica za pristup određenim prostorima, automatska klizna vrata i slično (Balgač, 2013). Ove se metode koriste najčešće na mjestima na kojima formalni i neformalni nadzor ili nije moguć, ili je teško provediv.

Nadalje, princip održavanja, odnosno dojma vanjskog imidža neobično je važan, a povezan je s teorijom razbijenih prozora. Ta teorija govori o dojmu koji ostavljaju prostori koji su vandalizirani, zagađeni, razrušeni, neodržavani, a koji potiče daljnji razvoj kriminalne aktivnosti u tom području i dovodi takve prostore na „loš glas“. Posljedično, to dovodi do toga da građani tamo nerado provode vrijeme, što otvara vrata pojedincima da se bez prepreka uključuju u kriminalne aktivnosti (Balgač, 2013). Zbog toga je važno odmah kada u prostoru nastane neko oštećenje, reagirati, sanirati ga i održavati uredan izgled prostora.

Uz navedene komponente CPTED-a, autor Moffat (1983; prema Cozens i sur., 2005; prema Balgač, 2013) navodi i komponente podržavanja pozitivnih aktivnosti te osnaživanja mete, koje su opisane u dijelu koji se tiče intervencija situacijske prevencije.

Sve navedene komponente i intervencije u prostoru povećavaju rizik kojem se potencijalni počinitelj izlaže pri počinjenju kaznenog djela. Sukladno teoriji racionalnog izbora, koja je jedna od teorijskih polaznica Jeffreyevog rada i situacijske prevencije općenito, počinitelj prije donošenja odluke uzima u obzir sve okolnosti i razmatra odnos rizika i dobitaka. Povećanjem rizika povećava se mogućnost da će počinitelj odustati od počinjenja kaznenog djela, a rizik se povećava kroz intervecije u prostoru usmjerene na podržavanje svih vrsta nadzora i osnaživanje mete.

4. TEORIJSKI OKVIR

Za bolje razumijevanje situacijske prevencije i njenih koncepata, potrebno je razjasniti na kojim teorijama ona počiva. Situacijska prevencija prvenstveno polazi od teorije racionalnog izbora te kriminologije okruženja, no velik dio može se pojasniti kroz postavke okolinske psihologije, biheviorizma, teorije socijalnog učenja, teorije socijalnih utjecaja te frustracijske teorije agresivnosti (Wortley, 2002). U nastavku rada ukratko će biti predstavljene navedene teorije i njihove glavne postavke.

4.1. TEORIJA RACIONALNOG IZBORA (eng. *rational choice theory*)

Kao začetnici teorije racionalnog izbora spominju se autori Cornish i Clarke (Wortley, 2002), no utjecajan je u ovom području bio i Trevor Bennett (Bašić, 2009). Bennett je 1986. godine u svom članku opisao jednu od glavnih pretpostavki situacijske prevencije, govoreći o tome da je kazneno djelo posljedica slobodne i aktivne odluke pojedinca da to djelo počini. Autori Clarke i Cornish 1986. godine na kongresu u Engleskoj, također su opisali kriminalitet kroz perspektivu racionalnog izbora. Glavna postavka teorije jest da je svako ljudsko ponašanje, pa tako i kriminalno, posljedica racionalnog promišljanja o odnosu rizika i nagrade, koje je uvelike pod utjecajem neposredne okoline i situacije, a ne posljedica dispozicija kao što su genetika te patološki socijalni i psihološki čimbenici. U ondašnje je vrijeme takav način objašnjavanja kriminaliteta bio revolucionaran jer je usmjeravao pozornost dalje od pojedinčevih patoloških osobina, a više na uvjete u okolini koji utječu na odluku o počinjenju kaznenog djela.

Prije no što se upusti u neko ponašanje, svaka osoba na više ili manje svjesnoj razini donosi odluku da će tako postupiti, a na tu odluku utječu brojni čimbenici koji mogu biti psihološke prirode ili uvjeti u okolini (Bennett, 1986). Prilikom donošenja odluke, osoba razmatra situaciju te promišlja o mogućim nagradama i rizicima (eng. *cost-benefit analysis*). Naime, u svakoj situaciji postoje određene nagrade koje osoba može ostvariti kao rezultat svog ponašanja, koje mogu biti psihičke (npr. osjećaj uzbuđenja, seksualno zadovoljenje, status) ili materijalne (npr. novac, imovina) (Cornish, Clarke, 1986). No, postoje i rizici kojima se osoba izlaže i koji mogu rezultirati gubicima i štetom za tu osobu. Omjer nagrada i rizika, odnosno mogućih dobitaka ili gubitaka ono je što osobu potiče na kriminalno ponašanje ili ju navodi da od njega odustane. Konkretno, ako pojedinac procijeni da je rizik da će biti uhvaćen i kažnjen prilikom počinjenja kaznenog djela prevelik, a vrijednost i veličina nagrade koju može u toj situaciji dobiti ne premašuju razinu rizika, tada će pojedinac vjerojatno odustati od kaznenog djela. Teorija racionalnog izbora zanimljiva je i značajna za ovaj rad jer velikim dijelom pažnju pridaje čimbenicima i okolnostima u okruženju u kojem se događa kazneno djelo, tvrdeći kako i oni imaju utjecaj na odluku osobe da se uključi u protuzakonito djelovanje.

Brojni čimbenici unutar pojedinca i u njegovoj okolini imaju utjecaja na proces donošenja odluke. Prije svega, motivacija osobe, njena prijašnja iskustva, vrijednosti, stavovi i osobine ličnosti, odnosno ono što je u tradicionalnoj kriminologiji u središtu pozornosti, u okviru je ove teorije opisano kao jedan dio kompleksnog sustava (Tonry, Morris, 1985; prema Cornish,

Clarke, 1986), dok drugi dio obuhvaća okolinske čimbenike koje osoba uzima u obzir prilikom odlučivanja.

Što se tiče pojedinca, postoji više komponenti koje ga čine potencijalnim počiniteljem (Ekblom i Tilley, 2000). Više je puta spomenuto kako osoba mora biti motivirana za počinjenje kaznenog djela, a čimbenici u okolini samo stavljaju „točku na i“. Individualni rizični čimbenici za počinjenje kaznenog djela često su opisivani, a odnose se na pozitivne stavove o antisocijalnom ponašanju, impulzivnost, slabu samokontrolu, veliku potrebu za uzbuđenjem, nedostatak promišljanja o posljedicama i izostanak osjećaja straha u ugrožavajućim situacijama (Clarke i Cornish, 1986; Mustapić i Jadrešin, 2014). Osobe kod kojih su prisutne ove osobine vjerojatnije će počiniti kazneno djelo. U konačnici, kada dođe trenutak za počinjenje kaznenog djela, važno je da je osoba kvalitetno pripremljena, odnosno da ima potrebne resurse kao što su znanje, alat, oružje, novac ili drugi ljudi. Izostanak jedne od ovih komponenti vjerojatno će dovesti do odustajanja od kaznenog djela ili osobi to neće ni pasti na pamet (Ekblom i Tilley, 2000).

S druge strane, postoje i čimbenici u okolini koji također imaju utjecaja u procesu odlučivanja, a kojima se u okviru situacijske prevencije pridaje puno veća pažnja. Prije no što donese odluku hoće li djelo počiniti ili ne, počinitelj promatra uvjete u okolini. Tek kada i ako primijeti da u okolini postoji način da riješi svoje probleme i zadovolji svoje potrebe, on postaje sasvim spreman da počini kazneno djelo. U tom trenutku ulazi u fazu izvedbe u kojoj odlučuje na kojem će prostoru i prema kojoj meti počiniti kazneno djelo (Clarke, Cornish, 1986). Gledajući na primjeru kaznenog djela provale, proces odlučivanja vrlo je jednostavan – počinitelj radije bira područja koja bolje poznaje, u kojima primjećuje da ima lakši pristup, a time i izlaz iz područja te gdje je niska razina nadzora, i od strane policije i od strane građana. S tim u skladu, radije će opljačkati kuće čiji stanari trenutno nisu tamo, koje izgledaju imućno, izolirano i odvojeno od drugih kuća, okružene su živicama i grmljem koje pruža dobro mjesto za skrivanje, imaju staklena vrata na stražnje dvorište koja je lako razbiti te se po mogućnosti nalaze na uglu. Navode i čimbenike koji će počinitelja odvratiti od provale u kuće, a to su kuće koje imaju protuprovalni alarm, glasne i povezane susjede i psa čuvara, koje nemaju stražnji ulaz u kuću, a sama se kuća nalazi na vidljivom mjestu.

Ovaj se primjer odnosi na kazneno djelo provale, jer je provala najčešće dovođena u vezu s teorijom racionalnog izbora, no ona je primjenjiva i istraživana u vezi s brojnim drugim kaznenim djelima: krađa automobila, krađe u dućanima, razbojništvo, preprodaja droga te djela usmjerena na putnike u javnom prijevozu (Smith i Cornish, 2006; prema Leclerc, 2013).

Autori navode i kako se katalog djela s kojima se teorija dovodi u vezu polako širi, pa se putem teorije racionalnog izbora uspješno objašnjavaju i naoko iracionalna kaznena djela, kao što su seksualni delikti i terorizam, ali i *cyber* kriminal, seksualno zlostavljanje djece te trgovina ljudima. U svakom slučaju, zajednički nazivnik svakog kriminalnog ponašanja jest da se njime zadovoljava neka potreba, iz čega proizlazi zaključak da je potrebno razumjeti svrhu počinjenja kaznenog djela, kako bi se ono spriječilo (Wortley, 2002).

4.2. KRIMINOLOGIJA OKRUŽENJA (eng. *environmental criminology*)

Kriminologija okruženja grana je kriminologije koja se bavi čimbenicima u neposrednom okruženju koji su povezani s pojavom kaznenih djela. Drugim riječima, kako navode autori Bratingham i Bratingham (1991; prema Wortley i Townsley, 2016), ideja vodilja kriminologije okruženja jest da se prilikom promatranja kriminaliteta moraju sagledati uloge koje imaju počinitelj i žrtva, odnosno meta, ali i čimbenici u okolini u kojoj se kriminalitet pojavljuje.

Stručnjaci koji djeluju unutar ovog područja žele odrediti vezu između kriminalnog ponašanja i neposredne okoline u kojoj se ponašanje pojavljuje. Naime, okolnosti u neposrednom okruženju mogu olakšati počinjenje kaznenog djela tako što će omogućiti susret počinitelja i žrtve i olakšati korištenje mehanizama za počinjenje kaznenog djela. S druge strane, može djelovati upravo suprotno – razdvojiti počinitelja i žrtvu i otežati korištenje mehanizama za počinjenje djela. Uoče li razliku između dva mjesta koja imaju dva tako različita utjecaja, stručnjaci mogu doći do zaključka koji čimbenici u okruženju potiču ili umanjuju rizik od pojave kaznenog djela (Sacco, 2001). Konkretnije, kriminolozi okruženja žele odrediti ponavljajuće obrasce u kriminalnim radnjama te ih povezati s obrascima u okruženju, kako bi na taj način dali odgovor na pitanje koji su čimbenici u okolini prediktivni za određena kriminalna ponašanja.

Počeci promatranja kriminaliteta kroz čimbenike u okolini sežu još u 19. stoljeće (Wortley, Townsley, 2016). 1820. godine francuski kriminolozi Andre Michel Guerry i Adolphe Quetelet proučavali su razlike u kriminalitetu u različitim dijelovima Francuske, povezujući ih s određenim sociodemografskim čimbenicima, kao što su siromaštvo i razina obrazovanja stanovništva različitih dijelova zemlje. Primijetili su da su nasilni zločini češći u ruralnim dijelovima zemlje, dok se imovinski kriminalitet u većoj mjeri pojavljivao u bogatim, razvijenim područjima. Došli su do zaključka da je pogrešno misliti kako je siromaštvo primarni uzrok kriminaliteta, već je to prilika i mogućnost da se nešto ukrade koja je puno

veća u bogatim područjima. Njihova spoznaja o važnosti prilike i mogućnosti u pojavi kriminaliteta i dan danas je središnja ideja kriminologije okruženja.

Navedeni način promatranja kriminaliteta može se opisati kao makrorazina. U narednim su godinama uslijedila brojna istraživanja na mezorazini, ali s istim ciljem – usporedbe razine kriminaliteta u različitim dijelovima gradova i susjedstava. Predstavnicima čikaške kriminološke škole, Shaw i McKay proučavali su kriminalitet u gradu Chicagu, pri čemu su najvišu stopu kriminaliteta zabilježili u području koje je geografski najbliže razvijenom centru, no u kojem se nalaze stare, zapuštene kuće (Wortley, Townsley, 2016). Zbog niskih cijena najma i blizine centra, ono je privlačno imigrantima i mladim obiteljima koje rade u centru, a nemaju novca za kupovinu vlastite kuće, pa žive u podstanarstvu. Ovakva struktura stanovništva i česte migracije stanovnika, dovode do socijalne dezorganizacije, odnosno nehomogenosti tog područja, i kod osjećaja izolacije i ugroženosti kod stanovnika. No preseljenjem stanovnika iz te zone u vanjske zone gradova ne povećava se kriminalitet u vanjskim područjima, što pokazuje da je za visoku pojavnost kriminaliteta u području blizu centra zaslužna obilježja susjedstva, a ne patologija stanovnika.

Tu tvrdnju potvrđuje i rad Jane Jacobs iz 1961., *The Death and Life of Great American Cities* (prema Wortley, Townsley, 2016), u kojem autorica navodi kako se kriminalitet pojavljuje u onim područjima u kojima se stanovnici osjećaju izolirano i kao da ne mogu utjecati na ono što se događa u njihovom susjedstvu. Upravo je osjećaj povezanosti i pripadanja određenoj zajednici ono što razlikuje prostore s niskom i visokom razinom kriminaliteta. Sukladno tome, sociolog Gieryn u svom je eseju 2000. godine razlučio pojmove prostora (*space*) i mjesta (*place*) (prema Kim, Willis, La Grange, 2013). Razlika je u tome što prostori sa sobom ne nose emocionalnu vrijednost jer ne postoji grupa ljudi koja ih je ispunila sadržajima i pridala im identitet. To su primjerice parkirališta, parkovi i slično. S druge strane, mjesta su upravo to – susjedstva i dijelovi grada uz koje se grupa ljudi povezala i identificirala, ispunila ga sadržajima i značenjem te ga učinila mjestom koje smatraju svojim. U prevenciji kriminaliteta bitno je znati ovu razliku jer je spremnost da brane svoj teritorij veća kod ljudi koji svoje susjedstvo povezuju sa sobom i doživljavaju kao dom, a ne samo mjesto na kojem žive; odnosno ono za njih ima emocionalnu vrijednost (Sampson, Raudenbush i Earls 1997.; prema Kim i sur., 2013). Razmatrajući ponovno rezultate istraživanja koje su proveli Shaw i McKay, razvidno je kako ono također podupire ove tvrdnje (prema Wortley, Townsley, 2016). Čimbenici poput velikog broja doseljenika, većeg broja podstanara nego vlasnika nekretnina i

slično doveli su do visoke stope kriminaliteta, jer su ljudi prostor na kojem su živjeli doživljavali kao nešto prolazno i nisu se s njim identificirali.

Proučavanja kriminologije okoline osim na makro i mezo razini, mogu se provoditi i na mikro razini. Autori Bratingham i Bratingham, 1991. godine opisali su upravo mikro razinu analize kriminalnog ponašanja, koja je posebno zanimljiva za ovaj rad (Wortley, Townsley, 2016). Ona se odnosi na proučavanje utjecaja iz neposredne okoline na odluke i ponašanje pojedinaca. Primjerice, unutar analize kriminalnog ponašanja na mikro razini može se proučavati utjecaj koji na ponašanje osobe imaju tip i lokacija zgrade, osvjetljenje u prostoriji, dizajn interijera ili fizičko osiguranje. Time se vraćaju na hipotezu koja je u pozadini kriminologije okruženja, a ona glasi da ljudsko ponašanje nije samo pod utjecajem osobina i karakteristika ljudi, već veliki utjecaj ima upravo okruženje u kojem se nalaze. Većina ljudi, ako o tome razmisli, primijetit će kako se njihovo ponašanje mijenja s obzirom na okolnosti situacije u kojoj se nalaze, kao što je formalnost situacije, poznavanje ljudi i okruženja i slično. Nitko nije konstantno pristojan ili bezobrazan, iskren ili lažljiv, samouvjeren ili nesiguran, već je ljudsko ponašanje, pa tako i kriminalno, izuzetno promjenjivo i ovisno o okolnostima (Mischel, 1968; prema Wortley, 2002).

4.3. OKOLINSKA PSIHOLOGIJA (eng. *environmental psychology*)

Okolinska psihologija grana je psihologije koja proučava povezanost ponašanja i doživljavanja te okolinskih čimbenika, kao što su temperatura, količina sunčeve svjetlosti, vjetar, vlažnost zraka, ali i gustoća naseljenosti, buka u prostoru, osvjetljenje prostora i dizajn interijera (Bell i sur, 1990; prema Wortley 2002). Njen razvoj započinje neposredno nakon Drugog svjetskog rata, od kada su u žarištu istraživanja bili utjecaji izgrađene okoline na ljudsko ponašanja. Danas, kada se govori o okolinskoj psihologiji, većina ljudi pretpostavlja da se radi o psihologiji doživljavanja okoliša, u smislu održavanja, čistoće, održivog razvoja i slično te povezanosti ljudske dobrobiti s navedenim. To također nije pogrešno, jer se 60-ih godina prošlog stoljeća dogodio taj pomak fokusa okolinske psihologije (Steg, van den Berg, de Groot, 2012). Međutim, za potrebe ovog rada, zanimljiviji je dio okolinske psihologije koji proučava utjecaj okoline na psihičke procese u ljudima.

Jasno je kako okolina u kojoj se ljudi nalaze uvelike utječe na njihove emocionalne reakcije, a time i ponašanja. Upravo na toj pretpostavci temelji se model podražaj-organizam-odgovor (eng. *stimulus-organism-response*), model koji opisuje na koji način podražaji iz okoline djeluju na živi organizam i uvjetuju njegove reakcije i odgovore (Mehrabian i Russell, 1974;

Bitner, 1992; Lin, 2004; prema Schreuder, van Erp, Toet, Kallen, 2016). Prema tom modelu, okolinski podražaji u živom organizmu potiču emocionalnu reakciju koja posljedično oblikuje ponašanje organizma u smjeru ostanka ili bijega iz situacije. Reakcija pojedinca na podražaje iz okoline odvija se na nesvjesnoj, ali i svjesnoj bazi. Do jedne mjere, reakcija pojedinca ovisi o nesvjesnim i nekontroliranim procesima unutar moždanih struktura koji se događaju pod utjecajem prijašnjih iskustava, razine koncentracije i kapaciteta osobe za procesiranje situacije. Ti su procesi povezani s nastajanjem emocionalne reakcije, koja je često kratkotrajna i ljudi ju označavaju kao nesvjesnu. Međutim, ona je vrlo bitna u oblikovanju daljnjeg ponašanja osobe u datim okolnostima jer uvjetuje stvaranje osjećaja, koji dalje vode proces donošenja odluke o ponašanju. Pretpostavka je kako pozitivni osjećaji usmjeravaju ponašanje u smjeru održavanja istih, dok negativni osjećaji navode osobu na rješavanje situacije, odnosno uklanjanje čimbenika koji u njoj izazivaju negativne afekte (Schreuder, van Erp, Toet, Kallen, 2016). Primjer toga jest osjećaj ugroženosti od strane druge osobe, negativna emocija koja ljude tjera da se ili udalje od te situacije ili pokušaju osobu udaljiti od sebe, pri čemu mogu pribjeći agresivnom ponašanju.

U okviru ovog rada, najzanimljiviji su aspekti okolinske psihologije koji se bave proučavanjem utjecaja koji čimbenici u okolini imaju na ljudsko doživljavanje i ponašanje. Pretpostavka je kako oni mogu djelovati na povišenje razine stresa kod ljudi, a time utjecati i na njihovo kognitivno funkcioniranje i ponašanje. Primjerice, osoba koja se nalazi u situaciji u kojoj vladaju neprimjereni atmosferski ili ambijentalni uvjeti, osjećat će fizičku i psihičku neugodu. Konkretnije, percipirane okolinske opasnosti po osobinu dobrobit i zdravlje u njoj izazivaju osjećaj stresa. Odgovori na stres mogu biti psihološki (primjerice, osjećaj pobuđenosti, povišenje adrenalina, problemi s mentalnim zdravljem), emocionalni (iritabilnost, anksioznost, depresivnost) ili ponašajni (agresivno ponašanje, socijalno povlačenje, autodestruktivna ponašanja) (Mejovšek, 2002; Wortley, 2002).

Za potrebe ovog rada, u poglavlju o zatvorskom okruženju, bit će detaljnije opisani čimbenici temperature zraka, teritorijalnosti i prenapučenosti, za koje je dokazano da su naročito bitni u oblikovanju ponašanja zatvorenika.

4.4. BIHEVIORIZAM, TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA I TEORIJA SOCIJALNIH UTJECAJA (eng. *bibehaviorism, social learning theory and social influences theory*)

Bihevioralna teorija u svom temeljnom obliku predstavlja izvrsnu podlogu za razvoj ideja i koncepata situacijske prevencije. Ideje bihevioralne teorije temelje se na pretpostavci da je

ljudsko ponašanje uvelike pod utjecajem okoline, bilo fizičke ili socijalne, a svako ponašanje može se opisati kao rezultat dotadašnjih iskustava i iz njih naučenih ideja. Razlikuju se tri vrste učenja: klasično uvjetovanje, operantno/instrumentalno uvjetovanje i opservacijsko učenje (Lebedina Manzoni, 2007).

Prema postavkama klasičnog uvjetovanja, ponašanje, bilo prilagođeno ili neprilagođeno, je samo reakcija na događaje u okolini (Lebedina Manzoni, 2007). Sukladno tome, ako je i kriminalno ponašanje odgovor pojedinca na okolnosti u kojima se nalazi, najjednostavniji način za spriječiti kriminalitet jest promijeniti okolinu u kojoj se on pojavljuje, odnosno eliminirati okolnosti koji djeluju poticajno za pojavu neprimjerenog ponašanja.

Gledajući iz perspektive operantnog uvjetovanja, ponašanje u sadašnjosti određeno je posljedicama koje su uslijedile nakon tog ponašanja u prošlosti. Skinner (prema Lebedina Manzoni, 2007) razlikuje pozitivno i negativno potkrepljenje, pri čemu pozitivno potkrepljenje može biti dobitak nagrade ili izostanak kazne. Posljedica je ista – ponašanje će se nastaviti. Međutim, negativnim potkrepljenjem, odnosno kaznom ili izostankom nagrade, ponašanje se polagano gasi. Iz ovoga je proizašla i jedna od glavnih pretpostavki situacijske prevencije, a to je da će i percipiranje velike vjerojatnosti da će do kazne doći (rizika) umanjiti spremnost za neprimjerenog ponašanje.

Govoreći o nagradama, kod operantnog je uvjetovanja naglasak većinom stavljen na materijalne nagrade (novac, materijalna dobra i drugo), dok je kod teorije socijalnog učenja istaknuta važnost socijalnih čimbenika (Wortley, 2002). Princip poticanja ili gašenja ponašanja je isti – ako je osoba određenim ponašanjem i prošlosti izazvala posljedice koje procjenjuje pozitivnima, ponovno će se odlučiti na takvo ponašanje. To mogu biti priznanje od skupine s kojom se druži, status u društvu i slično. S druge strane, ukoliko je neko ponašanje u prošlosti rezultiralo negativnim posljedicama, poput gubitka statusa ili javne osude, osoba takvo ponašanje vjerojatno neće ponoviti. Međutim, prema postavkama opservacijskog učenja, osoba ne mora osobno doživjeti posljedice određenog ponašanja, već može promatranjem drugih zaključiti hoće li neko ponašanje dovesti do pozitivnih ili negativnih posljedica (Lebedina Manzoni, 2007). Činjenica da se ljudi često ponašaju u skladu sa svojim opažanjima potvrđuje postavke opservacijskog učenja, ali i teoriju socijalnog učenja, odnosno učenja po modelu.

Vrlo slična po svojim postavkama je teorija socijalnih utjecaja. Iako nije eksplicitno povezana s razvojem situacijske prevencije per se, bitna je za razumijevanje ponašanja ljudi jer opisuje

mehanizme kojima se ljudsko ponašanje mijenja te socijalne čimbenike koji na taj proces utječu. Najvažniji načini promjene ljudskog ponašanja su konformizam, poslušnost, popustljivost te deindividualizacija (Wortley, 2002).

Ono što karakterizira konformizam jest ljudska spremnost da se odmaknu od vlastitih vjerovanja i vrijednosti da bi osjećali pripadnost skupini. Primjerice, zatvorenici koji su tek došli u zatvor često se konformiraju kako bi se osjećali dijelom zatvoreničke populacije. Taj se proces naziva prizonizacija i odlikuje ga usvajanje kulture zatvora, odnosno normi, moralnih vrijednosti i običaja zatvoreničke zajednice (Mejovšek, 2002). Problem s konformizmom, i razlog zašto se označava kao negativan proces, jest što su ljudi skloni pod utjecajem okoline usvojiti vrijednosti i ponašati se na načine koji za njih inače nisu uobičajeni. Najpoznatiji primjer toga jest stanfordski eksperiment kojeg je 1971. proveo psiholog Zimbardo, u kojem su studenti u potpunosti preuzeli svoje uloge zatvorenika ili zatvorskih čuvara – do te mjere da su neki postali izrazito agresivni, a drugi su iskazivali ozbiljne psihičke probleme (Zimbardo, 2009). Ukratko, važno je osvijestiti negativni utjecaj koji socijalna okolina može imati na pojavu i razvoj neprimjerenog ponašanja.

Sljedeći koncept teorije socijalnih utjecaja jest pokornost, odnosno poslušnost. Određena razina pokornosti je normalna i potrebna za skladno funkcioniranje društva, no postoji razlika između pokoravanja autoritetu koje je funkcionalno i onog patološkog. Patološko pokoravanje karakterizira prekoračivanje strogo postavljenih osobnih granica do te mjere da su ljudi pod utjecajem autoriteta spremni nauditi drugima i učiniti druge neprihvatljive stvari, iako se vidno s tim ne slažu. U zatvorskom se okruženju negativne posljedice nekritičkog pokoravanja autoritetu prepoznaju u slučajevima stvaranja bandi, čiji su članovi spremni učiniti što god im vođa bande kaže jer je on autoritet u toj skupini.

Nadalje, koncept popustljivosti je u mnogočemu sličan konceptima konformizma i pokornosti, no u istraživanju ovog koncepta naglasak je stavljen na persuazivnu komunikaciju, više nego na utjecaj grupe i direktne naredbe autoriteta (Wortley, 2002). Još jedna razlika leži u činjenici da se konformizam i pokoravanje autoritetu povezuju s negativnim ponašanjima, dok se poslušnost može promatrati u kontekstu poticanja prosocijalnog ponašanja kroz uvažavajuću komunikaciju. Stoga je preporuka zatvorskom osoblju, uključujući djelatnike odjela osiguranja i tretmana, da sa zatvorenicima komuniciraju na način kojim uvažavaju njih kao osobe i njihove želje i potrebe te s razumijevanjem. Takav način komunikacije u zatvorenicima će pobuditi volju da slušaju upute i naredbe koje im se

daju (Bottoms i sur, 1995; Hepburn, 1989; Kauffman, 1988; Lombardo, 1989; Sparks i sur., 1996; prema Wortley, 2002).

Posljednji koncept, deindividualizacija, na razne je načine utkan u druge opisane koncepte. Kako je ranije opisano, uključivanjem i poistovjećivanjem s grupom, pojedinac gubi svoj identitet i postaje spreman uključiti se u ponašanja u koja se inače možda nikada ne bi uključio te prihvaća načine razmišljanja koji nisu njemu svojstveni. Deindividualizacija označava upravo to - gubitak svijesti o sebi, svojim uvjerenjima, vrijednostima i moralu te svojem ponašanju (Diener, 1980; Prentice-Dunn i Rogers, 1982; Zimbardo, 1982; prema Wortley, 2002).

Teorije učenja relativno su često istraživane, a rezultati tih istraživanja često su korišteni u odgojnim ustanovama, pa tako i u penalnim ustanovama. Oduzimanje ili davanje povlastica praksa je koja se često koristi u odnosu na zatvorenike, u smislu nagrađivanja za uredno ponašanje ili kažnjavanja za neprimjereno ponašanje. Međutim, čini se kako socijalno učenje, odnosno utilizacija socijalnih utjecaja, ima čak i veći utjecaj na ponašanje zatvorenika. Utjecaj može biti toliko drastičan da ljudi izloženi socijalnim utjecajima i pritiscima mijenjaju uobičajene ponašajne obrasce, usvajaju vrijednosti, stavove i mišljenja koja su u suprotnosti s njihovima i spremni su ponašati se na način na koji inače nikada ne bi. Jasno, rezultati opisanih procesa mogu biti iznimno negativni za osobu koja je izložena pritisku i njeno mentalno zdravlje. Stoga je važno, prilikom klasifikacije i razmještaja zatvorenika, obratiti pozornost da se zatvorenici odvoje s obzirom na emocionalnu stabilnost i zatvoreničko iskustvo. Više o tome opisano je u dijelu rada koji se bavi poticajnim čimbenicima u okviru situacijske prevencije u zatvorskom okruženju.

4.5. FRUSTRACIJSKA TEORIJA AGRESIVNOSTI (eng. *frustration aggression hypothesis*)

Autori Dollard, Doob, Miller, Mowrer i Sears, 1939. godine, prvi su opisali frustracijsku teoriju agresije (Berkowitz, 1989). Frustraciju su opisali kao nepovoljne uvjete u okolini koji u pojedincu izazivaju osjećaje neugode i stresa. Drugim riječima, frustraciju su shvaćali kao bilo kakvu prepreku koja onemogućuje ostvarenje cilja i zadovoljenje potreba, a intenzitet neugodnih osjećaja koji se javljaju proporcionalan je sreći i zadovoljstvu koji je osoba predviđala u situaciji ostvarenja cilja. Povezujući agresiju s frustracijom, tvrdili su kako je agresija uvijek posljedica frustracije, odnosno da doživljaj frustracije uvijek rezultira negativnim afektom i psihičkom pobuđenošću, a posljedično i nekim oblikom agresivnog

ponašanja (Berkowitz, 1989). Agresivno ponašanje može se shvatiti kao fizička manifestacija psihičke pobuđenosti, jer u takvoj situaciji osobi treba „ispušni ventil“. Otpuštajući negativne emocije kroz napad na drugu osobu, osoba uravnotežuje svoje emocije, a taj osjećaj olakšanja djeluje kao potkrepljivač agresivnog ponašanja u sličnim situacijama (Wortley, 2002). Međutim, Dollard i sur. (1939; prema Berkowitz, 1989) i sami navode kako frustrirana osoba neće uvijek reagirati agresivnim ponašanjem, odnosno da se može suzdržati ukoliko predviđa da bi agresivno ponašanje rezultiralo kaznom, no time se ne opovrgava njen osjećaj bijesa. Dapače, dogodi li se u nekoliko navrata situacija u kojoj osoba mora kontrolirati svoje agresivne pobude, one će se u njoj nakupljati i svaki će put potencijal za agresivno ponašanje rasti. U jednom će trenutku osoba izgubiti samokontrolu i agresiju preusmjeriti na sebe ili na osobe koje s njenom frustracijom nisu povezane (Dollard i sur, 1939; prema Berkowitz, 1989).

Kasnije je opisana frustracijska teorija agresivnosti u više navrata kritizirana. Kritike su se najčešće odnosile na isključivu i simplističku tvrdnju da je frustracija jedini uzrok agresivnog ponašanja, a bile su potkrijepljene nemogućnošću dokazivanja te izravne povezanosti (Berkowitz, 1989). Pritom su se kritičari uvelike pozivali na podatak da frustracija ne dovodi uvijek do agresivne reakcije. Naime, nakon doživljavanja neugodne situacije, u osobi se aktivira „fight or flight“ refleks. Osoba može na situaciju reagirati na agresivan način ili se može u njoj javiti osjećaj straha, koji će ju natjerati da se povuče u sebe i napusti neugodnu situaciju (Mejovšek, 2002). Reakcija osobe ovisi o brojnim čimbenicima, među kojima su i situacijski čimbenici koji utječu na vjerovanje da će u slučaju nasilnog ponašanja biti ulovljena i kažnjena ili da će „lošije proći“ upusti li se u fizički obračun (Berkowitz, 1989).

Uvažavajući sve kritike, Berkowitz je revidirao navedenu teoriju. Osvrnuo se na činjenicu da agresija nije uvijek i jedino posljedica frustracije, odnosno neke deprivacije koja osobi onemogućava ostvarenje određenog cilja, već ona može biti i naučena operantnim uvjetovanjem. Osobe se mogu ponašati agresivno u situacijama kada procjenjuju da će im takvo ponašanje donijeti određenu korist (Berkowitz, 1989). Navedeno se nadovezuje na shvaćanje agresije od strane Dollarda i sur. (1939; prema Berkowitz, 1989), čija definicija agresije govori kako je agresivno ponašanje svako ponašanje koje za cilj ima nanošenje ozljede ili druge štete drugoj osobi ili predmetu. Međutim, autor Feschbach (1964; prema Berkowitz, 1989) opisao je dvije različite vrste agresije – hostile i instrumentalnu. Opis Dollarda i sur. odgovara definiciji hostile agresije (ponašanje koje je usmjereno na nanošenje štete), no kako i Berkowitz (1989) naglašava, postoji instrumentalna agresija koja je

usmjerena na ostvarivanje koristi (novca, statusa, teritorija). Kod manifestiranja te vrste agresije ne postoji prethodna frustracija, što direktno opovrgava teoriju Dollarda i sur. da je agresija uvijek posljedica frustracije.

Osim toga Berkowitz (1989) je primijetio kako postoje brojni čimbenici koji utječu na to hoće li do agresivne reakcije uopće doći i u kojem intenzitetu. Prema njemu, pojava agresije povezana je s načinom na koji frustrirana osoba doživljava prepreke, prethodnom izloženosti frustrirajućim situacijama, načinom na koji se osoba nosi s frustracijom i samom njenom osobnošću te s načinom na koji osoba doživljava svoj cilj. Ukratko, Berkowitz je zaključio kako, da bi frustracija rezultirala agresijom, mora biti zadovoljen čitav niz drugih čimbenika.

Iako su Dollard i sur. u svojoj teoriji izjednačavali prepreke i ometajuće čimbenike, velik je broj autora primijetio kako postoje značajne razlike. Desetljećima nakon objave prvotne teorije, brojni su autori zaključili kako različiti događaji izazivaju drugačiju reakciju, pa čak i kako ponekad prepreke uopće ne izazivaju osjećaje bijesa kod ljudi (Maslow, 1941; Pastore, 1952; Cohen, 1955; Kulik i Brown, 1979; Rule, Dyck, Nesdale, 1978; Bandura, 1973; Ferguson & Rule, 1983; Zillman, 1979; prema Berkowitz, 1989). Između ostalog, način na koji osoba doživljava smetnje s kojima se suočava utječe na njenu reakciju. Primjerice, situacije u kojima osoba doživljava da su prepreke arbitrarne, odnosno nerazumne (primjerice nezakonito postupanje, kršenje ljudskih prava i slično) i da su usmjerene direktno prema nanošenju štete toj osobi, frustracija će biti veća. Međutim, ako osoba smatra da su ometajući čimbenici u skladu s društvenim pravilima, opravdani i općeniti, odnosno da ne pogađaju samo nju, već širu populaciju, frustracija će se smanjiti, a time i vjerojatnost agresivne reakcije. Primjerice, ako u zatvoru djelatnik zatvoreniku svojevolumno zabrani izlazak na svjež zrak, zatvorenika će to sigurno razljutiti više nego ako dobije informaciju da nitko od zatvorenika ne smije na svjež zrak jer su nepovoljni vremenski uvjeti.

Kako će osoba reagirati na frustraciju također ovisi o naučenim načinima suočavanja koje ona koristi. Neki su ljudi možda u prošlosti naučili da agresivno ponašanje nije prihvatljivo jer su radi njega bili kažnjeni, ili su usvojili druge načine izlaska na kraj s frustracijama (asertivnost, izlazak iz situacije i slično). Takvi pojedinci u situacijama frustracije neće iskazivati nasilno ponašanje (Berkowitz, 1989).

Pojašnjenje intenziteta agresivnog ponašanja leži u prisutnosti znakova i/ili simbola povezanih s nasiljem. Oni ne utječu na to hoće li do agresivnog ponašanja doći ili ne, ali mogu imati utjecaja na intenzitet agresivnog ponašanja. Istraživanje Worchela, Hardya i

Hurleya (1976; prema Berkowitz, 1989) pokazalo je kako su ispitanici kojima je bio prikazan film s elementima nasilja po zavšetku filma iskazivali agresivnije ponašanje. U zatvorskom okruženju, to se može dočarati jednostavnim primjerom djelatnika osiguranja koji sa sobom nosi palicu ili pištolj, koji u zatvoreniku pojačavaju osjećaj bijesa (Mejovšek, 2002).

Frustracijska teorija agresivnosti veoma je primjenjiva i često spominjana u kontekstu zatvorskog okruženja i neprimjerenog ponašanja zatvorenika. Naime, neprimjerenost ponašanje zatvorenika često se povezuje s osjećajima frustriranosti koje u njima potiču okolinski čimbenici poput prenapučenosti, osjećaja da im drugi narušavaju privatnost i osobni prostor, nemogućnost odlučivanja o osnovnim stvarima te monotonija i nedostatak poticaja u zatvorskom okruženju. Sukladno tome, čini se logično kako će se frustracije zatvorenika, a time i vjerojatnost agresivnog ponašanja, umanjiti ukoliko se poradi na uklanjanju ili smanjivanju utjecaja zatvorskih deprivacija i drugih negativnih čimbenika. Ova tema detaljnije je razrađena u poglavlju Situacijska prevencija u zatvorskom okruženju.

5. ZATVORSKO OKRUŽENJE

Zatvori i kaznionice ustanove su penalnog karaktera (riječ penalna ustanova, odnosno eng. *penitentiary*, dolazi od engleske riječi *penitence*, što znači pokajati se (Wortley, 2002)). Doslovno shvaćanje ukazuje na to da je njihova glavna svrha kažnjavanje, što se postiže kroz izdvajanje pojedinaca iz zajednice, ograničavanje slobode kretanja, ali i brojne druge kazne i deprivacije. Doista, u početku njihova razvoja, svrha ovih ustanova bila je izolacija pojedinaca čije je ponašanje smatrano nemoralnim te je odstupalo od društvenih normi (Beisaw, Gibb, 2009). Smještaj u kaznenu ustanovu smatran je osvetom društva za nedjela pojedinaca i zatvori su se povezivali isključivo s kažnjavanjem, psihičkim i fizičkim, a često se zatvorenike smještalo u zatvor samo kako bi tamo proveli vrijeme do izvršenja smrtne kazne (Fikfak, Kosanović, Crnić i Perović, 2015).

Iako se kazneno pravo i praksa kažnjavanja počinitelja kaznenih djela može pratiti još u doba prije Krista (primjerice, egipatski Hamurabijev zakonik, rimski Zakon 12 ploča i drugo), penalne su se ustanove počele razvijati dosta kasno (Morris, Rothman, 1998). Dugo je dominantna kazna za počinitelje kaznenih djela bila smrtna kazna ili drugi oblici fizičkog kažnjavanja (kamenovanje, bičevanje, odsijecanje dijelova tijela i drugo), a za one čija kaznena djela nisu smatrana toliko teškim da zaslužuju smrtnu kaznu bile su predviđene kazne zatvora s ciljem izolacije i onemogućavanja činjenja kaznenih djela. Tako su počinitelji često bacani u tamnice, podzemne špilje i tome slično, a tek u 13. stoljeću građeni su prvi zatvori,

od kojih su najpoznatiji Tower of London i londonski Fleet te Chatelet i Bastille u Francuskoj (Morris, Rothman, 1998). S obzirom na to da su Tower i Bastille nazivani kraljevskim zatvorima, u njima je postojala mogućnost ugodnog smještaja, rezervirana za plemiće i ostale privilegirane zatvorenike. No taj su luksuz zatvorenici morali plaćati novcem kojeg nisu imali u izobilju, jer su većinu stvari plaćali – hranu, posteljinu, ogrjev i slično (Morris, Rothman, 1998). Drugim riječima, tko je bio bogat, mogao si je priuštiti ugodan boravak u zatvoru, dok su drugi uglavnom bili gladni i promrzli. Svrha boravka u zatvoru bila je isključivo retribucija – izdvajanje pojedinaca koji bi loše djelovali na društvo i time onemogućavanje njihovog utjecaja te pružanje primjera ostatku stanovništva što će im se dogoditi budu li se ponašali nemoralno i kršili državne zakone.

Međutim, pokazalo se kako takav retributivni pristup dugoročno za društvo nije svrsishodan, odnosno da je zatvorenicima potreban tretman kako bi se spriječilo njihovo daljnje kriminalno i nemoralno ponašanje po izlasku iz zatvora. Već u 18. stoljeću reformisti su tvrdili kako je kazneno djelo rezultat slobodne volje pojedinca te je takvo ponašanje stoga promjenjivo, a priliku za promjenu vidjeli su u dubokom promišljanju i kontemplaciji te teškom fizičkom radu (Fikfak i sur., 2015). U 20. stoljeću kazneni sustav potpuno napušta politiku retribucije i okreće se rehabilitaciji. Sukladno tome, počinje se promišljati o psihosocijalnom tretmanu zatvorenika koji će im pomoći pri resocijalizaciji, kako bi po izlasku iz ustanove bili funkcionalni članovi društva. Stoga je šire shvaćanje penalnih ustanova da su to ustanove čija je svrha kontrola i djelovanje na ljudsko ponašanje, u smislu njegovog mijenjanja kako bi bilo u skladu s društvenim pravilima i normama (Beisaw, Gibb, 2009). Može se reći da je u suvremenom društvu potrebno jednaku važnost pridavati i kazni i resocijalizaciji, kako tijekom planiranja i izgradnje ustanove, tako i tijekom zatvorenikovog boravka u njoj. Upravo to je ono što penalne ustanove čini kompleksnima – one su istovremeno mjesto u koje je pojedinac smješten s ciljem izdvajanja iz društva i ograničavanja njegove slobode, i mjesto na kojem se pojedinca rehabilitira i resocijalizira kako bi se mogao ponovno uklopiti u to isto društvo i biti njegov funkcionalan, slobodan član.

5.1. Tri generacije penalnih ustanova

Sukladno promjenama politike u kaznenom sustavu, kroz povijest su se mijenjali i načini shvaćanja te oblikovanja penalnih ustanova, pa tako možemo pratiti njihov razvoj kroz tri generacije (Wortley, 2002). U početku su čelni ljudi kaznenog sustava smatrali kako se počinitelji lakših kaznenih djela mogu „zaraziti“ ako se druže s počiniteljima teških kaznenih djela, pa su inzistirali na tome da se počinitelje odvaja i da budu smješteni u pojedinačnim

ćelijama. Osim toga, osamljivanje je trebalo kod zatvorenika potaknuti kontemplaciju o svom životu i nedjelu koje su počinili te je bilo uvriježeno očekivanje da će na taj način zatvorenici shvatiti u čemu su zgriješili i da to više nikada neće ponoviti (Fikfak i sur., 2015). Takvo je razmišljanje utjecalo na razvoj **ustanova prve generacije**, čija je glavna odlika bilo osamljivanje zatvorenika i na taj način poticanje na kontemplaciju i pokajanje (Wortley, 2002). U njima je zastupljena premisa da je kriminalno ponašanje rezultat čovjekove slobodne volje, što znači da ljudi imaju potencijal za promjenu (Ditchfield, 1990; Marcus, 1994; prema Wortley, 2002).

Međutim, stvarni rezultat bili su izolacija i negativni osjećaji kod zatvorenika, i gotovo nikakav utjecaj kazne na njihovo daljnje ponašanje i život (Toch, 2001). To je potvrdio i autor Frankel koji je zaključio da smještanje zatvorenika u samice nema nikakvog utjecaja na njihovo ponašanje u smislu prevencije budućeg činjenja kaznenih djela. Dapače, osamljivanje i izolacija zatvorenika ima negativne utjecaje na njihovo tjelesno i mentalno zdravlje jer nedostatak fizičke aktivnosti i interakcije s drugim ljudima dovodi do patnje i tegoba te pogoršavanja mentalnih sposobnosti (Frankel, 1937; prema Sykes, 2007). Postalo je jasno kako je resocijalizaciju nemoguće postići bez ikakve socijalizacije te da smještaj u samice nikako nije povoljan i konstruktivan način organiziranja zatvorske kazne.

Druga je generacija penalnih ustanova nastala kao odgovor na nedostatke prve generacije, pa su stoga ustanove druge generacije omogućavale interakciju zatvorenika, no važna karakteristika tih ustanova je odvajanje osoblja od zatvorenika (Wortley, 2002). Naime, krajem 19. i početkom 20. stoljeća dogodio se odmak od klasičnog pristupa zatvorenicima, što je rezultiralo drukčijim pogledom na prijestupnike. Teorija o slobodnoj volji i tome kako zatvorenici donose odluke o počinjenju kaznenog djela polako je napuštena, a na snagu su stupile teorije o genetskoj predisponiranosti počinitelja kaznenih djela za kriminalno ponašanje (Atlas, Dunham, 1990). To ne čudi s obzirom na to da je u to vrijeme nastupio veliki obrat na pozitivizam te je jedna od najutjecajnijih kriminalističkih teorija bila Lombrosova teorija o rođenom delinkventu (tal. *delinquente nato*) (Lombroso, Gibson, Rafter, 2006). Stoga svrha penalnih ustanova druge generacije više nije osiguravanje uvjeta u kojem će se zatvorenici moći osamiti i promišljati o sebi, već stvaranje uvjeta u kojem će se ponašanje zatvorenika strogo kontrolirati, bez puno nade za promjenom (Wortley, 2002). S obzirom da su zatvorenici smatrani opasnim te da se mislilo da su im agresivnost i kriminal „urođeni“, njihov tretman nije bilo nešto o čemu se razmišljalo. Zapravo, naglasak je bio stavljen na njihovo grupiranje s obzirom na spol, dob, vrstu kaznenog djela, duljinu kazne i

agresivnost. Pritom su zatvorenici smješteni na zatvorene odjele s niskom razinom nadzora, što je bila posljedica fizičke izdvojenosti čuvara (Wortley, 2002; Atlas, Dunham, 1990). Sukladno tome, može se reći kako je glavna svrha ustanova druge generacije kontrola zatvorenika i njihovog ponašanja te zatvaranje počinitelja kaznenih djela kako ne bi dalje štetili društvu. Kao što je već navedeno, na tretman nije bio stavljan naglasak jer se smatralo kako su zatvorenici „rođeni kriminalci“ te da ih je nemoguće promijeniti.

Kako je već navedeno, zatvorenici su bili grupirani po odjelima, a svaki je odjel funkcionirao kao zasebna jedinica unutar ustanove. Na svakom su odjelu postojali delegirani čuvari, koji su sjedili u staklom ili rešetkama zaštićenoj prostoriji te su tako bili zaštićeni od napada zatvorenika i od onuda nadzirali zatvorenike, uvelike se oslanjajući na sustav nadzornih kamera (Wortley, 2002). Ovakav način funkcioniranja naziva se neizravnim nadzorom, jer čuvari nisu u izravnom kontaktu sa zatvorenicima, već ih nadziru promatrajući njihovo ponašanje na ekranima i komunicirajući putem razglasa. S obzirom na to da su ostali sadržaji, poput kantine, teretane, soba za posjete itd., bili centrirani u jednom prostoru, kretanje zatvorenika po ustanovi bilo je neizbježno. Posljedično, kontrola nad ponašanjem zatvorenika u ovim ustanovama postaje iznimno bitna, jer kretanje zatvorenika po ustanovi znači mogućnost interakcije među različitim skupinama zatvorenika, odnosno mogućnost agresivnog ponašanja. To je još jedan od razloga zašto su ustanove druge generacije prve koje su uvele sofisticirani sustav video nadzora koji je čuvarima omogućavao da jednim pogledom ekrane promatraju zatvorenike.

Slična je situacija u početku bila i u **ustanovama treće generacije**. Kako navode Atlas i Dunham (1990), arhitektonski su ustanove druge i treće generacije vrlo slične – i jedne i druge građene su po principu odvojenih odjela. Ono što ih razlikuje jest pristup zatvorenicima od strane osoblja te njihov međusobni odnos. Naime, u 60-im se godinama prošlog stoljeća kazneni sustav ponovno okrenuo rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela. Među stručnjacima je ponovno zavladao teorija kako je kriminalno ponašanje posljedica slobodne volje i rezultat odluke pojedinca, koji nije prirodno devijantan, već je odgojem usvojio pogrešne vrijednosti ili nije naučio konstruktivne načine rješavanja problema. Stoga svrha izvršenja kazne zatvora u ovo vrijeme postaje slična današnjoj, a to je preodgoj i resocijalizacija zatvorenika, kako bi po izlasku iz zatvora bili funkcionirajući članovi društva (Atlas, Dunham, 1990). Sukladno tome, radi se na uspostavi odnosa između zatvorenika i osoblja ustanove. Kako je navedeno, u ustanovama druge generacije čuvari, odnosno pravosudni policajci bili su zatvoreni u zaštićene prostorije iz kojih su neometano nadzirali zatvorenike. Upravo izlaz policajaca iz

zaštićenih prostora i njihova svakodnevna interakcija sa zatvorenicima ono je što čini najveću razliku između ustanova druge i treće generacije (Wortley, 2002).

Radi se o prijelazu s modela neizravnog nadzora na model izravnog nadzora, što se pokazalo iznimno bitnim za poticanje prihvatljivog ponašanja zatvorenika (U.S. Department of Justice, 1993). Kako je već objašnjeno, izravni nadzor podrazumijeva nadzor kroz svakodnevnu izravnu interakciju sa zatvorenicima, za razliku od neizravnog nadzora u kojem se pravosudni policajci nalaze u zaštićenim prostorijama i iz njih nadziru zatvorenike, a komunikacija se ostvaruje putem razglasa. U nekim se primjerima taj zaštićeni središnji prostor naziva kontrolnom stanicom, jer se iz nje vrši kontrola i nadzor (eng. control station; prema U.S. Department of Justice, 1993). U novije vrijeme policajci su iz kontrolne stanice ponašanje zatvorenika mogli pratiti putem nadzornih kamera. U modelu neizravnog nadzora mogućnost intervencije policajaca u slučaju incidenata uvelike je ograničena – prije svega moraju obavijestiti druge policajce o onomu što se događa, kojima je potrebna izvjesna količina vremena da dođu na mjesto incidenta i reagiraju. Komunikacija sa zatvorenicima vrši se kroz razglas, a u izravnu komunikaciju sa zatvorenicima policajci stupaju samo u slučaju neprimjerenog ponašanja zatvorenika kada ih upozoravaju o neprihvatljivosti njihova ponašanja i obavještavaju o sankcijama.

Suprotno tome, u institucijama novijeg datuma koje njeguju model izravnog nadzora, policajci su cijelo vrijeme u direktnoj komunikaciji sa zatvorenicima. Već je navedeno kako su u ustanovama druge generacije prostori namijenjeni provođenju slobodnog vremena, ostvarivanju kontakata s posjetiteljima, jelu i drugom centrirani izvan odjela, što zahtijeva kretanje zatvorenika po ustanovi, a ustanovu čini centraliziranom. U ustanovama treće generacije, odnosno u modelu izravnog nadzora, kantina, prostorija s TV prijemnikom, prostorija za primanje posjeta, prostorije za aktivnosti slobodnog vremena (likovne, glazbene, kiparske i druge radionice), knjižnica i teretana nalaze se unutar odjela. Na taj način odjeli postaju samostalno funkcionirajuće jedinice penalne ustanove (Wortley, 2002). Sva su vrata otključana i otvorena, kako zatvorenici ne bi morali čekati da im policajci otvore vrata (U.S. Department of Justice, 1993). Na taj se način zatvorenicima šalje poruka da se očekuje kako će se ponašati na prihvatljiv način i poštovati pravila, za razliku od institucija u kojima se policajci odvajaju te na taj način odašilju poruku da očekuju da će se zatvorenici ponašati agresivno i ugrožavajuće. Dapače, u modelu izravnog nadzora, komunikacija sa zatvorenicima jedna je od dužnosti policajaca te je zato vrlo bitno da svi prođu intenzivan trening i edukaciju o tome kako uspostaviti i održavati odnos sa zatvorenicima (U.S.

Department of Justice, 1993). Prisutnost službenih osoba u svakodnevnom životu zatvorenika jedna je od glavnih postavki modela izravnog nadzora jer na taj način uspostavljaju odnos i kontroliraju ponašanje zatvorenika, ali i mogu promptno reagirati u slučaju incidenata.

Model izravnog nadzora karakterističan je za model funkcionalnih odjela kojeg su 1973. opisali autori Levinson i Gerard, a zatim ga je kao novi pristup rukovođenju kaznenih ustanova predstavio i američki National Institute of Corrections (1973). Glavna ideja modela funkcionalnih odjela jest podjela penalne ustanove na manje odjele, koji će djelovati s visokom razinom autonomije i funkcionirati baš poput malih zajednica. Ovaj je model jednim dijelom usmjeren na poboljšanje uvjeta i funkcioniranja penalne ustanove te tretmana, dok je drugim dijelom usmjeren na povećanje kvalitete života zatvorenika tijekom služenja kazne zatvora, ali i osoblja.

Ideja vodilja jest organiziranje odjela unutar penalne ustanove na način da budu u što većem stupnju autonomne jedinice. Temeljna pretpostavka je kako će na odjelu u svakom trenutku boraviti relativno mali broj zatvorenika, smještenih zajedno temeljem procjene njihovih tretmanskih potreba i osobina ličnosti, koja se vrši tijekom prijemnog razdoblja, koji će sve svoje potrebe moći zadovoljiti unutar odjela. Naime, potrebno je osigurati da se zatvorenike smješta na odjel koji će im najviše odgovarati s obzirom na njegovo fizičko i psihičko zdravlje (radi li se o ovisnicima o alkoholu ili drogama, jesu li im dijagnosticirani psihički poremećaji, pokazuju li depresivne ili anksiozne simptome itd.) te s obzirom na tretmanske i poslovne/edukacijske programe u koje su uključeni. Iznimno je bitno osigurati da se zatvorenici osjećaju ugodno na odjelu jer će tamo biti zajedno dugo vremena (kod kraćih kazni za cijelo vrijeme trajanja kazne, a kod dugih 12 do 18 mjeseci prije završetka kazne) te će cijelo vrijeme surađivati i provoditi vrijeme s delegiranim djelatnicima tretmanskog odjela i pravosudne policije. Preporuka je da to budu uvijek isti ljudi, koji su educirani i osposobljeni za rad sa specifičnom skupinom zatvorenika, jer se na taj način razvoj odnosa među zatvorenicima i osobljem potiče više nego kada se osoblje stalno rotira.

Veliki dio odgovornosti za upravljanje odjelom upravo je na osoblju ustanove, no ono što ovaj model čini zanimljivim jest što on pruža mogućnost da se dio odgovornosti ustupi i zatvorenicima. Primjerice, zatvorenici imaju pravo izraziti svoje mišljenje i uključiti se u uređenje odjela te odlučivanje o prijemu novih zatvorenika na odjel (Coyle, 1987; prema Wortley, 2002). Na taj se način u njima potiče osjećaj vlasništva i identifikacije s odjelom u kojem borave, a poznato je kako su ljudi koji osjećaju povezanost s prostorom na kojem žive spremni braniti ga i reagirati ukoliko primijete da se netko ponaša neprimjereno.

Dobici od implementacije modela funkcionalnih odjela u penalne ustanove su višestruki. Prvotno, zblizavanje osoblja penalne ustanove i zatvorenika na način da su svakodnevno u izravnoj interakciji ima brojne pozitivne posljedice. U istraživanju u kojem su se uspoređivale ustanove koje provode neizravni nadzor i one koje provode izravni nadzor, koji je karakterističan za funkcionalne odjele, pokazalo se kako izravni nadzor ima puno prednosti (U.S. Department of Justice, 1993). Najveće razlike vidljive su upravo u kvaliteti odnosa sa zatvorenicima. Naime, zatvorenici u ustanovama koje provode model neizravnog nadzora žale se na nemogućnost komunikacije s policajcima, odnosno teškoće dobivanja pažnje kada imaju neki problem, što rezultira hostilnim ponašanjem zatvorenika prema osoblju. S druge strane, u ustanovama koje provode izravni nadzor odnos zatvorenika i osoblja puno je prisniji i iskreniji, a agresivnog i neprijateljskog ponašanja ima puno manje (U.S. Department of Justice, 1993). To je moguće povezati s činjenicom da se na odjele smješta mali broj zatvorenika koji su slični po svojim osobinama i tretmanskim potrebama, što programiranje tretmana i uspostavljanje odnosa čini mnogo lakšim. Posljedično, kvaliteta života zatvorenika je bolja, oni su manje hostilni i agresivni prema osoblju, a to smanjuje razine stresa i kod zatvorenika i kod osoblja. Osim toga, stalna prisutnost osoblja među zatvorenicima pretpostavka je situacijske prevencije jer na taj način oni stalno vrše nadzor nad zatvorenicima i time umanjuju njihovu spremnost na neprimjereno ponašanje (Wortley, 2002). Stoga ne čudi kako su u ranije spomenutom istraživanju primjećene razlike u stopama nasilnog ponašanja, homoseksualnog silovanja i vandalizma, koje su percipirane mnogo višima u ustanovama koje provode model neizravnog nadzora nego u onima s izravnim nadzorom (U.S. Department of Justice, 1993).

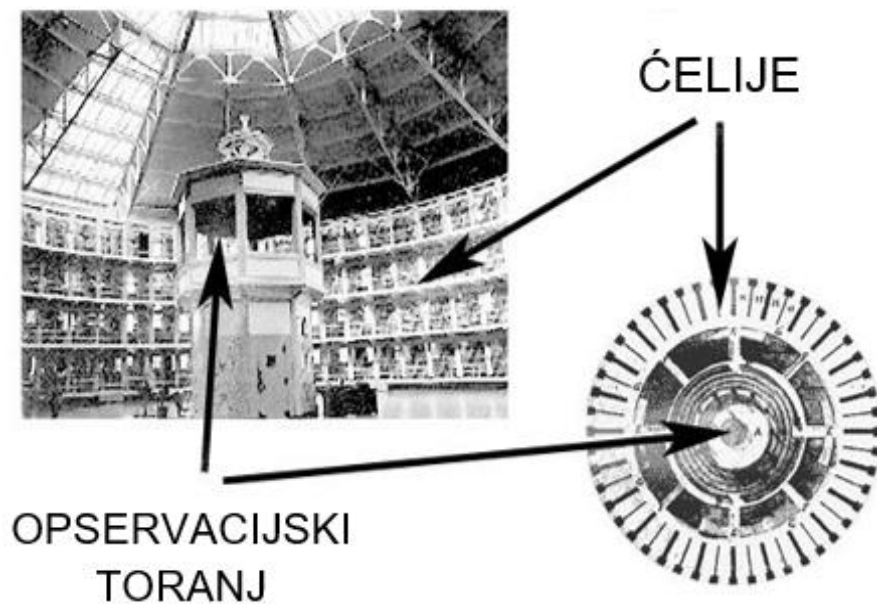
Ipak, uspjeh modela funkcionalnih odjela ovisi o uspješnosti provedbe programa i implementacije temeljnih ideja modela. Kvalitetan model ne garantira kvalitetnu provedbu (Wortley, 2002). Zbog toga se preporučuje multidisciplinarni tim stručnih djelatnika koji će se sastojati od stručnjaka pomagačke struke (psiholog, socijalni radnik, socijalni pedagog) koji će nuditi usluge savjetovanja i podrške, pravnik koji će osiguravati pravnu pomoć, pravosudnih policajaca koji će biti zaduženi za osiguranje i zaštitu, edukatora koji može provoditi programe usavršavanja i prekvalifikacije, te stručnjaka za mentalno zdravlje, čija će se uloga sastojati u promociji mentalnog zdravlja i prevenciji odnosno tretmanu problema mentalnog zdravlja. Također, po potrebi, poželjno je da na odjelu bude dostupan i svećenik, za one koji žele njegove usluge.

Zaključno, razvidno je kako se dizajn ustanova mijenjao sukladno promjenama penalnih politika i ciljeva izvršavanja kazne zatvora. Arhitektura penalnih ustanova prešla je od zastrašujuće do ugodne, a time se mijenjao i utjecaj koji sama ustanova ima na zatvorenika. Ustanove starijeg datuma kao da su svojim izgledom trebale zatvorenicima poslati poruku kako ne zaslužuju biti tretirani s poštovanjem. Međutim, u današnje je vrijeme jasno kako je rehabilitacija zatvorenika nužna, a da bi se ona ostvarila, potrebno je zatvorenicima pružiti okruženje u kojem će se osjećati ugodno, poštovano i cijenjeno, a ne potlačeno i zanemareno. Sam izgled ustanove ima moć poslati poruku o pozitivnom odnosu prema zatvorenicima, pa se sukladno tome i arhitektonski dizajn zatvora i kaznionica kroz vrijeme mijenjao te se prilagođavao idealu humaniziranih ustanova.

5.2. Arhitektura penalnih ustanova kroz povijest

Promjene arhitekture penalnih ustanova kroz povijest bile su odraz promjena penalnih politika, koje su se naizmjenično mijenjale od retribucije do rehabilitacije. Već je objašnjeno na koji su se način promjene događale i kako se to odrazilo na promjene funkcioniranja penalnih ustanova, pa će stoga u narednom dijelu rada biti prikazani različiti dizajni penalnih ustanova koji su se razvijali kroz povijest.

Prvi poznati dizajn penalnih ustanova poznati je panoptikon, kojeg je 1791. opisao utilitarist Jeremy Bentham (Soothill, 2007). Temeljen na utilitarističkim principima, panoptikon je zamišljen kao savršeni zatvor u kojem će ljudi od utjecaja u svakom trenutku imati potpunu kontrolu nad zatvorenicima. Istovremeno bi služio svrsi kao penalna ustanova i na suptilan način zatvorenicima odašiljao poruku o moći, koja im je oduzeta, a istovremeno netko ima moć nad njima. Drugim riječima, zatvorenicima je u potpunosti oduzeta kontrola koja se nad njima konstantno i u svom punom opsegu vrši. Iako je njegova izvorna ideja odbijena i niti jedan zatvor nije izgrađen sasvim onako kako ga je Bentham zamišljao, postoje zatvori koji su građeni po uzoru na Benthamov panoptikon – Millbank Prison u Londonu, Presidio Modelo na Kubi, Kilmainham Gaol u Irskoj, Stateville Prison u američkoj državi Illinois i drugi zatvori diljem Sjedinjenih Američkih Država (Roth, 2006).



Slika 1. Benthamov dizajn panoptikona iz 1971.

Prema Benthamovim planovima, panoptikon karakterizira kružni dizajn, s ćelijama postavljenim u duge nizove na nekoliko katova, pri čemu se točno u središtu nalazi opservacijski toranj. U ćelijama se na vratima s prednje i na zidu sa stražnje strane nalaze otvori, odnosno prozori s rešetkama, kroz koje prolazi svjetlo i čuvarima na tornju olakšava praćenje kretanja zatvorenika. Glavna ideja panoptikona jest da čuvar s opservacijskog tornja jednim pogledom može kontrolirati veliki broj zatvorenika, dok istovremeno zatvorenici njega ne vide jasno i ne znaju kada ih se promatra (Foucault, 1977). Brojni kritičari ovog modela zatvora negativno su komentirali upravo taj aspekt apsolutnog izostanka privatnosti kao nešto što se smatra nepoželjnim i krši ljudska prava. Osim toga, panoptikon je kritiziran zbog strogih pravila koja u njemu moraju vladati, a koja potiču nasilje te ponižavajući i nehumani tretman zatvorenika (Tusseau, 2012). Nadalje, Bentham je u početku bio veliki zagovaratelj samica, tako da je zamislio kako će u panoptikonu svaki zatvorenik imati svoju veliku ćeliju s vlastitim sanitarnim čvorom. Osamljivanjem zatvorenika u jednokrevetne ćelije postavljene u niz te njihovim odvajanjem debelim zidovima i vratima onemogućila bi se komunikacija među zatvorenicima, a time i uklonila opasnost od kriminalne zaraze te sigurnosnih incidenata među zatvorenicima. U tom pogledu, penalne ustanove građene po uzoru na panoptikon ispunjavaju svrhu da su sigurne za zatvorenike i osoblje, no u današnje se vrijeme taj dizajn smatra nehumanim i odbačen je kao dominantan, a postojeći zatvori koji su građeni na

principu panoptikona preuređuju se i prilagođavaju današnjim standardima ili se više ne koriste kao penalne ustanove.

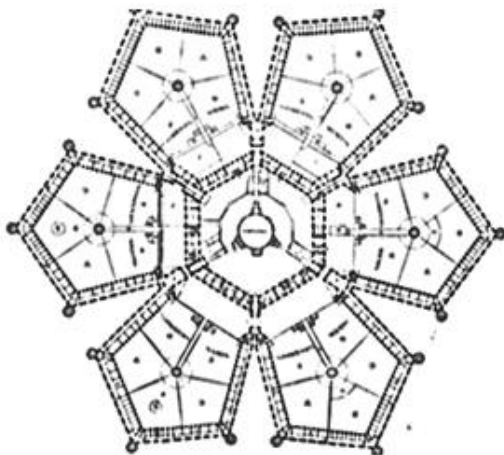
Benthamov panoptikon, odnosno ustanove građene po uzoru na panoptikon, karakteristične su za prvu generaciju penalnih ustanova (Wortley, 2002). Kako je navedeno prije, smatralo se kako će smještanje zatvorenika u samice kod njih potaknuti promišljanje o svom djelu i životu, a time ih dovesti do pokajanja i želje za promjenom (Fikfak i sur., 2015). Osim toga, mislilo se kako će se odvajanjem zatvorenika spriječiti širenje zaraznih bolesti, čime bi se osiguralo zdravlje zatvorenika (Atlas, Dunham, 1990). Kasnije je dizajn penalnih ustanova mijenjan i nije više potpuno temeljen na panoptikonu, no smještaj u samice radi kontemplacije i moralne transformacije uz naporan fizički rad ono je što karakterizira penalne ustanove prve generacije (Wortley, 2002).

Najpoznatiji primjeri sustava izvršenja kazne u ustanovama prve generacije su pensilvanijski, odnosno sustav šutnje, i auburnski, odnosno ćelijski sustav (Wortley, 2002). U smislu osamljivanja zatvorenika, pensilvanijski je sustav bio puno rigorozniji te je dominantna filozofija bila da zatvorenici moraju biti smješteni u samice u kojima će i živjeti i raditi, kako ni u jednom trenutku ne bi dolazili u kontakt s drugima i kako ne bi bili ometani u poslu (Sellin, 1970). S druge strane, u auburnskom sustavu zatvorenici nisu bili zatvoreni u samice cijeli dan, već su provodili vrijeme skupa dok su radili, ali se zato inzistiralo na šutnji tijekom svih radnji, sve s ciljem sprječavanja kriminalne zaraze (Sifakis, 2003). Pokazalo se kako ovi sistemi nisu bili nimalo pozitivni i produktivni u smislu rehabilitacije zatvorenika. Upravo suprotno, zbog izolacije i osamljivanja, zatvorenici su trpjeli teške mentalne patnje i štetu. Neki su autori čak govorili da dugotrajna osamljenost ima toliko štetne posljedice da uništava i ubija ljude, umjesto da ih mijenja i liječi (de Beaumont, de Tocqueville, 1833; prema Toch, 2001). Isti autori navode kako su pojedinci izloženi takvim uvjetima doživljavali simptome teške depresije, a nekolicina ih je počinila samoubojstvo. Drugi su, u trenutcima neubrojivosti i očaja, pokušavali bježati iz ustanova, što je nerijetko rezultiralo njihovom smrću. Zaključno, može se reći kako su ustanove prve generacije, iako građene s ciljem promjene počinitelja i pružanja uvjeta za sigurno i higijensko izdržavanje kazne, polučile vrlo negativne rezultate. Implikacije za izgradnju budućih penalnih ustanova zasigurno su se u najvećem dijelu odnosile na izbjegavanje smještaja u samice i izolacije zatvorenika.

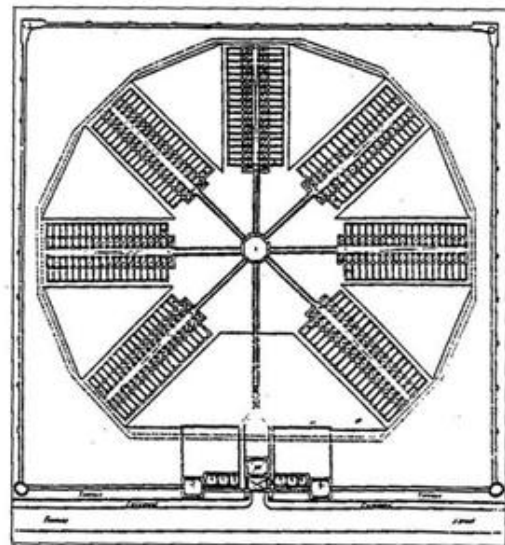
Općenito su ustanove karakteristične za prvu generaciju izgledale kao utvrde – ogromne, sive, okružene debelim, visokim zidovima i ogradama te pomalo zastrašujućeg izgleda za današnje pojmove. Uobičajeno je bilo da su ćelije postavljene u nizove koji se prostiru ili ravno ili u

krug kao u panoptikonu (linearno i radijalno širenje) (Wortley, 2002). Razvoj takvih novih planova zatvora povezan je s većim stupnjem slobode koja je zatvoreniciima dozvoljena u ostvarivanju kontakata, nakon što se pokazalo da je potpuno osamljivanje višestruko nepovoljno za zdravlje zatvorenika. Istovremeno i upravo iz tog razloga, zatvorenici su se počeli klasificirati kako bi mogli biti raspoređeni na odjele sukladno njihovim karakteristikama i potrebama.

Oba dizajna (linearni i radijalni) podrazumijevaju blokove ćelija koji se šire od središnjeg prostora, često nazivanog Times Square zbog njegove prometnosti – naime, tko god se kretao ustanovom, morao je proći kroz taj prostor (Mays, Winfree, 2009). Prednost, ali i nedostatak takvog dizajna jest upravo centralizacija ustanove na jednom središnjem području što znači da je u slučaju pobune ili drugog masovnog incidenta jedino važno preuzeti kontrolu nad tim prostorom. Jednostavno rečeno, tko vlada Times Squareom, vlada cijelom ustanovom jer je onemogućen prolaz između različitih dijelova ustanove.



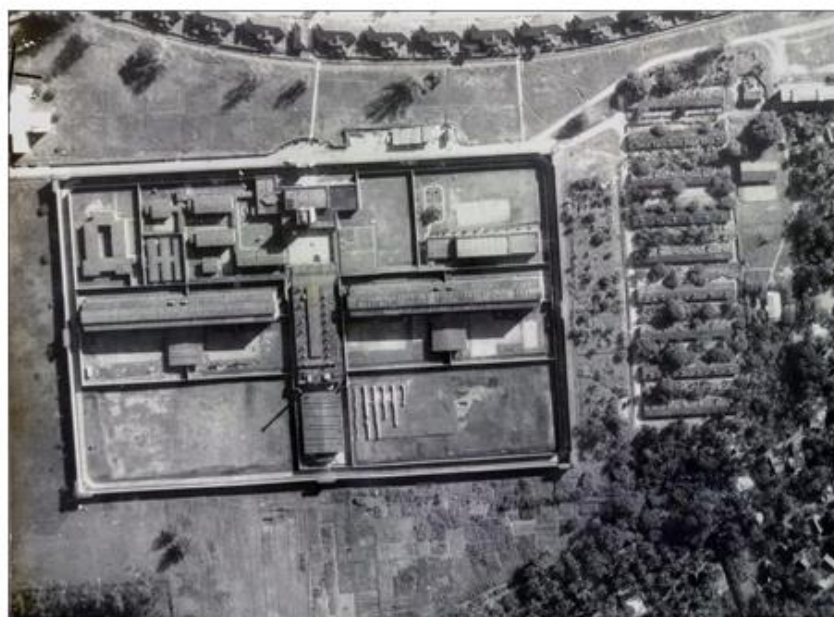
Slika 2. Primjer radijalnog širenja – Millbank Prison, London



Slika 3. Primjer linearnog širenja – Eastern State Penitentiary, Philadelphia

Krajem 19. stoljeća pojavila se inačica tog dizajna, zvana dizajn telefonskog stupa, a karakteriziraju ga krila koja se pod pravim kutom šire s obje strane centralnog hodnika. U svakom od tih krila nalaze se ili ćelije, ili prostorije uprave, uredi službenih osoba ili prostori u kojima se odvijaju svakodnevne aktivnosti zatvorenika. Ćelije su u krilima „naslagane“ jedna na drugu, što omogućuje smještaj velikog broja stanovnika u jedno krilo, pritom vodeći

računa da se zajedno grupiraju zatvorenici sličnih karakteristika. Posljedično, u takvim su ustanovama smještene vrlo različite skupine zatvorenika, ali su odvojene i raspoređene na različita krila. Centralni hodnik olakšava pristup svim krilima, što je njegova prednost, ali i veliki nedostatak. Naime, u slučaju pobune, zatvorenici vrlo lako mogu zaborikadirati ulaz u krilo s obzirom na to da se u njega ulazi samo iz centralnog hodnika. To onemogućava osoblje ustanove da dopre na krilo i spriječi daljnje širenje štete, odnosno nanošenje velike štete (Mays, Winfree, 2009).

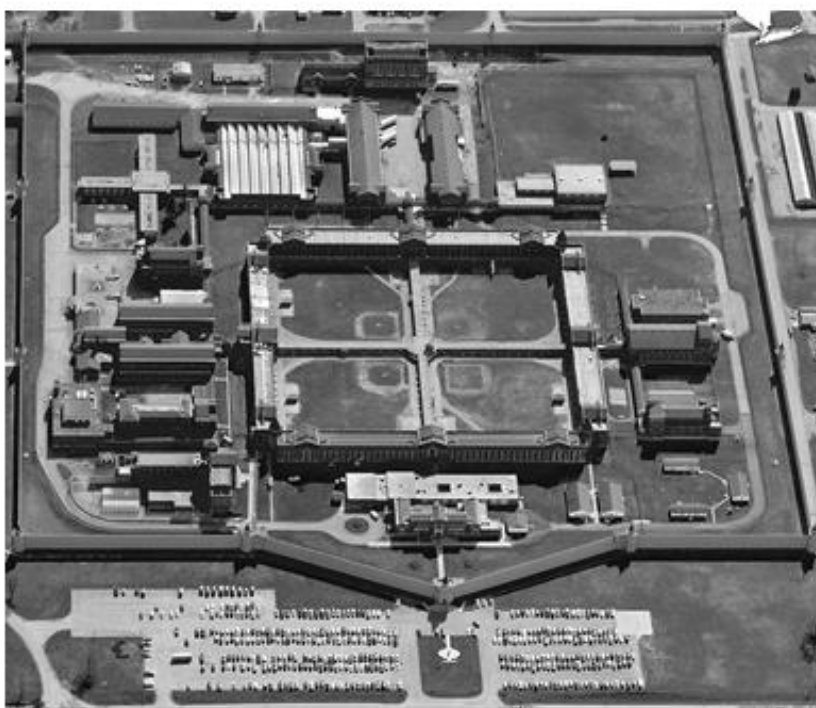


Slika 4. Zatvor Changi, Singapur – primjer dizajna telefonskog stupa

Arhitektura ustanova druge generacije bitno je drugačija od ustanova prve generacije. Kao što je navedeno, praksa je pokazala kako smještanje zatvorenika u samice ima izrazito negativan učinak na njihovu psihičku i fizičku dobrobit, pa je stoga krajem 19., početkom 20. stoljeća napušten koncept jednokrevetnih ćelija složenih u krug ili liniju. U ustanovama novijeg datuma izolacija zatvorenika u samici koristi se kao disciplinska mjera u slučajevima kada zatvorenik oštro krši pravila i predstavlja opasnost po druge, a zatvori se grade tako da se omogući zajedničko provođenje vremena zatvorenika i osoblja, primjerice u kantini i dvorištu, dok u nekim ustanovama postoje i dnevni boravci i prostori u kojima se održavaju radionice, edukacije i drugo. Nastavno na to, nastao je dizajn poznat kao dizajn dvorišta, čija je okosnica veliki središnji prostor namijenjen provođenju slobodnog vremena.

Dizajn dvorišta i danas je popularan dizajn modernih penalnih ustanova (Mays, Winfree, 2009). Njegova sigurnost leži u visini njegovih zidova, a sastoji se od nekoliko zgrada u

kojima se nalaze smještajni kapaciteti, prostorije uprave i administracije, prostorije za aktivnosti slobodnog vremena i drugo, koje su sve ulazom i prozorima okrenute prema središnjem prostranom dvorištu. Jedina vrata koja nisu okrenuta prema dvorištu su ulazna vrata u ustanovu. Na taj način osigurano je da svako kretanje po ustanovi podrazumijeva prolaz kroz dvorište, koje je sa svih strana omeđeno prozorima i ljudima koji s prozora promatraju ponašanje zatvorenika. U dvorištu su se često nalazile dodatne aktivnosti slobodnog vremena, kao što su igrališta i parkovi (Mays, Winfree, 2009). Dobra strana ovog dizajna jest što je u jednoj ustanovi moglo postojati više dvorišta, odnosno više građevina koje okružuju dvorišta, a koje mogu funkcionirati kao odvojeni odjeli ustanove.



Slika 5. Attica Correctional Facility – primjer dvorišnog dizajna

Postojanje više odvojenih odjela ustanove raspoređenih na velikom prostoru karakteristično je za još jedan popularan dizajn, a to je dizajn kampusa. On se često koristi na mjestima gdje stanovnici ne žele „ustanove koje izgledaju zastrašujuće“ (Mays, Winfree, 2009). Taj je dizajn temeljen na većem broju odjela u kojima se nalaze manje skupine zatvorenika (u početku je to bilo 15-20 zatvorenika, ali danas taj broj raste i do 100 zatvorenika). Međutim, zatvorenici imaju veću slobodu kretanja i interakcije (Wortley, 2002). U većini slučajeva, odjeli su napravljeni u obliku pravokutnika jer su tako najpregledniji, no poznati su slučajevi u kojima su građeni kružni odjeli, pa gledani iz zraka izgledaju kao kupole (eng. *podular design*; prema Wortley, 2002). Ustanove građene po dizajnu kampusa više liče na sveučilišne lokalitete nego

na penalne ustanove jer se sastoje od više zgrada, različitih veličina i oblika. U takvim ustanovama radi se na smanjenju zatvorske „atmosfera“ – ustanove izgledaju pristupačno i nimalo zastrašujuće, a pravosudni policajci nisu striktno odvojeni od zatvorenika, već zajedno provode vrijeme. U ovakvim se ustanovama najčešće provodi model izravnog nadzora, odnosno model funkcionalnih odjela. Što se tiče fizičke zaštite ustanove, ona se više ne oslanja na visoke debele zidove, već se koriste žičane ograde u ustanovama srednje razine sigurnosti, dok one niske razine sigurnosti čak i nemaju ograde (Mays, Winfree, 2009).



Slika 6. Brisbane Correctional Centre – primjer dizajna kampusa

U današnjem, suvremenom društvu, penalne su ustanove suočene s kontradiktornom zadaćom – istovremeno, one su mjesto gdje su pojedinci izdvojeni iz zajednice s ciljem kažnjavanja, ali i mjesto na kojem se radi na njihovoj resocijalizaciji s ciljem uspješne reintegracije u tu istu zajednicu iz koje su prvotno izdvojeni. S obzirom na to da je izgled i dizajn ustanove prva stvar koju većina ljudi primijeti, važno je da ustanove svojim izgledom odašilju poruku kako su zatvorenici osobe koje su u ustanovu smještene kao vid kazne, ali i kako su i oni ljudska bića koja zaslužuju drugu šansu. Cjelokupni izgled i okoliš ustanove imaju moć da prenose poruke o humanosti i poštovanju prema zatvorenicima, kako njima samima, tako i ljudima koji u ustanovi rade i zajednici koja oko nje živi (Fikfak i sur., 2015).

Glavne odrednice dobrog cjelokupnog izgleda ustanove su njena veličina, dizajn te prostori unutar i uokolo ustanove. Zatvori i kaznionice najbolje funkcioniraju i najhumaniji su ako nisu preveliki, odnosno ne sastoje se od ogromnih, nepreglednih prostora, dok su prostori puni svjetla i lijepih boja te su sigurni, kontrolirani i omogućuju uključivanje i povezivanje u

brojnim aktivnostima i sadržajima. Sve to utječe na psihološku dobrobit zatvorenika i njihovu percepciju prostora, ali i samih sebe (Jewkes i Moran, 2014; Vasilski, 2013; prema Fikfak i sur., 2015). Također je poželjno da okolinski prostor zatvora ili kaznionice u što većoj mjeri približava elemente okoline i prirode, kako bi se na taj način održala povezanost između zatvorenika i zajednice te osjećaj pripadnosti (Kosorić, 2011; prema Fikfak i sur., 2015).

Osim samog izgleda ustanove, važni koncepti prilikom planiranja i izgradnje ustanove su njena lokacija, uređenje ćelija i odjela te ponuđeni sadržaji i funkcionalnost ustanove (Fikfak i sur., 2015). Što se tiče lokacije ustanove, i smještaj izvan zajednice i integracija ustanove u zajednicu imaju svoje prednosti. Smjesti li se ustanova izvan zajednice, zatvorenici će imati više slobodnog prostora, veći broj aktivnosti slobodnog vremena koje omogućuje boravak u prirodi i mogućnost povezivanja s prirodom. Međutim, u tom je slučaju problem loša povezanost te otežan dolazak i odlazak iz ustanove. S druge strane, integracija ustanove u zajednicu jamči bolju povezanost zajednice i ustanove, što povećava spremnost obitelji da zatvorenike redovito posjećuju te olakšava odlazak na sud i/ili u bolnicu, no postavlja se pitanje hoće li stanovnici zajednice na to pristati (Jewkes i Moran, 2014; prema Fikfak i sur., 2015).

Bez obzira na lokaciju na kojoj se ustanova nalazila, važno je da iznutra ona funkcionira na način koji omogućuje zatvorenicima ugodan život, socijalizaciju i uspješnu reintegraciju u društvo. Ćelije ili sobe osnovne su jedinice prostora unutar penalne ustanove, a obično su organizirane po odjelima. Veličina ćelije i njene druge značajke (krevet, ormarić, broj zatvorenika koji tamo obitava, količina sunčeve svjetlosti, temperatura i sl.) imaju velik utjecaj na psihološko stanje zatvorenika, a time i na njegovo ponašanje (Fikfak i sur., 2015). Osim toga, odjel na kojem se zatvorenik nalazi funkcionira kao neposredno susjedstvo, pa tako organizacija prostora na način da je pod kontrolom te struktura „stanovništva“ imaju velik utjecaj na socijalizaciju zatvorenika. To je blisko povezano s potrebom da se zatvorenici grupiraju s obzirom na zajedničke značajke, osobine ličnosti, kriminogene potrebe i slično, po uzoru na model funkcionalnih odjela (National Institute of Corrections, 1973). Na poslijetku, veliki značaj imaju aktivnosti i sadržaji ponuđeni unutar ustanove. Naime, svaka bi penalna ustanova trebala nuditi veliki broj pojedinačnih ili grupnih aktivnosti za zatvorenike jer je uspješna resocijalizacija i reintegracija velikim dijelom potpomognuta uključivanjem u te aktivnosti. To mogu biti tretmanske grupe ili individualni razgovori, školovanje, posao, sportske aktivnosti (nogomet, košarka, šak, badminton, teretana...), kreativne radionice i hobiji poput sviranja, pjevanja, slikarstva, kiparstva, spisateljstva i drugo (Fikfak i sur., 2015).

Takve aktivnosti pomažu zatvorenicima da zadovolje svoje potrebe za svakodnevnim aktivnostima kojima su se bavili i izvan zatvora ili kaznonice, ali i da izgrade vještine potrebne za uspješno funkcioniranje u društvu. Sudjelovanje u aktivnostima koje se odvijaju izvan ustanove, poput odlaska na školovanje ili posao u zajednicu, imaju još pozitivniji utjecaj u tom smislu (Fikfak i sur., 2015).

Ukratko, jasno je kako su penalne ustanove napredovale od zastrašujućih sivih ustanova do ustanova u kojima se radi na stvaranju ugodne i pozitivne atmosfere. U današnje vrijeme gradnja estetski lijepih i kvalitetno opremljenih ustanova polako postaje ono čemu se teži kako bi se zatvorenicima olakšao boravak u njima i potaknulo povezivanje sa zajednicom. Istovremeno, široj se zajednici odašilje poruka o zatvorenicima koji u ustanovama borave, a ta poruka je da su i oni ljudi, isto kao svi te da i oni zaslužuju živjeti u pristojnim uvjetima i uz poštovanje. Takvim se pristupom garantira lakši povratak zatvorenika u zajednicu koja ih neće diskriminirati zbog njihove povijesti boravka u penalnoj ustanovi, već će ih prihvatiti i omogućiti im da funkcioniraju kao ravnopravni članovi društva, što je u konačnici krajnji cilj izvršenja kazne zatvora.

U današnje je vrijeme jasno kako je arhitektura penalnih ustanova važna stavka u određivanju utjecaja koji će ta ustanova imati na zatvorenike, osoblje, ali i zajednicu u kojoj se ona nalazi (Jewkes, 2012). Jasno je to arhitektima, koji se snažno zalažu za stvaranje humanih prostora u kojima će biti osigurani povoljni uvjeti za život, ali i rukovodećima, koji naposljetku imaju konačnu riječ kada se govori o dizajnu zatvora ili kaznonice. Tako je zanimljivo priznanje jednog arhitekta koji je rekao kako je, prilikom dizajniranja jedne penalne ustanove u Americi, dobio naputak da zgrada mora do jedne mjere biti dosadna, čak bi se moglo reći i ružna (Spens, 1994; prema Jewkes, 2012). Namjerno inkorporiranje ružnih dijelova mehanizam je kojim arhitektura postaje „sredstvo razočarenja“, a penalne ustanove namjerno se grade tako da budu odbojne i da na neki način zatupljuju osjetila nedostatkom vizualno zanimljivih podražaja. Sykes, poznat po svojim istraživanjima deprivacija u zatvorskom okruženju, 50-ih je godina prošlog stoljeća prvi primijetio kako postoji izvjesna povezanost između zatupljujućeg izgleda penalnih ustanova i psihičke potlačenosti koju osjećaju zatvorenici (Jewkes, 2012). U njegovu duhu, istraživanja i osvrte pisao je i Jones (2007; prema Jewkes, 2012), koji je među „patnje zatvoreništva“ uvrstio fizičko okruženje i izgled penalnih ustanova. Otvoreno je kritizirao skučenost i lošu ventiliranost prostora te nedostatak senzornih podražaja.

6. RIZIČNI ČIMBENICI ZA NEPRIMJERENO PONAŠANJE ZATVORENIKA

U prijašnjim je poglavljima opisano kako zatvorsko okruženje može vrlo negativno utjecati na mentalno zdravlje zatvorenika, pri čemu arhitektura i dizajn ustanove na to imaju velik utjecaj. Govoreći općenito, brojna su istraživanja pokazala kako su i danas među zatvoreničkom populacijom puno češći problemi s fizičkim i mentalnim zdravljem, nego u općoj populaciji (Bridgwood i Malbon, 1995; Chambers i sur., 1997; Tayler, 1997; Reed i Lynne, 1998; Baillargeon i sur., 2000; DoH, 2000; Smith, 2000; Fazel i sur., 2001; prema De Viggiani, 2007). Takvi rezultati ne čude s obzirom na uvjete i način života u zatvoru, koji sa sobom nosi velik broj stresnih situacija, deprivacija, sukoba i neugodnih emocija.

Neprijmjereno ponašanje zatvorenika te njihove nasilne napade na druge zatvorenike i osoblje ustanove važno je proučavati iz nekoliko razloga. Osim što proučavanje istih doprinosi boljem razumijevanju, a time i povećava mogućnost da se oni spriječe, ostali su razlozi psihološke, financijske te humanitarne prirode. Prvenstveno, ponašanje zatvorenika odražava stupanj njihove prilagodbe na zatvorsko okruženje, što ukazuje na činjenicu da je zatvorenik u većem riziku da će se ponašati agresivno prema drugima ili sebi ukoliko se nije prilagodio ili ima problema s prihvaćanjem situacije u kojoj se nalazi, (Jiang, Fisher-Giorlando, 2002). Nadalje, nasilno ponašanje zatvorenika remeti red u ustanovi te negativno utječe na psihološku i emocionalnu dobrobit drugih zatvorenika, osoblja, ali i obitelji obje skupine koje strahuju od napada na svoje bližnje (Goetting i Howsen, 1986; O'Donnell i Edgar, 1999; Patrick, 1998, Jiang, Fisher-Giorlando, 2002). U konačnici, nasilne incidente važno je spriječiti zbog velikog troška koji predstavljaju za ustanovu. Prosječni trošak incidenta (cijena se odnosi na eventualne medicinske troškove, troškove transfera zatvorenika ili osoblja, troškove bolovanja ozlijeđenog člana osoblja ili eventualnog zapošljavanja njegove zamjene) može iznositi gotovo 1000\$ (Lovell & Jemelka, 1996; prema Jiang, Fisher-Giorlando, 2002).

Istraživanja čimbenika koji doprinose neprijmjerenom ponašanju zatvorenika mogu se podijeliti u tri skupine: deprivacijska perspektiva, importacijska perspektiva te situacijska perspektiva (Goffman, 1961; Sykes, 1958; Goodstein i Wright, 1989; Irwin & Cressey, 1962; Steinke, 1991; Wener, 2006; prema Morris, Worrall, 2014). Istraživanja zatvorskih deprivacija usmjerena su na proučavanje patnji i muka s kojima se zatvorenici suočavaju u penalnim ustanovama i frustracija koje deprivacije izazivaju. Sukladno tome, deprivacijska perspektiva neprikladno ponašanje zatvorenika objašnjava kao posljedicu deprivacija s kojima se zatvorenici suočavaju. To se može povezati s frustracijskom teorijom agresivnosti, koja

govori o tome kako frustracije u ljudima povećavaju potencijal za agresivno ponašanje, iz čega proizlazi zaključak kako umanjivanje deprivacija može smanjiti vjerojatnost nasilnog ponašanja zatvorenika. Stoga je najbitnije odrediti koje su deprivacije najutjecajnije i na koji ih se način može umanjiti kako bi se prevenirali problemi mentalnog zdravlja i neprimjerno ponašanje zatvorenika. Suprotno tome, importacijska perspektiva govori o tome kako neprimjerno ponašanje zatvorenika unutar penalne ustanove nema veze s uvjetima u ustanovi, već je ono rezultat osobina, uvjerenja, stavova i vrijednosti koje su imali i prije ulaska u ustanovu (Irwin & Cressey, 1962; prema Morris, Worrall, 2014). Nalazi na ovom području su različiti – neka istraživanja potvrdila su povezanost dobi, rase, razine školovanja te vrste kaznenog djela s nasiljem koje zatvorenik iskazuje za vrijeme trajanja kazne zatvora, dok su neka istu povezanost opovrgnula (Morris, Worrall, 2014). Vezano uz situacijsku perspektivu, zanimljivi su nalazi koji pokazuju da situacijske varijable, poput arhitekture ustanove, napučenosti, strukture osoblja, lokacije ustanove i drugih, imaju velik značaj u predviđanju stope neprimjerenog ponašanja zatvorenika (Morris, Worrall, 2014).

6.1. DEPRIVACIJSKA PERSPEKTIVA

Deprivacije s kojima se zatvorenici suočavaju u penalnim ustanovama proučavane su i opisivane u više navrata i kroz dugo vrijeme. Još davne 1958. godine, Sykes je opisao i kao najvažnije deprivacije u zatvorskom okruženju označio: deprivaciju slobode, deprivaciju materijalnih dobara, deprivaciju heteroseksualnih odnosa, deprivaciju nezavisnosti te deprivaciju sigurnosti (Mejovšek, 2002). U današnje se vrijeme situacija nije uvelike promijenila – deprivacije koje je opisao Sykes i danas su neizbježan dio zatvorske kazne koji društvo nameće zatvorenicima kao kaznu za djela koja su počinili. Neki čak navode kako su deprivacije humanija alternativa, svojevrsan psihički ekvivalent fizičkom kažnjavanju koje su zatvorenici proživljavali u penalnim ustanovama u prošlosti. Iako je nesumnjivo da je eliminacija fizičkog kažnjavanja u sklopu kazne zatvora dobra stvar, ne smije se podcijeniti patnja koju proživljavaju zatvorenici izloženi deprivacijama u zatvorskom sustavu, a koja može biti čak i veća od patnje i boli fizičkog kažnjavanja (Sykes, 2007). Upravo zbog toga, važno je istraživati učinke deprivacija na zatvorenike i njihovu osobnost, a time i njihovo ponašanje.

Izloženost mnogobrojnim deprivacijama može u zatvorenicima potaknuti proces prizonizacije, negativan proces usvajanja zatvorskih normi i običaja te napuštanja uvjerenja i stavova koje je osoba imala na slobodi. On se događa kao odgovor na muke i patnje

zatvoreništva i kao manifestacija zatvoreničkog otpora prema administraciji (Jiang, Fischer-Giorlando, 2002; Mejovšek, 2002).

Deprivacija slobode osnova je deprivacija koja proizlazi iz boravka u zatvoru. Veliki dio odnosi se na gubitak slobode kretanja, odnosno napuštanja lokaliteta kada osoba poželi. Jasno je kako ograničenje slobode kretanja ovisi o stupnju sigurnosti ustanove u kojoj se osoba nalazi, pa će se tako zatvorenici u otvorenijim uvjetima osjećati manje ograničeno u tom smislu od onih u ustanovama visokog stupnja sigurnosti i kontrole, gdje su ponekad zatvoreni u ćelijama 23 sata na dan. Međutim, za neke, deprivacija slobode u drugim oblicima traje i nakon izlaska iz zatvora, jer ostaju obilježeni svojim statusom bivšeg zatvorenika. Upravo taj osjećaj da su degradirani članovi društva, da su iznevjerili nečije povjerenje i da su moralno odbačeni za neke je najteža kazna. Nadalje, deprivacija materijalnih dobara podrazumijeva nemogućnost upravljanja vlastitom imovinom i posjedovanja stvari kojima osoba iskazuje svoj identitet. Osoba po dolasku u ustanovu predaje sve svoje osobne stvari te, opet ovisno o razini sigurnosti u ustanovi, dobiva potrebne potrepštine: uniformu, posteljinu, higijenske potrepštine i slično. Osim toga, zatvorenici svaki dan raspolažu određenom količinom novca koju mogu trošiti u zatvorskom dućanu, što znači da je njihova mogućnost biranja namirnica i drugih potrepština uvelike ograničena. Sljedeća deprivacija koja mnogima teško pada jest deprivacija heteroseksualnih odnosa. Naime, penalne su ustanove podijeljene na one namijenjene muškim zatvorenicima i druge namijenjene ženskim zatvorenicama. Nemogućnost ostvarivanja kontakta s pripadnicima suprotnog spola može biti veoma opterećujuća, pa neki potrebu za fizičkim kontaktom zadovoljavaju kroz privremene homoseksualne odnose. Boravak u zatvoru neizbježno sa sobom nosi brojna pravila i procedure koje zatvorenici moraju pratiti i koje diktiraju njihov način života. U tome je vidljiva deprivacija autonomije, odnosno nemogućnost donošenja vlastitih odluka. Problem s tom deprivacijom jest što to često može dovesti do neprikladnog ponašanja zatvorenika. Naime, kada doživljavaju da im se nameću određena pravila i naredbe koja po njihovom mišljenju nisu pravedna ili opravdana, zatvorenici će vjerojatno odbiti poštivati ih (Brehm, 1966; Sherman, 1993; prema Wortley, 2002). Naposljetku, deprivacija sigurnosti za mnoge je najteža i najozbiljnija deprivacija unutar zatvorskog sustava. Mnogi zatvorenici osjećaju da su im tijekom boravka u penalnoj ustanovi ugrožena fizička sigurnost i zdravlje te ugled i dostojanstvo (Jovanić, 2014). Određena istraživanja ukazuju na to da je osjećaj straha za vlastitu sigurnost više manje univerzalan – svi ga zatvorenici osjećaju tijekom izvršenja

kazne, što ni ne čudi s obzirom na to da je u zatvoru neminovan boravak s osobama za koje je poznato da imaju povijest nasilnog ponašanja.

Kao još jedan aspekt zatvorskih deprivacija može se navesti deprivacija programa tretmana i resocijalizacije (Huey, McNulty, 2005). Programi, kao što su psihosocijalni programi tretmana, edukacija i zapošljavanje, namijenjeni su pripremi zatvorenika za povratak u društvo, odnosno promjeni njihovih nefunkcionalnih stavova i ponašanja kako bi se osiguralo da će po izlasku iz ustanove biti funkcionalni članovi zajednice i živjeti u skladu s društvenim normama i zakonima. Njihov izostanak, odnosno nemogućnost zatvorenika da pohađaju takve programe, negativno utječu na mentalno zdravlje zatvorenika. Koristi od programa nisu samo psihičke prirode za zatvorenike – sudjelovanje u tim programima pruža zatvorenicima svojevrsnu vremensku strukturu i potiče ih na provođenje vremena s drugima. Stoga izostanak istih može potaknuti lijenost i osjećaje izolacije kod zatvorenika, a pokazalo se kako su stope samoubojstva najviše upravo u ustanovama koje svojim zatvorenicima ne nude programe tretmana (DiIulio, 1987; Liebling, 1995; 1999; prema Huey, McNulty, 2005). Izostanak programa potiče stvaranje protivničke atmosfere, jer zatvorenici imaju osjećaj da im se u ustanovi ništa ne nudi što bi na njih dobro utjecalo. Ovakva atmosfera mijenja i odnos između osoblja i zatvorenika, na način da su pravosudni policajci neprijateljski nastrojeni prema zatvorenicima i ponašanja koja ukazuju na suicidalnost zatvorenika tumače kao manipulativna i nepoželjna. Nerijetko ovakvo razmišljanje rezultira slanjem suicidalnih zatvorenika u samice, gdje se upravo najveći broj samoubojstava događa (Kupers, 1999; prema Huey, McNulty, 2005).

Sve navedno ukazuje na potrebu i važnost djelovanja na poboljšanje uvjeta života u penalnim ustanovama. Jasno je kako se deprivacije ne mogu u potpunosti eliminirati jer su neke sastavni dio zatvoreničkog iskustva i penalnih ustanova, kao što su nemogućnost izlaska iz ustanove i nedostatak heteroseksualnih odnosa. Ipak, zasigurno postoje načini kako bi se one i njihov utjecaj mogli umanjiti. Primjerice, pokazalo se kako povezivanje sa zajednicom na način da zatvorenici pod nadzorom pravosudnih policajaca rade u zajednici ima vrlo pozitivne učinke na zatvorenike. Problem heteroseksualnih odnosa moguće je riješiti povećanim brojem bračnih posjeta od strane supruge ili djevojke zatvoreniku u ustanovi. Kako bi se to postiglo, važno je voditi računa o smještaju zatvorenika u ustanovu do koje je posjetiteljicama jednostavno doći te učiniti ustanovu primamljivom za posjete. Pod tim se misli na smanjivanje negativnih asocijacija koje posjetitelji vežu uz ustanove, kao što su preduge i prekomplicirane procedure pri ulasku te zastrašujuć izgled ustanove koji djeluje odbijajuće. U

konačnici, zatvorenicima je važno pružiti kvalitetnu psihosocijalnu podršku u nošenju s deprivacijama kako bi se umanjile njihove negativne posljedice po mentalno i fizičko zdravlje zatvorenika.

6.2. IMPORTACIJSKA PERSPEKTIVA

U suprotnosti s postavkama deprivacijske perspektive je **importacijska perspektiva**, koja govori o tome kako zatvorsko okruženje ne utječe na neprimjereno ponašanje zatvorenika, već je ono posljedica zatvorenikove osobnosti, stavova, vrijednosti i iskustava koje je razvio i prikupio prije dolaska u ustanovu (Irwin, 1981; Irwin i Cressey, 1962; prema Jiang, Fischer-Giorlando, 2002; Tewksbury, Connor i Denney, 2014). Ta perspektiva govori o tome kako je svaki zatvorenik već formirana osoba u trenutku kada ulazi u zatvor, odnosno da je već socijalizacijom usvojio određene kriminalne stavove i vrijednosti, koji uvjetuju njegovo ponašanje unutar ustanove. Nastavno na deprivacijsku perspektivu, importacijska se poziva na pretpostavku da ne doživljavaju svi ljudi zatvorske deprivacije jednako te je stoga nemoguće tvrditi da je svako neprimjereno ponašanje posljedica deprivacija (Bonta i Gendreau, 1990; Bukstel & Kilmann, 1980; prema Jiang, Fischer-Giorlando, 2002). Kako će osoba doživljavati deprivacije i nositi se s njima ovisi upravo o njenoj osobnosti i kapacitetu za nošenje sa stresnim situacijama koji se razvija prije dolaska u zatvor. Tako su karakteristike koje importacijska perspektiva uzima u obzir pri određivanju rizika za neprimjereno ponašanje i sociodemografske karakteristike zatvorenika, poput njegove dobi, rase, razine obrazovanja, socioekonomskog statusa, bračnog statusa te zaposlenosti (Tewksbury i sur., 2014). Uzimajući u obzir sva obilježja zatvorenika, donosi se zaključak i procjena razine rizika da će u ustanovi iskazivati nasilno ponašanje prema drugim zatvorenicima ili prema osoblju.

Brojna su istraživanja proučavala povezanost sociodemografskih čimbenika s rizičnim i nasilnim ponašanjem zatvorenika. Pokazalo se kako s godinama vjerojatnost da će osoba iskazivati neprimjereno ponašanje opada, odnosno da su stariji zatvorenici najmanje rizični za nasilno ponašanje i kršenje pravila u ustanovi, dok su oni mlađi od 25 najviše rizični (Bales i Miller, 2012; Jiang, Fisher-Giorlando, i Mo, 2005; Morris i sur., 2010; Walters, 2007; Walters i Schlauch, 2008; Griffin i Hepburn, 2006; Flanagan, 1983; prema Tewksbury i sur., 2014). Uz dob, rasna i etnička pripadnost najviše su istraživane u odnosu na njihovu prediktivnost za različite oblike neprimjerenog ponašanja zatvorenika, no rezultati istraživanja se razlikuju. Neka istraživanja dokazala su veliku povezanost između rase i nasilnog ponašanja zatvorenika, dok su druga pokazala kako ne postoje razlike među rasama u odnosu na stopu nasilnog ponašanja. U svakom slučaju, većina je istraživača zaključila kako se rasna odnosno

etnička pripadnost mora promatrati u interakciji s dobi zatvorenika (Tewksbury i sur., 2014). Slična je situacija s razinom obrazovanja, koja nije često proučavana u odnosu na rizik za iskazivanje neprimjerenog ponašanja. Ipak, malobrojna istraživanja koja su provedena pokazala su proturječne rezultate – istraživanje koje je proveo Wright (1989) pokazalo je kako su zatvorenici s višom razinom obrazovanja više puta prijavljivani zbog fizičkog nasilja od onih koji nisu završili srednju školu, dok je istraživanje provedeno od strane Cunninghama i Sorensena (2006) pokazalo kako je viša razina obrazovanja povezana s boljim ponašanjem i manje prijava u penalnoj ustanovi (prema Tewksbury i sur., 2014). Povezanost bračnog statusa s neprimjerenim ponašanjem u kazenoj ustanovi također je slabo proučavana, no istraživanja ove tematike došla su do jednakog zaključka – zatvorenici koji su u braku iskazuju puno manje nasilnog ponašanja od samaca (Jiang i sur., 2005; Jiang i Winfree, 2006; prema Tewksbury i sur., 2014). Što se tiče zaposlenosti, pokazalo se kako su zatvorenici s koji su bili zaposleni prije ulaska u penalnu ustanovu ili imaju posao tijekom izvršavanja kazne zatvora u značajnoj mjeri rijeđe prijavljivani radi neprimjerenog ponašanja od onih koji nisu imali, odnosno nemaju posao (Flanagan, 1983; Olowu, 1985; Gover, Perez i Jennings, 2008; prema Tewksbury i sur., 2014).

Što se tiče socijalizacijskih čimbenika, kao što su povijest kriminalnog ponašanja i pripadnost bandi, koji su također čimbenici koje importacijska perspektiva povezuje s rizikom za neprimjerenog ponašanje unutar penalne ustanove, oni su također često proučavani. Ono što se čini logičnim, a istraživanja su to potvrdila, jest da je vrlo vjerojatno kako će osobe koje imaju prošlost nasilnog ponašanja i počinile su kazneno djelo s elementima nasilja i u ustanovi iskazivati nasilno i agresivno ponašanje (Griffin i Hepburn, 2006; prema Tewksbury i sur., 2014). Nadalje, prijašnja pripadnost bandi pokazala se kao najsnažniji prediktor neprimjerenog ponašanja unutar penalne ustanove (Cunningham i Sorensen, 2006; Drury i DeLisi, 2011; Griffin i Hepburn, 2006; Kuanliang i sur., 2008; Cunningham i Sorensen, 2006, 2010; Steiner i Wooldredge, 2008; prema Tewksbury i sur., 2014). Istraživanje koje su proveli Kuanliang i suradnici (2008) pokazalo je kako je vjerojatnost da će pripadnici bandi nasilno napasti drugu osobu u zatvoru čak dvostruko veća od vjerojatnosti da će isto učiniti netko tko nije bio pripadnik bande (prema Tewksbury i sur., 2014).

Sve navedene čimbenike važno je uzeti u obzir pri prijemu zatvorenika u ustanovu, kako bi se zatvorenike uspješno kvalificiralo i rasporedilo na odjele s obzirom na njihove utvrđene karakteristike i tretmanske potrebe.

6.3. SITUACIJSKA PERSPEKTIVA

Kao kritika na importacijsku perspektivu i činjenicu da ona u potpunosti zanemaruje situacijske čimbenike unutar ustanove, razvila se situacijska perspektiva gledanja na neprimjereno ponašanje zatvorenika (Steinke, 1991; prema Jiang, Fischer-Giorlando, 2002). Ovaj model temelji se na pretpostavci kako situacijski čimbenici poput temperature prostora, prenapučenosti, arhitektonskog dizajna ustanove, kvalitete odnosa između zatvorenika i osoblja i drugog utječu na ponašanje zatvorenika. Konkretno, sve navedeno utječe na način kako zatvorenici doživljavaju svoju okolinu - osjećaju li se sigurno, jesu li im sve osnovne potrebe namirene, odnosno hoće li se morati za njih boriti s drugim zatvorenicima i zbog toga se ponašati neprimjereno, pa čak i nasilno (Wener, 2000; prema Jiang, Fischer-Giorlando, 2002).

Suedfeld (1980) je okolinske čimbenike koji potiču agresivno ponašanje podijelio u tri skupine: prostorne smetnje, monotonija te vanjska kontrola. Prostorne smetnje povezane su s prenapučenošću ustanove, koja uvjetuje prevelik broj ljudi na malom prostoru, nedostatak privatnosti, nedostatak vlastitog obranjivog prostora te forsirane interakcije s drugim ljudima. Monotonija se odnosi na nepromjenjivost prostora, konstantan boravak u zatupljujućem prostoru koji ne nudi puno senzornih podražaja i u zatvorenicima uzrokuju osjećaj dosade. Iz tog razloga, mnogi zatvorenici traže načine kako promijeniti svoju svakodnevicu i unijeti u nju malo uzbuđenja, što se može postići uključivanjem u programe tretmana, školovanje, zapošljavanje, ali i na negativne načine - kršenjem pravila, nasiljem i drugo. Naposljetku, vanjska kontrola usko je povezana s deprivacijom autonomije – sve u ustanovi pod kontrolom je djelatnika ustanove, što svakako može djelovati frustrirajuće na zatvorenike. Svi navedeni čimbenici relativno su puno proučavani, pa će stoga oni u nastavku biti detaljnije opisani.

6.3.1. PRENAPUČENOST

Zatvorska populacija u posljednjih nekoliko desetljeća naglo je porasla – u ovom trenutku, diljem svijeta zatvoreno je više od 10 milijuna ljudi (Jacobson, Heard, Fair, 2017). Iako se ne može naći podatak koliko ukupno ima penalnih ustanova diljem svijeta, brojke o prenapučenosti govore dovoljno o problemu nedostatka adekvatnog smještaja za veliku većinu tih zatvorenika. U Hrvatskoj je prenapučenost bila veliki problem, o čemu je RH u više navrata upozoravana od strane Europskog odbora za prevenciju mučenja i nečovječnog postupanja ili kazne (Turković, Maršavelski, 2012). Prema dostupnim podacima, 2010. godine ustanove u Hrvatskoj bile su prikladne za smještaj otprilike 3.345 zatvorenika, a broj zatvorenika iste je godine iznosio 5.165, što znači da je prekapacitiranost ustanova iznosila

54% (Izvjješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2015. godinu, Ministarstvo pravosuđa, 2016). Od 2010. do danas, broj zatvorenika u Hrvatskoj polako, ali stalno opada, a u međuvremenu je nadogradnjom i reorganizacijom osigurano još mjesta za zatvorenike u hrvatskim zatvorima i kaznionicama. U Izvjješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2015. godinu (Ministarstvo pravosuđa, 2016) stoji kako hrvatske ustanove imaju zakonski kapacitet za smještaj 3.900 zatvorenika, a na datum 31.12.2015. ukupan broj zatvorenika iznosio je 3.306, što je daleko ispod kapaciteta. Ipak, prenapučenost je i dalje veliki problem diljem svijeta koji za sobom nosi još brojne druge probleme i prepreke postizanju svrhe izvršavanja kazne zatvora. Primjerice, u Engleskoj i Walesu, procijenjeno je kako su 2002. godine 93 ustanove od njih 140 bile popunjene preko kapaciteta, odnosno prenapučene (Levenson, 2002). U SAD-u, koji je poznat po tome da ima najveću zatvoreničku populaciju na svijetu, prenapučenost je također veliki problem. Naime, kapacitet američkih zatvora i kaznionica iznosi oko 2.140.320, a broj zatvorenih osoba 2014. je godine iznosio 2.217.947, što je gotovo 100 tisuća ljudi „viška“ (World Prison Brief, 2017). O tome koliko je važno rješavanje ovog problema govore istraživanja koja su dokazala pozitivnu korelaciju prenapučenosti i nasilja među zatvorenicima, kao i napada zatvorenika prema osoblju penalne ustanove (Liebling i Price, 2001; Gaes i McGuire, 1985; prema Kovčo Vukadin, Mihoci, 2010).

Za razumijevanje načina kako prenapučenost utječe na psihološku dobrobit zatvorenika, važno je razumjeti što prenapučenost točno jest. Prenapučenost se može opisati kao doživljaj osobe da na nekom prostoru živi ili obitava previše ljudi (Stokols, 1972; prema Suedfeld, 1980). Međutim, važno je razumjeti razliku između koncepata prenapučenosti (eng. *overcrowding*) i gustoće naseljenosti (eng. *population density*). Gustoća je apsolutna mjera, koja se izračunava omjerom broja osoba i veličine prostora na kojem te osobe žive. Drugim riječima, što je manji prostor, a veći broj osoba, to je gustoća naseljenosti veća. S druge strane, prenapučenost je subjektivan osjećaj osobe da je u nekom prostoru previše ljudi, koji se može pojaviti i u situacijama gdje gustoća objektivno nije natprosječna. Doživljaj prenapučenosti usko je povezan s osobinama pojedinca, kao što su potreba za održavanjem velikog osobnog prostora te izraženi osjećaj teritorijalnosti.

Svaka osoba ima preferiranu udaljenost koju voli zadržati tijekom interakcije s drugima i to je kod svakog pojedinca drugačije. Neki osjećaju da im je osobni prostor ugrožen ukoliko im netko priđe bliže od 1 m, dok drugi toleriraju da druga osoba stoji samo 40 cm udaljena od njih (Hall, 1966; prema Suedfels, 1980). Jasno je kako će osobe koje preferiraju veći osobni

prostor imati veći doživljaj prenapučenosti od onih kojima je blizina drugih ljudi u redu. S tim na umu, jasno je kako veliki broj ljudi na nekom prostoru, odnosno doživljaj prenapučenosti, ima različit utjecaj na različite ljude. Ljudi koji imaju manji osobni prostor, u situacijama kada im netko u njega zadire, mogu reagirati na različite načine – neki će pokušati povratiti svoj osobni prostor, neki će se udaljiti iz situacije, a neki će čak reagirati agresivno (Suedfeld, 1980). U vezi s tim, zanimljiv je podatak da upravo zatvorenici koji su skloni nasilnom ponašanju imaju 4 puta veći osobni prostor, odnosno zona u kojoj ne toleriraju prisutnost drugih ljudi je kod njih 4 puta veća od prosjeka (Kinzel, 1971; prema Suedfeld, 1980). Znajući to, potrebno je voditi računa da se zatvorenicima s poviješću nasilnog ponašanja omogući prikladan smještaj, odnosno dovoljno osobnog prostora, kako ne bi dolazili u situacije gdje im netko zadire u osobni prostor i time izaziva njihovu agresivnu reakciju.

Usko povezan s prenapučenošću je koncept teritorijalnosti, koji označava osnovnu potrebu osobe ili zajednice da održava najveći stupanj autonomije moguć u datom okruženju. Za postizanje istog potrebno je odžavati skup raznih odnosa s okolinom u kojoj se osoba ili zajednica nalazi (Raffestin, Butler, 2012). Iako se teritorijalnost u svijetu obično povezuje s prostorima i granicama država, u zatvoru se teritorij može shvatiti kao prostor kojeg pojedinac shvaća svojim ili kojeg skupina zatvorenika (npr. banda) pripisuje sebi. O važnosti granica ne mora se puno govoriti, naročito u zatvorskom kontekstu – teritorijalne granice označavaju prostor koji se ne smije narušiti i ugroziti. Ono o čemu je važno govoriti jest teritorijalnost i kako se ona izražava, odnosno kroz kakva ponašanja.

Negativne utjecaje prenapučenosti među prvima je proučavao Calhoun (1962), koji je proveo eksperiment na štakorima s ciljem ispitivanja utjecaja prenapučenosti na ponašanje, pri čemu je došao do zaključka da prenapučenost potiče pojavu patoloških ponašanja, kao što su agresivnost, pretjerana teritorijalnost, seksualna devijantnost, kanibalizam i drugo. Između ostalog, došao je do zaključka povezanih s izraženim osjećajem teritorijalnosti – štakori su, u situacijama kada su osjećali da je teritorij koji su oni „okupirali“ ugrožen, iskazivali brojna agresivna i patološka ponašanja. U pokušaju da svoj teritorij obrane, često su napadali, pa čak i ubijali štakore koji su ga ugrožavali (Calhoun, 1962). Iako je mogućnost generalizacije rezultata ovog istraživanja upitna, nepobitna je činjenica da i zatvorenici manifestiraju slično ponašanje ukoliko se osjećaju ugroženo, o čemu je više govoreno u vezi s osobnim prostorom.

Neki od negativnih učinaka prenapučenosti svakako su povezani s manjkom privatnosti ili ograničenjem kretanja (Thompson, 1980). Istraživanje autora Huey i McNulty (2005) pokazalo je kako je prenapučenost iznimno važan prediktor suicida i autodestruktivnog

ponašanja kod zatvorenika. Čak i u ustanovama u kojima su zatvorenici teško deprivirani, vjerojatnost od samoubojstva među zatvorenicima manja je ukoliko ustanova nije prenapučena. Osim što ima negativne učinke na psihološku dobrobit zatvorenika, prenapučenost negativno utječe i na organizacijske aspekte te funkcioniranje ustanove. Autor Cobb, koji je 1985. godine boravio u prenapučenoj ustanovi maksimalne razine sigurnosti, primijetio je kako je u toj ustanovi medicinska skrb vrlo slaba, odnosno zatvorenici ne dobivaju onoliko pozornosti koliko im je potrebno. Osim toga, zbog prevelikog broja zatvorenika teško je održavati sigurnost, a programi tretmana su nedostupni velikom broju zatvorenika. Sve to skupa dovodi do neprestane dosade zatvorenika i osjećaja zatupljenosti (Cobb, 1985; prema Huey, McNulty, 2005). I u kaznionicama i zatvorima u RH pokazalo se kako preveliki broj zatvorenika dovodi do zakidanja njihovih zakonom zajamčenih prava, kao što su pravo na zdravlje i sigurnost (Damjanović, Butorac, 2006). S obzirom da je u prenapučenim ustanovama znatno povećan broj interakcija u koje se zatvorenici prisilno uključuju, a nerijetko dolaze u kontakt s osobama za koje je poznato da su sklone agresivnom ponašanju, ne čudi što se velik broj zatvorenika u uvjetima prenapučenosti osjeća nesigurno i ugroženo (Haney, 2012).

6.3.2. MONOTONIJA

Jasno je kako okruženje u kojem se osoba nalazi u velikoj mjeri oblikuje emocionalne odgovore na isto. Dugotrajni boravak u prostoru koji se osobi ne sviđa u njoj izaziva stres i nezadovoljstvo, a time i brojne druge probleme mentalnog zdravlja, kao što su depresivnost, anksioznost (Miller i Townsend, 2006; prema Leslie i Cerin, 2008). Kako navodi autor Suedfeld (1980), najgora okolina jest ona koja kombinira velik broj negativnih podražaja s malo ili ništa stimulirajućih podražaja. Upravo bi se tako mogla opisati većina zatvorskih okruženja – prepuno negativnih uvjeta, događaja i interakcija, a siromašno poticajnim prizorima i doživljajima. Manjak stimulansa u okruženju kod zatvorenika dovodi do osjećaja frustracije, ljutnje i anksioznosti te potiče potrebu da razbiju monotoniju, što se može postići na konstruktivne i destruktivne načine (Nurse i sur., 2003). Ukoliko je to moguće, zatvorenici će možda težiti uključivanju u programe edukacije ili aktivnosti slobodnog vremena, kao što su likovne, glazbene, kiparske i druge radionice ili druge grupne aktivnosti, kao što su programi samounaprijeđenja i slično. No, ako u ustanovi nema dovoljno programa i aktivnosti u koje se zatvorenici mogu uključiti kako bi ispunili vrijeme konstruktivnim aktivnostima, posegnuti će za drugim načinima razbijanja dosade, kao što su agresivno ponašanje prema drugim zatvorenicima ili osoblju ustanove, planiranje pobune, bijega i drugih načina unošenja

nemira. Zatvorenik koji je proveo 25 godina u zatvoru kazao je kako će zatvorenici učiniti sve kako bi se zabavili – ponekad je to započinjanje ljubavne veze, a u 9 od 10 slučajeva, dosada se razbija tučnjavom (Zimmerman, 1964; prema Suedfeld, 1980). Upravo zato, važno je osigurati dovoljan broj programa i aktivnosti slobodnog vremena i uskladiti taj broj s brojem zatvorenika, kako bi svi zatvorenici imali mogućnost sudjelovanja.

Istraživanja su pokazala kako život u uređenom i estetski privlačnom prostoru ima pozitivan utjecaj na zadovoljstvo životom, a time i na mentalno zdravlje. U kontekstu zatvorskih ustanova, zanimljiva je činjenica kako uredne zelene površine, poput parkova, imaju izražen utjecaj na psihičku dobrobit ljudi. Moguće je to povezati s mehanizmima otpuštanja stresa i emocionalne obnove (Frumkin, 2006; prema Leslie, Cerin, 2008). Indikacija je to za izgradnju ili adaptaciju penalnih ustanova, koje bi trebale sadržavati uredne zelene površine. Osim njihove spomenute koristi za mentalno zdravlje zatvorenika, one mogu ponuditi još jedan način provođenja slobodnog vremena – vrtlarjenje. Neke su ustanove već krenule u smjeru razbijanja monotonije, kroz adaptaciju vanjskih i unutarnjih prostora kako bi se zatvorenicima pružila mogućnost uključivanja u aktivnosti poput landscapinga (stvaranja umjetnosti koristeći samo materijale koji se mogu naći u prirodi) ili crtanja i bojanja murala na zidovima (Suedfeld, 1980). Na taj način, ne samo da se zatvorenicima pruža još jedan način zabave i razbijanja dosade, već se utječe na estetiku prostora, a zatvorenicima se prepušta dio kontrole nad oblikovanjem prostora u ustanovi. Tako se u zatvorenicima potiče osjećaj vlasništva i odgovornosti za prostor, što je važno u kontekstu situacijske prevencije jer će manje vjerojatno uništavati prostor za koji su odgovorni i neće dozvoljavati drugima da ga uništavaju. Osim toga, u ovoj aktivnosti može sudjelovati veći broj zatvorenika, pa se time radi i na njihovom povezivanju, odnosno stvaranju konstruktivne, pozitivne zajednice među zatvorenicima.

Doista, ne postoji objektivno opravdan razlog zbog kojeg bi penalne ustanove morale biti tako siromašne stimulansima i zatupljujuće. Zajedničkim djelovanjem zatvorenici mogu stvoriti prostor u kojem im je ugodno provoditi vrijeme, koji pozitivno djeluje na njih, nudeći bogatstvo senzornih podražaja, a istovremeno ne potiče u njima osjećaje zatupljenosti i frustriranosti. S obzirom kako je dokazano da život u estetski lijepom prostoru čuva mentalno zdravlje i podiže zadovoljstvo životom kod ljudi (Leslie, Cerin, 2008), implementacija opisanih aktivnosti u uređenje prostora čini se kao dobar način za smanjenje vjerojatnosti i opasnosti od neprimjerenog ponašanja zatvorenika.

6.3.3. VANJSKA KONTROLA

Posljednji čimbenik prema Suedfeldovoj (1980) klasifikaciji čimbenika koji su povezani s nasilnim ponašanjem zatvorenika jest vanjska kontrola. U zatvoru, većina je stvari pod kontrolom osoblja. To uključuje mijenjanje i gašenje televizijskog i radijskog programa, nabavu sadržaja poput knjiga i novina, regulaciju temperature prostora, paljenje i gašenje svjetala i drugo. Realnost je ta da zatvorenici imaju vrlo malo utjecaja na ono što se događa oko njih, što je problematično jer to za njih okolinu čini nekontroliranom i nepredvidivom. Nepredvidivost okoline može biti vrlo stresna i uvelike utjecati na vjerojatnost da će osoba manifestirati agresivno ponašanje (Glass i Singer, 1972; Moos, 1976; prema Suedfeld, 1980). Pokazalo se kako ekstremne neugode kao što su glasni visokofrekventni zvukovi, vrlo visoke ili vrlo niske temperature, jako svjetlo i slično utječu na iritabilnost ljudi, no njihov negativni utjecaj puno je niži ukoliko osoba zna da će ubrzo prestati. To znači da, ako zatvorenici doživljavaju vrlo visoke temperature, one će ih puno manje frustrirati ukoliko znaju da na to mogu utjecati i da će one ubrzo nestati jer oni, primjerice, imaju mogućnost upaliti rashladni uređaj. Nemogućnost utjecanja na svoju okolinu može na zatvorenike djelovati vrlo ugrožavajuće i potaknuti njihovo agresivno ponašanje koje će iskaliti na predmetima u blizini ili drugoj osobi (Ellenberger, 1971; prema Suedfeld, 1980).

Pozivajući se na okolinsku psihologiju, Wortley (2002) navodi kako su u kontekstu penalnih ustanova posebno važne dimenzije koji se odnose na atmosferske utjecaje kao što su temperatura prostora, količina sunčeve svjetlosti i vlažnost prostora. Pokazalo se kako su ti čimbenici povezani s pojavom neprimjerenog ponašanja zatvorenika.

Da visoke temperature potiču agresivno i impulzivno ponašanje, poznato je već stoljećima. Brojna istraživanja ukazuju na povezanost visokih temperatura i agresivnog ponašanja, konkretno pobuna, obiteljskog nasilja i razbojništava koje se češće pojavljuju tijekom vrućih ljetnih mjeseci (Anderson, 1987; Cotton, 1986; Harries i Stadler, 1988; Goranson i King, 1970; prema Wortley, 2002; Anderson, Anderson, Dorr, DeNeve, Flanagan, 2000). Međutim, neki autori navode kako i vrlo niske temperature potiču agresivno ponašanje (Baron i Bell, 1987; Bell i Baron, 1984; prema Wortley, 2002). Iz ovih je podataka razvidno kako temperature koje uvelike odstupaju od ugodne sobne temperature imaju negativan utjecaj na ponašanje ljudi.

Srećom, kako je već navedeno, temperatura prostorije može se jednostavno regulirati rashladnim uređajima, grijalicama, ventilatorima i slično. Stoga su nalazi navedenih

istraživanja dobra implikacija arhitektima i svima koji su zaduženi za projektiranje i uređenje penalnih ustanovama, da u strukture ukomponiraju kvalitetne sustave za regulaciju temperature. S obzirom na ranije navedenu potrebu za povećanjem autonomije zatvorenika, uređaji bi trebali biti postavljeni na način da i zatvorenici imaju mogućnost kontroliranja temperature.

Što se tiče sunčeve svjetlosti, manjak iste tijekom zimskog razdoblja povezan je s pojavom depresivnosti kod ljudi (LeBeau, 1994; Wortley, 2002). Zanimljiv je podatak da se u hrvatskim penalnim ustanovama najviše napada zatvorenika na osoblje događa u studenom, prosincu i siječnju, odnosno u zimskim mjesecima (Kovčo Vukadin, Mihoci, 2010). Potkrijepljeni znanjem da se kod depresivnih zatvorenika često javlja otpor koji može rezultirati agresivnim ponašanjem, ti se podaci slažu s tvrdnjom da su zimski mjeseci rizičniji za napade, iz jednostavnog razloga što tada dani traju kraće, odnosno nema puno sunca i zatvorenicima je zbog hladnoće i brzog padanja mraka ograničena mogućnost boravka na zraku.

S obzirom da već sam dolazak u penalnu ustanovu za pojedinca predstavlja stresnu situaciju, važno je utjecati na navedene čimbenike kako bi se razina stresa kod zatvorenika čim više umanjila te se time spriječile njegove negativne posljedice (Mejovšek, 2002). Stres pri ulasku u kaznionicu ili zatvor nemoguće je izbjeći, jer je sama situacija gubitka slobode i suočavanja s raznim deprivacijama, koje u penalnoj ustanovi neminovno postoje, iznimno neugodna. No utjecanjem na čimbenike kao što su temperatura prostora, gustoća popunjenosti ustanove, pristup sunčevom svjetlu, svježem zraku i fizičkoj aktivnosti, kod zatvorenika se može utjecati na razine stresa, a time i na njihovo ponašanje i funkcioniranje.

7. SITUACIJSKA PREVENCIJA U ZATVORSKOM OKRUŽENJU

Uzevši u obzir sve ranije navedene čimbenike koji su povezani s neprimjerenim ponašanjem zatvorenika, moguće je donijeti zaključke o mogućnostima implementacije situacijske prevencije u zatvorskom okruženju.

7.1. KONTROLA POTICAJNIH ČIMBENIKA

Prilikom razmatranja implementacije situacijske prevencije u penalnim ustanovama, Wortley (2002) navodi kako je važno razlikovati situacijske čimbenike u prostoru koji olakšavaju počinjenje kaznenog djela (nedostatak nadzora, prisutstvo nebranjene mete itd.) od situacijskih čimbenika koji ga potiču. Razlikuje četiri vrste takvih čimbenika: poticaje, pritiske, dozvole i provokacije (eng. *prompts, pressures, premisions and provocations*; prema

Wortley, 2002). Ti čimbenici nisu jedini zaslužni za počinjenje kaznenog djela, no imaju veliku ulogu u povećavanju vjerojatnosti da će ga osoba počiniti jer svi djeluju stimulativno na donošenje odluke o uključivanju u kažnjivo ponašanje. Dok neki od njih djeluju na nesvjesnoj razini i potiču automatske odgovore, drugi izazivaju emocionalne reakcije i kognitivne procese koji u konačnici oblikuju ponašanje zatvorenika.

Poticaji mogu izazvati automatsku reakciju bijesa i nasilnog ponašanja – već je opisano kako prisutstvo oružja može djelovati na zatvorenike (Mejovšek, 2002; Berkowitz, 1983; prema Wortley, 2002). Također, uređenje prostorije može na nesvjesnoj razini potaknuti emocionalne reakcije – dug boravak u sivom, dosadnom okruženju kod zatvorenika može dovesti do depresije i suicidalnih misli. Suprotno tome, unošenje veselih, pozitivnih elemenata u prostor, kao što su osobne fotografije i predmeti, može u zatvorenicima potaknuti pozitivne reakcije i duševni mir. Nadalje, podsjetnici o tome kakvo se ponašanje očekuje ili što se neće tolerirati također može usmjeriti ponašanje zatvorenika da se ponašaju u skladu s tim podsjetnicima. Oni ne moraju nužno biti pisani znakovi – vidljive nadzorne kamere dovoljno su dobar poticaj zatvorenicima da se ponašaju u skladu s pravilima, jer znaju da su u velikom riziku da će biti uhvaćeni i kažnjeni za svoje neprimjereno ponašanje. S obzirom da je velik dio ponašanja pod utjecajem učenja i imitacije, u penalnim ustanovama važno je voditi računa o tome da čuvari svojim ponašanjem pružaju dobar primjer zatvorenicima i da ih otvoreno hvale i podržavaju u pozitivnom ponašanju, kako bi i drugi zatvorenici uvidjeli dobitke od takvog ponašanja. U konačnici, zatvorenici se ponašaju u skladu s očekivanjima – ako imaju dojam da se od njih očekuje da će se ponašati loše, oni će to vjerojatno i činiti. Više o tome rečeno je kod usporedbe modela neizravnog i izravnog nadzora, pri čemu se pokazalo da je izravni nadzor puno utjecajnije u smanjivanju neprimjerenog ponašanja zatvorenika. Stoga, vođenje ustanove na način koji odražava prijateljski odnos prema zatvorenicima, opremanje ustanove lijepim, ugodnim namještajem i stvaranja „kao kod kuće“ osjećaja može vrlo pozitivno utjecati na zatvorenike i potaći ih da se ponašaju pozitivno.

Zatvorenici se u zatvoru često susreću s **pritislima** da se ponašaju na određen način. Već je opisan proces prizonizacije koji brojni zatvorenici prolaze po dolasku u ustanovu, a koji je jedan od oblika negativnog konformizma i dovodi do neprimjerenog ponašanja velikog broja zatvorenika. Kako navodi Wortley (2002), postoji nekoliko načina kako se to može spriječiti – primjerice, zajedničkim smještajem mladih zatvorenika sa starijima, čije je ponašanje zrelije i odgovornije može se potaći pozitivna prilagodba; ili odvajanjem zatvorenika rizičnog ponašanja i njihovim smještajem na odjel s više stabilnih i mirnih zatvorenika koji ga neće

prisiljavati na neprimjerena ponašanja. U konačnici, ukoliko se zatvorenicima omogući više autonomije i osobne slobode, neće osjećati potrebu da se okupljaju i formiraju „klike“, odnosno grupe usmjerene protiv autoriteta ustanove, što se obično događa tijekom prizonizacije. Zato je važno zatvorenicima omogućiti da barem u jednom dijelu odlučuju o načinu upravljanja ustanovom – to se može postići dogovaranjem o tome koje će se aktivnosti slobodnog vremena nuditi zatvorenicima, organiziranjem događaja unutar ustanove u suradnji sa zatvorenicima i slično. U svakom slučaju, važno je dati zatvorenicima osjećaj da vrijede i da je njihovo mišljenje bitno kako bi se povećala njihova spremnost za suradnju s osobljem ustanove. Time se istovremeno kod njih smanjuje potreba za rušenjem autoriteta.

Situacije ponekad mogu djelovati na način da omogućuju opravdanje neprimjerenog ponašanja, primjerice ukoliko nije jasno definirano koja se ponašanja neće tolerirati i koje će biti njihove posljedice, ukoliko postoji mogućnost da se za neprimjereno ponašanje okrivi drugog ili ukoliko ne postoji povezanost između zatvorenika, što olakšava donošenje odluke da se drugom naškodi (Wortley, 2002). U svim tim situacijama, neprimjereno se ponašanje čini **dozvoljenim** jer ne postoje mehanizmi (formalni i moralni) koji bi ga zabranili. Zato je važno jasno naglasiti i objasniti koja su ponašanja zabranjena i zašto – preporuka je da se kod prijema svakom zatvoreniku to objasni te da svaki zatvorenik posjeduje primjerak pravilnika ili da mu je on u svakom trenutku dostupan. Osim zatvorenicima, zabrane i posljedice nužno je navesti i posjetiteljima, kako im se ne bi dala mogućnost da svoje ponašanje opravdaju nepoznavanjem pravila. Uz to, ukoliko do kršenja pravila ili nasilnog ponašanja dođe, nužno je počinitelju objasniti koje su negativne posljedice iz toga proizašle. Kako bi se u zatvorenicima potaknuo osjećaj odgovornosti za svoje ponašanje, važno je otkloniti mogućnost da se krivnja prebaci na drugu osobu i/ili vanjske čimbenike ili da se osoba pozove na nedostatak drugog izbora. Primjer je bogata ponuda aktivnosti slobodnog vremena i programa tretmana koja otklanja osjećaj dosade kod zatvorenika, čime nestaje izlika da „nisu imali što drugo za raditi“. Osim toga, odgovornost zatvorenika za sebe, određeni prostor i ljude s kojima ga dijele može se potaknuti kroz aktivnosti zajedničkog uređivanja prostora i brige za istog. Osim što će uređenjem prostora dobiti estetski privlačan i personaliziran prostor, zajedničkim uređivanjem zatvorenici će se povezati i s prostorom i međusobno, što umanjuje mogućnost nasilnog napada ili drugog ugrožavajućeg ponašanja.

Posljednji čimbenik koji potiče neprimjereno ponašanje su **provokacije**, odnosno čimbenici koji u zatvoreniku pobuđuje negativne emocionalne reakcije i neprimjerene odgovore na situaciju. Najjasniji primjeri istih su frustracije – prepreke koje osobu onemogućuju da ostvari

određeni cilj ili situacijski čimbenici poput prenapučenosti, ulaska u osobni prostor, narušavanje privatnosti, neugodni uvjeti (previsoka ili preniska temperatura, nepodnošljiva buka) i slično. Okruženje u kojem se najčešće javljaju provokacije jesu spavaonice. Spavaonice su postale popularne s povećanjem broja zatvorenika, jer mogu smjestiti veći broj zatvorenika na manji prostor, što je za ustanovu jeftinije i isplativije. No za zatvorenike je to iznimno stresno i frustrirajuće, što je jasno s obzirom da se sam opis spavaonica i njihovih „prednosti“ svodi na opis prenapučenosti. Zato ne čudi da su spavaonice i takav način smještaja zatvorenika plodno tlo za međusobne napade zatvorenika, uključujući seksualne napade (Lockwood, 1980; prema Wortley, 2002).

Nasreću, svi su ovi čimbenici relativno jednostavno otklonjivi – potrebno je uložiti malo truda kako bi se eliminirale provokacije u zatvorskom okruženju. Frustracije povezane s nemogućnošću odabira televizijskog ili radijskog programa ili predugo čekanje u redu za telefon često su izvor bijesa u zatvorenima i razlog napada na druge zatvorenike (Wener i Olsen, 1978; prema Wortley, 2002). Taj se problem lako može riješiti nabavom većeg broja televizijskih i radijskih prijemnika te telefonskih uređaja, čime se smanjuje ovisnost o ponašanju drugih. Ista stvar vrijedi i za tuševe, jer se pokazalo da dugo čekanje u redu za tuš također stvara osjećaj neugode i frustriranosti. Za smanjivanje prenapučenosti ustanove, logično je rješenje da se poštuju kapaciteti ustanove, odnosno da se u ustanovu ne smješta više zatvorenika no što ih u njoj može biti. Ukoliko to nije moguće, dobrim dizajnom interijera (distribucijom namještaja, korištenjem svijetlih boja i puštanjem puno prirodnog svjetla u prostoriju) može se stvoriti dojam prostranosti soba. Osim toga, zatvorenima se može pružiti mogućnost da upotrebom paravana kontroliraju prostor u kojem se nalaze i stvore vlastiti osobni kutak, što će smanjiti frustriranost koja nastaje zbog prenapučenosti i narušavanja privatnosti. Što se tiče osobnog prostora, već je rečeno kako je poželjno zatvorenima omogućiti da si sami ukrase prostor po želji, kako bi stvorili vlastiti kutak koji u njima potiče pozitivne misli i osjećaje. Naposljetku, okolinski čimbenici poput buke, vrućine i hladnoće ili zatupljujuće ustanove djeluju provocirajuće, pa je stoga preporuka da se koriste materijali koji ne odbijaju, već upijaju zvukove, da se učine dostupnim uređaji za regulaciju temperature i da se ustanove uredi na način da budu zanimljive i estetski privlačne, o čemu je više riječi bilo u prethodnom poglavlju.

Glavna pretpostavka situacijske prevencije jest kako će se vjerojatnost od zločina smanjiti ukoliko se poveća napor koji počinitelj mora uložiti da bi zločin počinio, poveća rizik kojem se počinitelj izlaže, smanje nagrade koje će počinitelj zadobiti počinjenjem i smanje prilike za

opravdanje neprimjerenog ponašanja (Rutter, Giller, Hagell, 1998; prema Bašić, 2009; Clarke i Homel, 1997; prema Wortley, 2002). Sve se komponente situacijske prevencije mogu primijeniti u zatvorskom okruženju, no ono što je bitno jest da se primjenjuju na način da ne ograničavaju slobodu pojedinaca pretjerano i neopravdano, odnosno da ne budu nehumane. Jasno je kako će razina situacijske prevencije ovisiti o razini sigurnosti u određenoj ustanovi – u ustanovama maksimalne sigurnosti, u koje su smješteni najrizičniji i najopasniji zatvorenici, mjere situacijske prevencije biti će puno više izražene i rigorozne nego u ustanovama srednje ili minimalne razine sigurnosti.

7.2. POVEĆANJE NAPORA

Postoji više načina kako se može povećati napor koji počinitelj mora uložiti kako bi počinio kazneno djelo. To su jačanje mete, kontrola pristupa, odvratanje počinitelja te kontrola poticajnih čimbenika (Wortley, 2002). Jačanje mete u zatvorskom se okruženju najlakše postiže jačanjem fizičkog osiguranja, odnosno postavljanjem većeg broja fizičkih barijera između počinitelja i mete. Primjerice, to uključuje korištenje otpornijih materijala koje je teško uništiti, postavljanje većeg broja zaštitnih pregrada, lokota, i drugo. Osim što se na taj način počinitelju otežava nanošenje štete, time se i otežava kretanje zatvorenika po ustanovi. Ukoliko govorimo o zatvoreniku kao meti, jedan način njegove zaštite jest da ga se odvoji od zatvorenika koji su mu prijetili ili je iz drugih razloga vjerojatno da će ga napasti. To se lako može postići dobrim klasificiranjem zatvorenika, odnosno prepoznavanjem zatvorenika koji su visokorizični za napad na druge zatvorenike i njihovim odvajanjem od onih koji su, zbog svojih obilježja, visokorizični za viktimizaciju. Atlas (1982; prema Wortley, 2002) je proučavao ustanovu koja je primijenila takav način segregiranja zatvorenika i pokazalo se kako su se stope nasilja među zatvorenicima smanjile za 46% u dvije godine.

Zaključavanjem nekih dijelova ustanove ili rizičnih odjela tijekom određenih razdoblja u danu, kontrolira se pristup zatvorenika tim dijelovima ustanove. Primjerice, zaključavanje soba ili odjela dok su zatvorenici na poslu umanjuje vjerojatnost da će drugi zatvorenici krasti ili uništavati njihove osobne stvari (Wortley, 2002). Poželjno je također da se uvede sustav elektroničkog raspoznavanja, odnosno da osoblje ustanove ima kartice koje koriste za otključavanje i zaključavanje vrata jer se na taj način sprječava da zatvorenici provaljuju u prostore gdje im je zabranjen pristup. Nadalje, odvratanje počinitelja od mjesta na kojima postoji rizik da će se uključiti u neprimjereni ponašanje može se postići dobro definiranim rasporedom izlaska zatvorenika iz ćelija i s odjela te rasporedom obroka za zatvorenike. Na taj se način sprječava boravak prevelikog broja zatvorenika na istom mjestu u isto vrijeme, što

umanjuje vjerojatnost frustracija i nasilnog ponašanja. U konačnici, nužno je voditi računa da se maknu predmeti koji zatvoreniku daju poticaj da se ponaša agresivno jer mu olakšavaju postizanje cilja. Kao primjer, u kantini bi se trebao koristiti plastični pribor za jelo, jer ukoliko zatvorenik napadne drugog, plastičnim će priborom nanijeti puno manju štetu nego metalnim (Wortley, 2002).

7.3. POVEĆANJE PERCIPIRANOG RIZIKA

Ukoliko počinitelj percipira da se izlaže prevelikom riziku da će biti uhvaćen prilikom pokušaja počinjenja kaznenog djela, odnosno prilikom iskazivanja neprimjerenog ponašanja u zatvorskom okruženju, velika je vjerojatnost da će od istog odustati, što je sukladno postavkama teorije racionalnog izbora. S obzirom da je sastavni dio zatvorske kazne kontrola i nadziranje ponašanja zatvorenika od strane djelatnika odjela osiguranja, rizik da će zatvorenik biti ulovljen i sankcioniran zbog neprimjerenog ponašanja u svakom je trenutku prilično velik. Međutim, osim izravnog nadzora od strane osoblja ustanove, postoje drugi načini nadziranja zatvorenika, a to su: detaljne provjere zatvorenika i njihovih posjetitelja prilikom ulaska i izlaska iz ustanove te postavljanje nadzornih kamera (Wortley, 2002). Detaljne provjere posjetitelja služe sprječavanju unosa nedozvoljenih predmeta u zatvor ili kaznionicu, kao što su hladno oružje (noževi, žileti) ili nedozvoljene supstance (droge, alkohol). Osim posjetitelja, i zatvorenike se treba pregledavati prilikom povratka u kaznionicu s vikenda, odlaska na sud ili iz bolnice, pa čak i s posla ukoliko su zaposleni u zajednici. Formalni nadzor zatvorenika sastoji se od provjera i prebrojavanja zatvorenika tijekom dana, kako bi se ustanovilo brojčano stanje, testiranja na droge i alkohol, ali i od postavljanja sustava video nadzora u ustanovu (CCTV).

Istraživanje koje su proveli Allard, Wortley i Stewart (2008) pokazalo je kako CCTV zaista ima utjecaja na ponašanje zatvorenika, na način da smanjuje broj prekršaja. Najviše utjecaja, međutim, ima na nenasilne prekršaje koji su unaprijed planirani, kao što je krađa, uništavanje imovine, samoozljeđivanje, konzumacija nedozvoljenih supstanci i drugo. To dokazuje pretpostavku da CCTV nema velik utjecaj na impulzivna, emocionalno vođena ponašanja, kao što su napadi na druge zatvorenike, na osoblje i drugo, što nije unaprijed planirano, nego se događa u trenutku. Ove nalaze možemo povezati s navodima Kim i sur. (2013) koji navode kako je CCTV puno učinkovitiji u sprječavanju instrumentalne agresije, za razliku od hostile agresije koja je u većini slučajeva u funkciji samoobrane.

Ipak, pretjerana upotreba CCTV kamera može se označiti kao etički upitna. Foucault ju je čak označio kao moderni panopticism (1977) ukazujući na činjenicu da su ljudi u svakom trenutku promatrani, a da toga možda nisu ni svjesni. Zato je potrebno razmišljati i o drugim načinima poboljšavanja mogućnosti nadzora koji ne uključuju modernu tehnologiju, već se radije oslanjaju na izravan kontakt i interakciju osoblja sa zatvorenicima. Eliminacija mrtvih kuteva, prostora koji su zaklonjeni i stoga nepregledni, potrebna je radi uspješnije provedbe izravnog nadzora. To podrazumijeva da ne postoje zidovi koji zatvaraju prostor, odnosno da su prostori otvoreni i u potpunosti osvijetljeni te time pregledni. S obzirom da prirodni nadzor mogu provoditi ljudi kojima to nije posao, preporučljivo je zatvorenike uključiti u nadzor. Kako tvrdi Newman, (1996) ljudi su spremniji nadzirati i braniti prostor s kojim se identificiraju i do kojeg im je stalo, pa je stoga preporučljivo dopustiti zatvorenicima da prostorije i odjel na kojem borave urede po želji, kako bi razvili osjećaj odgovornosti za njega. Tako će, u slučaju nereda u tom prostoru vjerojatnije reagirati i prijaviti neprimjereni ponašanje, čime se povećava rizik od kazne za počinitelja.

7.4. SMANJENJE OČEKIVANIH NAGRADA

U vezi s već navedenom teorijom racionalnog izbora, važno je smanjiti nagrade koje počinitelji očekuju da će zadobiti počinjenjem kaznenog djela jer se na taj način utječe na njihovu motivaciju za isto. Nagrade mogu biti materijalne, emocionalne i socijalne prirode – novac, dobra, zadovoljstvo, zabava, otpuštanje stresa, stjecanje statusa u društvu ili prihvaćanje od članova referentne grupe. Materijalne nagrade najčešće se stječu krađama i razbojničkim krađama, a obično su glavne mete predmeti koji su percipirani kao vrijedni ili lijepi (Wortley, 2002). Zato se čini kako je najjednostavniji način da se spriječi krađa micanje vrijednih predmeta iz ustanove, odnosno poticanje zatvorenika da ne unose sa sobom predmete od velike vrijednosti. Međutim, jasno je kako predmeti koji nisu od velike objektivne vrijednosti mogu za zatvorenike imati veliku sentimentalnu vrijednost, pa je zato dobar način prevencije krađe označavanje svih osobnih predmeta imenom i prezimenom. Na taj se način povećava vjerojatnost da će se otuđena stvar pronaći i vratiti vlasniku. Osim toga, vrijedne stvari trebaju se držati na vidljivim mjestima s velikom frekvencijom ljudi, tako da u svakom trenutku netko gleda i „čuva“ stvar. Poznato je kako nedostatak nadzora smanjuje rizik da će osoba biti uhvaćena u nedopuštenom ponašanju, pa je stoga takva situacija primamljivija za krađu ili slične prekršaje od one u kojoj postoji osoba koja promatra.

Zatvorenici se, u želji da nešto postignu, često ponašaju manipulativno i privlače pozornost na sebe svojim ponašanjem (Wortley, 2002). Primjerice, zatvorenik koji želi da ga se premjesti

na drugi odjel ili u drugu ustanovu, može to pokušati postići tako što će se ponašati agresivno, vrijeđati i prijetiti zatvorenicima ili osoblju ustanove. Međutim, važno je takvo ponašanje prepoznati i ne davati mu važnost, odnosno ne podilaziti zatvoreniku i njegovim prohtjevima. Činjenica je da će zatvorenici koji imaju obrazloženje za svoje želje i čije su želje opravdane, radije njihovom ostvarenju pristupiti kroz molbe i žalbe osoblju, nego kroz neprimjereno ponašanje i manipulacije. Ipak, postoje i iznimka od ovog pravila, a to su suicidalne misli i prijetnje suicidom koje se ne smiju zanemarivati jer mogu biti istinski vapaj za pomoći zatvorenika (Wortley, 2002).

7.5. POVEĆANJE OČEKIVANIH KAZNI

Oslanjajući se na teoriju učenja, opisanu kao dio teorijskog okvira situacijske prevencije, Wortley (2002) navodi kako će očekivanje negativnih posljedica, u obliku kazni ili izostanka nagrade, smanjiti spremnost zatvorenika da napadne drugu osobu ili počini neki drugi prekršaj. S obzirom da je svrha kazne zatvora resocijalizacija zatvorenika, odnosno njihovo učenje ponašanja koje je u skladu s normama i pravilima, jasno je kako će za svako neprimjereno i neprihvatljivo ponašanje zatvorenici biti sankcionirani. To mogu biti formalne kazne (opomene, ukidanje povlastica, smještaj zatvorenika u jedinicu pojačanog nadzora, premještaj u drugu ustanovu), ili neformalne (osuda od drugih zatvorenika, izostanak pozitivnog potkrepljenja – primjerice ukoliko zatvorenici namjerno razbiju opremu za vježbanje u teretani, simbolična kazna za to ponašanje može se sastojati od nepopravljanja štete i nenadoknađivanja uništene opreme). Oduzimanje povlastica kao što su izlazak iz ustanove, češći posjeti i drugo može također na zatvorenike djelovati kao teška kazna, s obzirom da im je kontakt s vanjskim svijetom vrlo bitan. Međutim, u svakom slučaju oduzimanja povlastica ili na drugi način kažnjavanja zatvorenika važno je zatvoreniku objasniti koje je njegovo ponašanje dovelo do sankcije, odnosno čime je zaslužio kaznu, kako bi u budućnosti izbjegavao to ponašanje. Preporučljivo je to objasniti i drugim zatvorenicima, prvenstveno zato što će na taj način i drugi zatvorenici čuti kakvo je ponašanje neprihvatljivo i koje sankcije nakon toga slijede. Transparentnost u postupanju uvijek je poželjna, a u ovakvim je slučajevima naročito važno napraviti primjer od kažnjenih zatvorenika kako bi se izbjegle slične situacije u budućnosti. Naime, drugi će zatvorenici, pod utjecajem znanja da se neprimjereno ponašanje kažnjava, vjerojatnije odustati od činjenja prekršaja radi straha od sankcija.

I u ovoj stavci drugi zatvorenici mogu uvelike pomoći. Naime, neformalna kazna u obliku osude od strane drugih zatvorenika može biti veoma teška, jer dovodi do osjećaja izopćenosti

i odbačenosti. Prije je navedeno da će zatvorenici braniti svoje osobne prostore i prostore s kojima su povezani, tako da će, ukoliko se netko ponaša na način koji ugrožava taj prostor i njegovu sigurnost, reagirati negativno prema tom pojedincu. Ranije opisan primjer može poslužiti i ovdje – ukoliko zatvorenici namjerno unište opremu za vježbanje u teretani, svi ostali zatvorenici koji koriste tu opremu ispaštati će jer je ona razbijena i osoblje ju ne želi zamijeniti. Stoga je vrlo vjerojatno da će svi ostali osuđivati pojedinca ili grupicu zatvorenika koji su opremu namjerno uništili.

7.6. KVALITETNI ODNOSI ZATVORENIKA I OSOBLJA

Brojna istraživanja pokazala su kako pozitivni i kvalitetni odnosi između zatvorenika i osoblja važni u utjecanju na mentalno zdravlje i ponašanje zatvorenika (Fairweather, 2000; Bottoms, 1999; Sparks, Hay i Bottoms, 1996; prema Beijersbergen, Dirkzwager, van der Laan i Nieuwebeerta, 2014). Prema rezultatima istraživanja koje su proveli Beijersbergen i sur. (2014), na percepciju zatvorenika o njihovom odnosu s osobljem uvelike utječe i arhitektura ustanove. Naime, arhitektura ima moć utjecati na mentalno zdravlje ljudi, ali i na spremnost ljudi da se uključuju u interakcije s drugima. Tako su primjerice, zatvorenici koji su bili smješteni u ustanovama građenim po uzoru na Benthamov panoptikon puno negativnije doživljavali svoj odnos s osobljem, od zatvorenika u ustanovama građenim po dizajnu kampusa. Poznato je kako dizajn kampusa karakterizira veći broj manjih, zasebnih odjela, koji većinom funkcioniraju kao gotovo samostalne jedinice, a karakterističan je za ustanove koje njeguju politiku povezivanja zatvorenika i osoblja, suprotnu politici odvajanja. Doista se pokazalo kako je takav dizajn ustanova poželjan jer manji broj zatvorenika po odjelu znači bolji omjer pravosudnih policajaca i zatvorenika, što policajcima omogućuje da lakše uspostave odnos te češće i kvalitetnije komuniciraju sa zatvorenicima (Fairweather, 2000; Johnston, 2000; Wener, 2000; Beyens i sur., 2012; prema Beijersbergen i sur., 2014). Osim toga, dovoljan broj pravosudnih policajaca nužan je kako bi se osiguralo kvalitetno izvođenje njihova posla. Premali broj policajaca na previše zatvorenika pokreće tzv. „krug stresa“ (Nurse i sur., 2013). Premalo policajaca znači da su ovi koji rade pod prevelikim stresom, što dovodi do izgaranja (eng. *burn out*) i češćih bolovanja policajaca, što im onemogućuje da svoj posao rade s entuzijazmom i voljom koja se od njih očekuje (Mejovšek, 2002).

Kvalitetni odnosi osoblja i zatvorenika važni su jer stvaraju prijateljsku atmosferu, eliminiraju napetost i netrpeljivost između dvije skupine ljudi, ali i pomažu da se svi međusobno shvate i razumiju (Fairweather, 2000). Razumijevanje zatvorenika od strane osoblja nužno je radi uspješne provedbe tretmana i postizanja predviđenih ciljeva izvršavanja kazne zatvora. U

konačnici, uspostavljanjem odnosa između zatvorenika i osoblja gradi se povjerenje među njima te omogućava lakši nadzor zatvorenika i čuvanje njihove sigurnosti.

Pozitivni odnosi između osoblja i zatvorenika nisu nešto što je jednostavno postići. Zato je potrebno djelatnike ustanove educirati o tome kako prilaziti zatvoreniku, kako razgovarati s njim, o čemu je prikladno, a o čemu neprikladno razgovarati i slično. Čini se zahtjevno, no dugoročno je vrlo isplativo imati dobre odnose sa zatvorenicima, jer negativni odnosi mogu potaknuti loše ponašanje zatvorenika. Primjeri negativnih odnosa zatvorenika i osoblja su odnos koji potiče agresivno ponašanje, prestroga kontrola i permissivni odnos, što znači premalo kontrole nad zatvorenicima (Wortley, 2002).

Jasno je da je kontrola dio zatvorskog života. Ona je neizbježna i potrebna, ali mora biti dobro promišljena i provedena kako ne bi bila kontraproduktivna. Kao što je već naglašeno, kontrola situacijskih čimbenika, kontrola pristupa određenim djelovima ustanove, kontrola kretanja zatvorenika i nadzor ponašanja zatvorenika su dobre okosnice situacijske prevencije, no one se moraju provoditi tako da budu humane te da ne ograničavaju i zakidaju zatvorenike od njihovih prava. Drugim riječima, to znači da ne treba pretjerivati s nadzorom i kontroliranjem, jer to u zatvorenicima potiče negativni afekt. Upravo taj negativni afekt ono je što potiče prizonicizaciju i grupiranje zatvorenika u zatvoreničku zajednicu koja će primarno biti usmjerena protiv autoriteta i koja će svoju povezanost temeljiti upravo na različitosti od druge grupe, odnosno osoblja (Forsyth, 1990; prema Wortley, 2002).

Neslaganje s autoritetom ustanove može se iskazivati kroz otpor (neizvršavanje naredbi, ignoriranje i drugo), ali nerijetko dolazi do napada na osoblje od strane zatvorenika, koji uključuju guranje, pljuvanje, gađanje predmetima, fizičko nasrtanje i oružani napad (Wortley, 2002). Međutim, pokazalo se kako takvo ponašanje u većini slučajeva nije unaprijed planirano, već je trenutna reakcija na situaciju. U 26% slučajeva, žrtva izjavljuje kako se napad dogodio nasumično i bez povoda, više kao reakcija na neke okolnosti u zatvorenikovu okruženju nego napad na samog člana osoblja (Light, 1991; prema Wortley, 2002). S tim znanjem, napadi zatvorenika na osoblje mogu se shvatiti kao reakcija zatvorenika na frustracije i deprivacije s kojima se susreće u ustanovi. Prepoznati su i drugi razlozi za napad zatvorenika na članove osoblja. Kao što je rečeno, neprihvatanje autoriteta često se manifestira kroz otpor, a to može biti i aktivan otpor. Tako je u 13% slučajeva napad nastupio nakon izdavanja naredbe od strane pravosudnog policajca – čini se kako su najprovokativnije djelovale naredbe da zatvorenik napusti ili uđe u neki prostor, da se predstavi ili da promijeni nešto u vezi svog izgleda (kosa, brada, nakit...). Druge situacije u kojima su pravosudni

policajci u riziku da postanu žrtve napada su situacije u kojima se zatvorenici doživljavaju žrtvom nepravednog tretmana od strane policajaca (čekanje lijekova, neispunjavanje zahtjeva) (11% slučajeva), pretrage zatvorenika, njihove imovine ili prostora u kojem borave (11% slučajeva) ili ukoliko je zatvorenik uhvaćen u posjedu nedozvoljenog predmeta ili supstance (7% slučajeva) i tijekom interveniranja u slučaju sukoba između dvojice zatvorenika (10% slučajeva) (Light, 1991; prema Wortley, 2002).

Iako su napadi zatvorenika na osoblje jako rijetki, i u velikoj većini slučajeva nisu jako teški, naročito u usporedbi sa stopama međusobnih napada zatvorenika (Wortley, 2002), biti pravosudni policajac u zatvoru ili kaznionici iznimno je stresan posao, a strah od napada dio je njihove svakodnevice. Zbog samog opisa posla pravosudnog policajca, koji zatvorenicima na svakodnevnoj bazi mora naređivati da rade stvari koje oni ne žele raditi, policajci su u velikom riziku da postanu žrtve napada. Taj se rizik može i povećati zbog načina kako netko radi svoj posao i postupi prema zatvorenicima. Baš zato važno je dobro educirati i često supervizirati osoblje kaznionice. Supervizije su važne jer osim što daju zaposlenicima priliku da podijele stvari koje ih muče na poslu, to je prilika da se podijele informacije o zatvorenicima koje su zaposlenici primijetili kroz interakciju s njima. Važno je usklađivanje zaposlenika i dijeljenje informacija o događajima unutar ustanove kako bi se uskladilo i postupanje zaposlenika prema zatvorenicima.

8. PRIMJERI DOBRE PRAKSE

Iako je koncept situacijske prevencije u zatvorskom okruženju novijeg datuma i o njemu nije još puno govoreno, postoje ustanove koje su izgrađene i funkcioniraju u skladu s postavkama iste. Popularno nazivane „zatvorima nove generacije“ (eng. *new-age prisons*), većina ih dijeli jednaku misiju – humanim tretmanom zatvorenika omogućiti njihovu resocijalizaciju i uspješan povratak u društvo. Te su ustanove građene u skladu s modernim arhitektonskim planovima, korišteni su novi, privlačni materijali, pune su boja, svjetla i sadržaja. Komentar većine ljudi kada čuju za takvu ustanovu ili pogledaju njene fotografije jest kako bi i oni najradije počinili zločin da ih smjeste u takav zatvor, no nitko od zatvorenika i osoblja tih ustanova ne bi se s time složio. Koliko god lijepa ustanova bila, biti u ulozi zatvorenika i nositi se s deprivacijama poput deprivacije slobode, heteroseksualnih odnosa, autonomije i drugih nije nimalo ugodno. Ove ustanove nisu namijenjene da pružaju kraljevski tretman zatvorenicima, ali ljudima koji su ih projektirali i koji ih vode jasno je kako nema potrebe da penalne ustanove budu sive, dosadne i ružne zgrade u kojima će se zatvorenici osjećati

potlačeno i mučeno. Osim lijepog estetskog izgleda, ustanove nove generacije puno ulažu u kvalitetne sadržaje i programe za zatvorenike te edukacije djelatnika, kako bi se osigurali dobri odnosi i smanjenje napetosti između zatvorenika i pravosudnih policajaca. Na taj se način djeluje na kvalitetu odnosa među zatvorenicima, što rezultira manjim stopama nasilja među zatvorenicima, ali i napada zatvorenika na osoblje ustanove.

U današnje vrijeme, kada se kazna zatvora nastoji unaprijediti, a tretman zatvorenika učiniti što humanijim i korisnijim, postoje međunarodni dokumenti, preporuke i protokoli koji nude smjernice za izvršenje kazne zatvora. Među najbitniji i najpoznatijim dokumentima su UN-ova Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, usvojena već 1955. godine u Ženevi (Tomašević, 2010). U Pravilima se govori o načinu razmještaja zatvorenika, odnosno nalaže se da se u ćelijama ili sobama koje su namijenjene za noćno osamljene treba držati samo jednog zatvorenika. S obzirom da je predviđeno kako će ustanove biti popunjene preko kapaciteta, sljedeća smjernica odnosi se na brižljiv odabir i zajedničko smještanje zatvorenika za koje se zna da se mogu družiti u takvim uvjetima. Nadalje, a što je uvelike u skladu s preporukama situacijske prevencije, u Pravilima je navedeno kako: *„smještaj zatvorenika, a to se posebno odnosi na spavaonice, mora odgovarati zdravstvenim i higijenskim zahtjevima, prvenstveno s obzirom na klimatske uvjete i količinu zraka, te razumnu količinu prostora, svjetla, grijanja i ventilacije“* (UN, 1955; prema Tomašević, 2010, 371). Uz to: *„u svakoj prostoriji u kojoj zatvorenici žive ili rade prozori moraju biti dovoljno veliki da bi zatvorenik, između ostalog, mogao čitati ili raditi pri dnevnoj svjetlosti; a konstrukcija ovih prozora mora biti takva da omogućí ulaz svježeg zraka, bez obzira da li postoji klimatski uređaj ili ne te umjetno svjetlo treba biti takvo da zatvorenici mogu čitati ili raditi a da ne kvare vid“* (UN, 1955; prema Tomašević, 2010, 371). Nadalje, još je propisano kako je poželjno da se zatvorenici uključe u rad koji je svrsishodan, a ne ponižavajućeg karaktera te da se, radi očuvanja tjelesnog i duševnog zdravlja zatvorenika, u ustanovama organiziraju zabavne i kulturne aktivnosti. Sve u svemu, vidljivo je kako je u današnje vrijeme sve prihvaćeniji koncept osiguravanja humane kazne za zatvorenike, što se osigurava kako pružanjem brojnih aktivnosti i prilika za osobni rast i razvoj zatvorenicima, tako i kroz usavršavanje zatvorskog okruženja. Također je jasno dano do znanja kako dobro upravljanje zatvorskim ustanovama ovisi o čestitosti osoblja, humanosti, profesionalnim sposobnostima i osobnoj prilagodljivosti i stručnosti za taj posao, pa je stoga važno obratiti pozornost na njihovo obrazovanje, osposobljavanje i kapacitet obavljanja svog posla (Tomašević, 2010).

Dobri odnosi zatvorenika i osoblja okosnica su modela funkcionalnih odjela, o kojem je ranije bilo govora¹. Vrijedi ponoviti kako su ovaj model opisali autori Levinson i Gerard (1973) te američki Nacionalni institut za kazneni sustav (eng. *National Institute of Corrections*) kao način funkcioniranja ustanova koji je višestruko koristan i za zatvorenike, i za osoblje, i za rukovoditelje ustanove. Jednim je dijelom usmjeren na poboljšanje uvjeta i funkcioniranja penalne ustanove te tretmana, dok je drugim dijelom usmjeren na povećanje kvalitete života tijekom služenja kazne zatvora, kako zatvorenika, tako i osoblja. To se postiže podjelom ustanove na manje dijelove koji funkcioniraju kao male samostalne jedinice. Kako bi se osigurala autonomnost odjela, stručni djelatnici na odjelu su ti koji imaju moć i autoritet te donose odluke vezano uz funkcioniranje, rad i život na odjelu, a često u proces donošenja odluka uključuju i zatvorenike. Primjerice, zatvorenici se pitaju za mišljenje u slučajevima gdje se odlučuje o smještaju novog zatvorenika na njihov odjel, ponudi i kvaliteti sadržaja i aktivnosti slobodnog vremena i slično. Zatvorenici se na odjel smještaju sukladno njihovim osobinama ličnosti, kriminogenim i tretmanskim potrebama, programima koje će pohađati i drugom, tako da je pozitivna stvar kod ovog modela što su na taj način slični zatvorenici smješteni zajedno na odjelu. Također, preporuka je da se na odjel smjesti relativno mali broj zatvorenika jer će to olakšati razvijanje međusobnih odnosa zatvorenika i osoblja, ali i osoblju olakšati provedbu kontrole i nadzora.

Na funkcionalnim odjelima potiče se konstantni direktni kontakt između osoblja i zatvorenika. Iako je prvotno mišljenje bilo da će u takvom sustavu osoblje ustanove biti prepušteno na milost i nemilost zatvorenicima te se predviđalo da će stope napada na osoblje od strane zatvorenika porasti, pokazalo se kako to uopće nije slučaj. Dapače, ustanove koje su usvojile model funkcionalnih odjela i izravnog nadzora funkcionirale su bolje no što je itko predvidio. Upravo zbog konstantne uključenosti u život zatvorenika i interakcije s njima, osoblje ustanove puno bolje uočava znakove problema i to im omogućava da preveniraju sukob prije nego do njega dođe. Stoga su u takvim ustanovama zabilježene puno manje stope sukoba među zatvorenicima i napada zatvorenika na osoblje, imovina ustanove uništavana je u manjoj mjeri, a napadi seksualne prirode među zatvorenicima gotovo su u potpunosti eliminirani (Fairweather, 2000).

Jedan pohvalni primjer takve prakse je norveški zatvor maksimalne sigurnosti **Halden**, otvoren 2010. godine, u kojem zatvorenici i djelatnici odjela osiguranja zajedno provode vrijeme, radeći svoje poslove i uživajući u poslijepodnevnom čaju i vaflima s marmeladom

¹ poglavlje 5. Zatvorsko okruženje, potpoglavlje 5.1. Tri generacije penalnih ustanova

(Gentleman, 2012). O rezultatima ovakvog pristupa najviše govori upraviteljevo čuđenje kada ga se upita o stopama nasilja među zatvorenicima, na što on odgovara da se ne sjeća kada je posljednji put došlo do incidenta među zatvorenicima, a kamoli napada zatvorenika na osoblje. Osim zavidne razine prisnosti između zatvorenika i osoblja, ova se ustanova ponosi brojnim nagradama i priznanjima koje je dobila na račun dizajna. Nerijetko se ovaj zatvor uspoređuje s hotelom, zbog luksuza koji pruža zatvorenicima. U svakoj velikoj, prostranoj ćeliji nalaze se TV, frižider i kuhinjski ormarići, a svaka ćelija ima i svoj vlastiti sanitarni čvor, pri čemu svaka kupaona ima vrata što zatvorenicima omogućuje privatnost. Ipak, zatvorenici većinu vremena provode izvan ćelija, na poslu ili edukacijama, radionicama i drugim aktivnostima slobodnog vremena. Uvriježeno je mišljenje kako premalo aktivnosti nikako nije dobro za zatvorenike, pa zatvorenici dobivaju čak i materijalne nagrade ukoliko napuste ćeliju i uključe se u neku od ponuđenih aktivnosti. Upravitelj zatvora Halden, Are Høidal, govori o tome kako bi naglasak u penalnom sustavu trebao biti na rehabilitaciji, a ne na osveti. Smatra kako gradnja ustanova koje i izgledom podsjećaju na negativnost situacije u kojoj se osoba nalazi, ukazuje na želju da se zatvorenika dodatno kazni smještanjem u loše uvjete života, što ima kontraproduktivan učinak i ne doprinosi rehabilitaciji i resocijalizaciji zatvorenika. Uspješnost ovakvog vođenja penalne ustanove, koja je uvriježena u norveškom penalnom sustavu, pokazuje i podatak da je stopa recidivizma u Norveškoj samo 20%, što je među najnižima u cijeloj Europi (Gentleman, 2012).



Slika 7. Norveški zatvor Halden



Slika 8. Okoliš zatvora Halden



Slika 9. Ćelija u zatvoru Halden



Slika 10. Prostorija za provođenje slobodnog vremena (dnevni boravak) u zatvoru Halden



Slika 11. Sportska dvorana unutar zatvora Halden

Ponuda aktivnosti slobodnog vremena u Haldenu iznimno je bogata – zatvorenici mogu u slobodno vrijeme svirati, skladati glazbu, osmišljavati radio program kaznonice koji se emitira na nacionalnoj razini, izrađivati igračke i odjeću u šivaćoj radionici, trčati po stazi za trčanje ili igrati košarku, nogomet, odbojku. Upravitelj naglašava kako se zatvorenike potiče da sudjeluju u timskim sportovima jer na taj način uče komunicirati i funkcionirati s drugima. U ustanovi ima malo utega i sprava za „bildanje“, jer upravitelj smatra kako je pretjerana usmjerenost na mišiće i fizičku snagu negativna stvar koja potiče nasilje. Što se tiče obroka, oni se poslužuju po odjelima – svaki odjel ima svoj prostor za jelo, što znači da otprilike 10-20

ljudi objeđuje zajedno. Osim hrane koju im posluđuje ustanova, zatvorenici imaju mogućnost kupiti hranu u kaznioničkom dućanu i pripremiti si vlastiti obrok.

Što se tiče osoblja ustanove, njihov odnos sa zatvorenicima drastično se razlikuje od onoga u tradicionalnim ustanovama. U Haldenu, posao pravosudnih policajaca jest da nadziru i kontroliraju ponašanje zatvorenika i sankcioniraju ih u slučaju neprimjerenog ponašanja. Međutim, to im nije jedini posao - uz to, oni su zatvorenicima mentori, motivatori i uzori na koje se zatvorenici ugledaju po pitanju ponašanja. Da bi mogli uspješno iznositi svoju ulogu, svo osoblje norveškog zatvorskog sustava prolazi intenzivnu edukaciju, koja se sastoji od dvogodišnjeg fakultetskog obrazovanja s naglaskom na ljudska prava, etiku i zakonske odredbe (Gentleman, 2012). To im daje izvrsnu podlogu za uspostavljanje i održavanje kvalitetnih odnosa sa zatvorenicima, što je važno za održavanje reda u ustanovi i mentalnog zdravlja svih koji tamo provode vrijeme.

Još jedan primjer dobre prakse koji svakako vrijedi spomenuti je austrijski zatvor minimalne sigurnosti **Leoben**, sagrađen 2004. godine, kojeg mnogi uspoređuju s luksuznim hotelom. Zatvor je građen po dizajnu kampusa te se sastoji od više malih zgrada/odjela, u kojima se nalazi 15-ak jednokrevetnih ćelija te jedna zajednička prostorija s kuhinjom, u kojoj zatvorenici objeđuju i druže se, koja ima i balkončić (Lewis, 2009). Ćelije su prozirne i pune danjeg svjetla, zahvaljujući prozorima koji se protežu od poda do stropa, a svaka ćelija ima privatnu kupaonicu. S obzirom da se radi o jednokrevetnim ćelijama, zatvorenici imaju potpunu slobodu ukrasiti ih u skladu sa svojim željama (Wener, 2012).

Upravitelj i osoblje Leobena imaju samo jednu misiju i viziju: očuvati dostojanstvo zatvorenika i pružiti im život koji je što sličniji životu na slobodi. Protive se zaključavanju zatvorenika u ćelije, iza rešetaka jer smatraju da je takva arhitektura penalnih ustanova metoda kažnjavanja zatvorenika koje ljudi često nisu svjesni. Njihovo je mišljenje kako će se zatvorenici dobro ponašati ukoliko za to dobiju priliku. I zaista, Leoben je mirna, uredna ustanova, bez tragova vandalizma i nervoze u zraku koja obično vlada između zatvorenika i osoblja. Moguće je to pripisati samostalnosti koja je data zatvorenicima, a koja je vidljiva u činjenici da se zatvorenici slobodno uključuju u aktivnosti koje žele i nije im potrebna dozvola od pravosudnih policajaca da se mogu kretati po ustanovi (Wener, 2012). Osim toga, postoji posebna prostorija za posjete bračnih partnera koji mogu i prenoćiti, što ima rehabilitativnu funkciju, ali se često koristi kao nagrada.



Slika 12. Austrijski zatvor Leoben



Slika 13. Ćelija u zatvoru Leoben



Slika 14. Igralište i okoliš zatvora Leoben

Sljedeći primjer jest kaznionica **West Kimberley**, otvorena 2012. godine u Australiji, koja je poznata po svom revolucionarnom pristupu zatvorskoj kazni (Martin, 2014). Radi se o ustanovi za mlade i odrasle Aboridžine te je gotovo u potpunosti prilagođena njihovim potrebama i kulturi. Potreba za takvom ustanovom u Australiji je opravdana, jer Australija ima najveću stopu zatvaranja domorodačkog stanovništva – više od 40% zatvoreničke populacije su domoroci (Martin, 2014). Osim toga, ustanova je smještena u jednom od najsiromašnijih dijelova države, gdje većina Aboridžina i živi, što znači da su blizu obitelji koja ih može redovito posjećivati tijekom izvršenja kazne. Potpuna usklađenost sa kulturom i potrebama Aboridžina osigurana je prije gradnje ustanove – arhitekti zaduženi za projektiranje zatvora konzultirali su se s predstavnicima zajednice Aboridžina kako bi bolje upoznali njihovu kulturu i osigurali da će zatvor namijenjen njima biti za njih i prikladan. Za sve navedeno i još brojne druge stavke koje ovu ustanovu čine modernom i ekološki prihvatljivom, kaznionica je dobila brojne nagrade za izvrstan arhitektonski dizajn (The Architecture Group, 2013).

Misija kaznionice West Kimberley je podučiti zatvorenike koji u njoj borave kako da budu samostalni i zato se zatvorenike poučava životnim vještinama kao što su kuhanje, vrtlarenje, zdrava prehrana, fizička aktivnost i druge vještine koje im trebaju da bi uspješno funkcionirali na slobodi. Također, zatvorenici imaju visok stupanj odgovornosti, što se sastoji od brige za sebe same i donošenja odluka o svom životu u zatvoru. West Kimberley je građen po principu

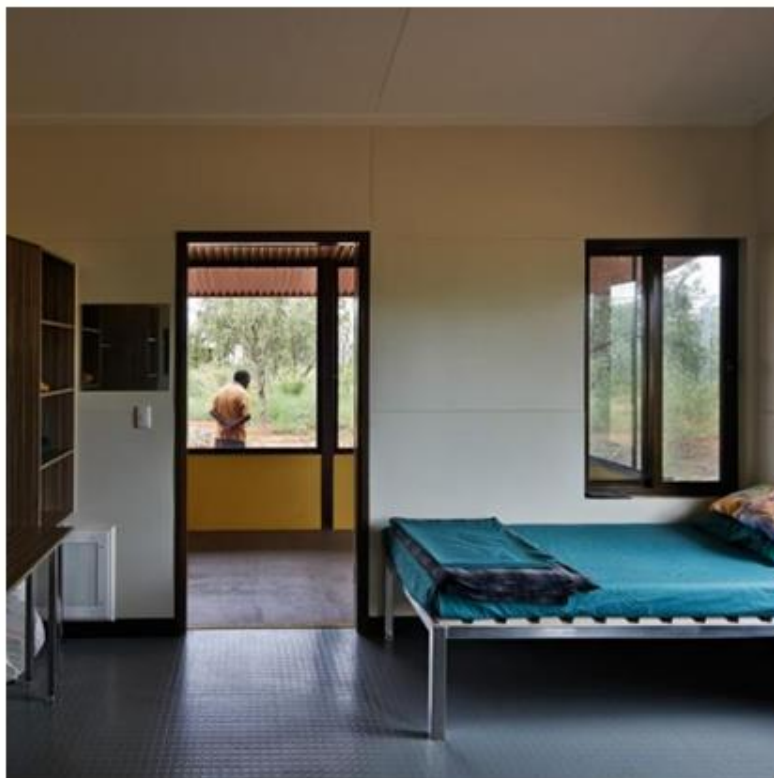
kampusa te se sastoji od manjih funkcionalnih jedinica u koje je smješteno otprilike 7 zatvorenika koji brinu sami o sebi (eng. *self-care units*). Zatvorenici se svako jutro bude te si sami pripremaju doručak, sami se pripremaju i odlaze na posao ili školovanje, a na kraju dana, zatvorski ih djelatnici zaključavaju na odjel, ali ne i u sobu. Zatim još imaju mogućnost da provode vrijeme zajedno ukoliko to žele i odu na spavanje kada sami odrede. Dakle, imaju visok stupanj autonomije, što ne čudi s obzirom na to da je temeljna ideja ove ustanove pružiti zatvorenicima obrazovanje i osposobljavanje za život u zajednici, ali im njegovati dostojanstvo i ponos, a da bi bili dostojanstveni i ponosni, moraju biti samostalni i odgovorni.



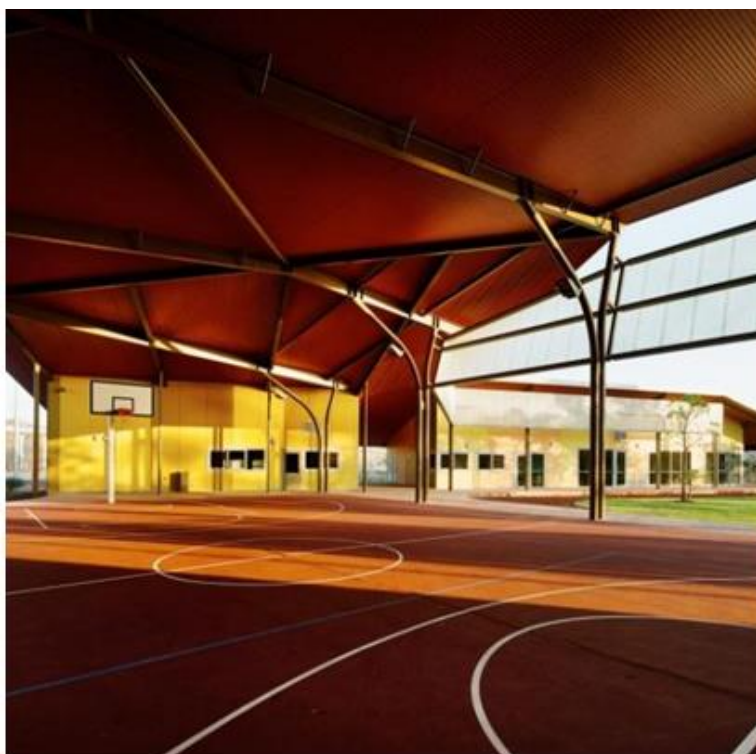
Slika 15. Australaska kaznionica West Kimberley



Slika 16. Funkcionalna jedinica (self-care unit) u kaznionici West Kimberley



Slika 17. Unutrašnjost funkcionalne jedinice u kaznionici West Kimberley



Slika 18. Igralište u kaznionici West Kimberley

Moderne ustanove često koriste modernu tehnologiju kako bi unaprijedile svoje djelovanje i tretman zatvorenika. Tako su na **Novom Zelandu** uvedene brojne intervencije povezane s modernom tehnologijom koje omogućavaju lakše praćenje zatvorenika, mijenjaju mogućnosti obrazovanja i način održavanja kontakta s obitelji i prijateljima (Donnell, 2015). Prije dvije godine, kazneni sustav Novog Zelanda usvojio je sustav praćenja kretanja zatvorenika pomoću čipova ugrađenih pod kožu zatvorenika. Ugradnjom čipa u zatvorenike osoblje ustanove može puno lakše pratiti zatvorenike i uočiti ako je neki od zatvorenika „zalutao“ negdje gdje mu pristup nije dozvoljen. Iako se čini ekstremno i invazivno, čelnici ovu praksu hvale jer ona omogućava humaniji odnos prema zatvorenicima, a i umanjuje troškove osoblja potrebnog za kontroliranje zatvorenika. Elektroničko praćenje omogućava da se zatvorenike pusti da se slobodno kreću po ustanovi, što znači manje zaključavanja i zatvaranja, odnosno otvorenije uvjete za zatvorenike. Osim toga, moderne tehnologije zatvorenicima omogućavaju da polažu tečajeve doškoloovanja ili prekvalifikacije *online* putem. Pozitivna strana toga jest što su na internetu dostupni tečajevi za gotovo sve struke i zanimanja, odnosno razine školovanja, a zatvorenicima je to privlačno jer si mogu prilagoditi lekcije kako njima odgovara. Ova praksa također bi umanjila troškove osoblja, jer ukoliko zatvorenici pohađaju *online* tečajeve, nije potrebno plaćati strukovne učitelje da ih poučavaju. U konačnici, moderne tehnologije omogućavaju zatvorenicima da redovito i bez problema stupaju u kontakt s dragim osobama, putem programa kao što je *Skype*. Naročito je to dobro u slučajevima kada je zatvorenik smješten daleko od mjesta prebivališta te njegova obitelj i prijatelji nisu u mogućnosti redovito ga posjećivati. Poznato je kako održavanje kontakta s vanjskim svijetom, naročito obitelji, pozitivno djeluje na mentalno zdravlje i pospješuje rehabilitaciju zatvorenika te je stoga inicijativa uvođenja modernih tehnologija u zatvore, koja je predstavljena u Novom Zelandu, zbilja hvalevrijedna.

Slična je situacija u zatvoru u Nizozemskoj, sagrađenom 2005. godine, koji često nazivaju **DCL** ili „zatvorom budućnosti“, a u kojem je popularna upotreba vrlo modernih tehnologija s ciljem poboljšanja i humanizacije zatvorske kazne (Kenis, Kruijten, Baaijens, Barneveld, 2010). Novosti uvedene u ovoj instituciji, u odnosu na ostatak nizozemskog kaznenog sustava, su 6-krevetne ćelije (uobičajena praksa u Nizozemskoj jest da svaki zatvorenik ima svoju ćeliju), bihevioralni pristup u tretmanu zatvorenika, sofisticirani elektronički načini praćenja zatvorenika i samostalan tim pravosudnih policajaca sačinjen od 15 ljudi.

Pri prijemu zatvorenika u DCL, procjenjuje se jesu li sposobni dijeliti životni prostor s drugim zatvorenicima te se samo takvi zatvorenici zaprimaju. To je vrlo bitno, s obzirom da se u

svakoj sobi nalaze tri kreveta na kat, a na svakom se krevetu nalazi ekran preko kojeg zatvorenici gledaju televiziju, slušaju radio, obavljaju kupovinu i telefoniraju. Svaka soba ima vlastite sanitarne čvorove i tuševe te kuhinju i blagovaonu sa svim potrebnim uređajima (mikrovalna, perilica suđa, perilica rublja...), što zatvorenicima daje veliki stupanj autonomije u brizi za sebe same i prostor u kojem borave. Sve to omogućuje utilizaciju bihevioralnog pristupa tretmanu zatvorenika, jer se zatvorenike nagrađuje za dobro ponašanje kroz materijalne nagrade (novac, više programa na televiziji) ili povećanje privilegija (više vremena za telefonske razgovore, dulje posjete, pa čak i premještaj u drugu sobu). Glavna postavka iza ovakvog pristupa jest da zatvorenici moraju naučiti da su sami odgovorni za svoje ponašanje i njegove posljedice, kako u penalnoj ustanovi, tako i izvan nje.

Novost u DCL-u u odnosu na ostatak Nizozemske jest upotreba modernih tehnologija – zatvorenici nose narukvice za praćenje njihovog kretanja i ponašanja, osoblje ustanove opremljeno je uređajima pomoću kojih prate gdje se zatvorenici nalaze i krše li neka pravila, a po ustanovi su postavljene nadzorne kamere i detektori agresivnosti (Kenis i sur., 2010). Pokazalo se kako ovaj način funkcioniranja ima brojne pozitivne posljedice. Zajednički smještaj zatvorenika poticao ih je na interakciju i uspostavljanje odnosa – zatvorenici su se međusobno družili, pomagali su jedni drugima prilikom kuhanja i čišćenja te su se nakon nekog vremena u svim sobama oformile zdrave zajednice. Zatvorenici su također izražavali vrlo pozitivne stavove o služenju kazne u DCL-u – navodili su kako se ovdje osjećaju sigurno i zaštićeno. Jedina zamjerka bila je nedostatak privatnosti, ali s obzirom da su boravak u DCL-u smatrali privilegijom, nisu se mnogo bunili (Kenis i sur., 2010).

Kako je navedeno na samom početku rada, čini se da dizajn i izgled ustanove zaista održavaju filozofiju ustanove, njene ideje o tome čemu ta ustanova služi i poruke koje želi prenijeti svojim zatvorenicima (Moran i sur., 2016). Ustanove koje su održavane, ugodne i izgledom tople imaju i takav odnos prema svojim zatvorenicima. Ustanove koje brinu o svom izgledu brinu o dobrobiti svojih stanovnika. Vidljivo je kako je misija svih opisanih ustanova očuvanje dostojanstva zatvorenika i odnos poštovanja između zatvorenika i osoblja. Deprivacija slobode pokušava se umanjiti tako da se zatvorenicima daje velika odgovornost za vlastiti život u zatvoru ili kaznionici, a neke ustanove čak nemaju praksu zaključavanja zatvorenika u ćelije s rešetkama. Zatvorenici su odgovorni za svoje vrijeme i prostor u kojem borave, a s osobljem ustanove imaju prislan odnos. Provode vrijeme zajedno, zajedno se uključuju u aktivnosti slobodnog vremena, a posjetitelji koji su opisivali ustanove većinom odnose opisuju kao prijateljske i opuštene. Moderan dizajn ustanove uglavnom ima za svrhu

učiniti boravak u ustanovi ugodnijim jer zatvorenike ne treba kažnjavati smještajem u ružne i zastrašujuće ustanove. Osim toga, dizajn je često u službi situacijske prevencije i smanjivanja vjerojatnosti za neprimjerno ponašanje zatvorenika – život u estetski privlačnom prostoru pozitivno djeluje na mentalno zdravlje i kvalitetu života zatvorenika i osoblja, eliminira frustracije i provokacije koji potiču na neprimjerno ponašanje. U konačnici, lakše se poistovjetiti i povezati s prostorom koji nije odbojan i dosadan. Osjećaj da ih se poštuje kod zatvorenika smanjuje spremnost da će pokazivati nepoštovanje prema mjestu na kojem žive. Što pokazuje i činjenica da u ovim ustanovama ima vrlo malo nasilja, vandalizma i ostalih neprimjerenih ponašanja. Glavna premisa opisanih ustanova nove generacije jest život u ustanovi učiniti što sličnijim životu u zajednici, što u konačnici pomaže zatvorenicima da se po izlasku iz zatvora ili kaznionice lakše vrate u društvo i žive život kao funkcionalni članovi društva.

9. ZAKLJUČAK

Penalne ustanove, iako nisu oduvijek izgledale onako kako ih ljudi danas zamišljaju, prisutne su još od doba starog Egipta i Rimskog carstva. U početku su to bile tamnice, mračni prostori puni vlage u koje su se zatvarali ljudi čije je ponašanje ocijenjeno nemoralnim i tamo su puštani da polako propadaju do svoje smrti (Morris i Rothman, 1998). Tek u 18. stoljeću počinje doba kada se promišlja o dizajnu kaznionica i zatvora te se arhitektura penalnih ustanova počinje koristiti kao mehanizam utjecaja na tijek izvršavanja kazne zatvora. Postalo je jasno da arhitektura ustanove i uvjeti u kojima zatvorenici borave imaju utjecaja na njihovo fizičko i mentalno zdravlje. Sukladno tome, dizajn ustanova evoluirao je i mijenjao se kroz vrijeme, a s dizajnom su se mijenjale i penalne politike koje su u nekim razdobljima bile više usmjerene na retribuciju, a nekad na rehabilitaciju zatvorenika.

Dan danas arhitektima je velik izazov dizajnirati penalnu ustanovu upravo zbog tih oprečnih uloga koje one nose. Ukratko, penalne ustanove su mjesta gdje se smještaju osobe koje je društvo osudilo i odlučilo kazniti i izdvojiti radi njihovog nezakonitog i neprihvatljivog ponašanja. S druge strane, te iste ustanove mjesto su namijenjeno preodgoju i resocijalizaciji kažnjenih osoba te njihovom osposobljavanju za povratak u zajednicu koja ih je prvotno osudila. To nas vraća se na prvo pitanje – kako ostvariti okruženje u kojem će zatvorenici istovremeno biti kažnjeni i humano tretirani? Pritom je važno naglasiti kako se humani tretman zatvorenika ne sastoji samo od čiste posteljine, ukusne hrane, tople vode i sličnih luksuza zapadne civilizacije. Nužan čimbenik humane kazne jesu uvjeti koji pomažu u

očuvanju mentalnog zdravlja zatvorenika. Važnost istog leži u činjenici da je mentalno zdravlje jedan od preduvjeta za kvalitetno funkcioniranje unutar zajednice, što se očekuje od zatvorenika po izlasku iz penalne ustanove.

Pokazalo se kako se mentalno zdravlje zatvorenika može očuvati na razne načine – umanjivanjem zatvorskih deprivacija ili, gdje to nije moguće, umanjivanjem negativnih posljedica zatvorskih deprivacija kroz psihosocijalnu podršku zatvorenika, pružanjem dovoljnog broja aktivnosti slobodnog vremena te mogućnosti uključivanja u obrazovanje i zapošljavanje, osiguravanjem pozitivnih odnosa zatvorenika i osoblja i, u konačnici, estetski lijepim dizajnom ustanove. Preduvjeti za postizanje navedenog su kvalitetna edukacija i osposobljavanje djelatnika ustanove, kontrola situacijskih čimbenika koji potiču ili omogućavaju neprimjereno ponašanje zatvorenika, omogućavanje zatvorenicima veći stupanj autonomije i odgovornosti. Potonje se pokazalo naročito bitno u ustanovama koje su taj princip primjenjivale – pokazalo se kako zatvorenici izuzetno pozitivno reagiraju na humani tretman. Činjenica je da zatvorenici, kao i svi drugi ljudi, reagiraju na očekivanja – prema tome, pokaže li im se kroz uređenje ustanove da se od njih očekuje da su odgovorni, pristojni i da će se ponašati u skladu s pravilima, oni će to gotovo uvijek i činiti.

Zaključak koji je proizašao iz cjelokupnog procesa pisanja ovog rada jest da je situacijska prevencija zaista uvelike primjenjiva u zatvorskom okruženju. Postoji puno koncepata i smjernica koje se mogu implementirati u kaznionice i zatvore. Obranjivi prostor koji je opisao Newman ne mora biti rezerviran isključivo za zajednice. Moguće ga je facilitirati i u zatvorskom okruženju, smještajući zatvorenike u lijepe prostore u kojima se osjećaju ugodno i s kojim se mogu povezati. Dobiju li mogućnost da taj prostor dodatno personaliziraju i da sudjeluju u donošenju odluka vezano uz aktivnosti u prostoru, zatvorenici će polako razvijati osjećaj povezanosti i odgovornosti za taj prostor. U konačnici, ako je vjerovati Newmanu, bit će spremni brinuti o tom prostoru i braniti ga od mogućih napada kao što su vandalizam i neprimjereno ponašanje. Nadalje, koncept susjedske patrole kojeg je opisala Jacobs također se može prilagoditi i uklopiti u zatvorsko okruženje. Ustanove dizajnirane na način da su otvorene, osvjetljene, a time i pregledne suptilno podržavaju provedbu prirodnog i neformalnog nadzora od strane zatvorenika. U prostorima koji nisu pregledni ili lako dostupni, moguće je postaviti video nadzor (CCTV) i tako smanjiti vjerojatnost da će se zatvorenik uključiti u neprimjereno ponašanje, jer je u svakom trenutku svjestan da ga se gleda i da ga se može uhvatiti.

Međutim, s kontrolom ne treba pretjerivati i treba izbjegavati ono što Foucault (1977) naziva modernim panopticismom. Kao što nije dobro premalo kontrole, nije dobro ni previše kontrole jer osjećaj da su neprestano pod nadzorom nije za zatvorenike nimalo ugodan i zasigurno ne djeluje povoljno na njihovo mentalno zdravlje. Zato je važno zatvorenicima omogućiti da imaju svoj osobni prostor, kutak u koji se mogu povući kada im je potrebno osamljivanje i vrijeme za kontemplaciju. Iz te perspektive, samice nisu uopće loše rješenje unutar ustanova, no pod uvjetom da zatvorenici nisu svakodnevno zatvoreni u samice kao što je bio slučaj u ustanovama prve generacije. Socijalizacija zatvorenika međusobno i s osobljem nešto je što se treba poticati – ustanova bi trebala nuditi širok spektar aktivnosti slobodnog vremena svojim „stanovnicima“ kako bi se spriječila dosada i lijenost. U suštini, život unutar penalne ustanove trebao bi čim više ličiti na život u zajednici. To je garancija uspješnog, ili barem uspješnijeg, povratka zatvorenika u zajednicu po isteku vremena koje mora provesti u ustanovi. Normalizacija iskustva boravka u penalnoj ustanovi može biti iznimno beneficijalna, kako za zatvorenike, tako i za širu zajednicu koja gledajući lijepe, humane ustanove stječe i drugačiju sliku o zatvorenicima i time im otvara vrata za jednostavan povratak i kvalitetan postpenalni prihvata.

10. LITERATURA

1. Allard, T.J.; Wortley, R.; Stewart, A.L. (2008): The Effect of CCTV on Prisoner Misbehavior. *The Prison Journal*, 88, 3, 404-422.
2. Atlas, R.I.; Dunham, R.G. (1990): *Changes in Prison Facilities as a Function of Correctional Philosophy*. U: Murphy, J.W.; Dison, J.E. (1990): *Are Prisons Any Better?: Twenty Years of Correctional Reform*. Sage Publications.
3. Balgač, I. (2013): Prevensija kriminaliteta kroz uređenje okoliša i urbani dizajn – smjernice CPTED-a. *Policija i sigurnost*, 22, 1, 88-104.
4. Bandura, A. (1978): Social Learning Theory of Aggression. *Journal of Communication*, 28, 3, 12-29.
5. Bašić, J. (2009): *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Beijersbergen, K.A.; Dirkzwager, A.J.E.; van der Laan, P.H.; Nieuwbeerta, P. (2014): A Social Building? Prison Architecture and Staff–Prisoner Relationships. *Crime & Delinquency*, 62, 7, 843-874.
7. Beisaw, A.M.; Gibb, J.G. (2009): *The Archaeology of Institutional Life*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
8. Bennett, T. (1986): Situational Crime Prevention from the Offenders' Perspective. Preuzeto s: <https://www.researchgate.net/publication/280110708>, 19. ožujka 2017.
9. Berkowitz, L. (1989): Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 1, 59-73.
10. Brantingham, P.L.; Brantingham, P.J. (1993): Environment, routine and situation: Toward a pattern theory of crime. U: Clarke, R.V.G.; Felson, M. (1993): *Routine activity and rational choice: Advances in Criminological Theory*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
11. Borovec, K.; Balgač, I.; Karlović, R. (2011): *Situacijski pristup prevenciji kriminaliteta*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
12. Calhoun, J.B. (1962). Population Density and Social Pathology. *Scientific American*, 206, 2, 139-148.
13. Cao, L.; Zhao, J.; De Vine, S. (1997): Prison Disciplinary Tickets: A test of the deprivation and importation models. *Journal of Criminal Justice*, 25, 2, 103-113.
14. Clarke, R.V. (2009): *Situational Crime Prevention: Theoretical Background and Current Practice*. U: Krohn, M.D.; Lizotte, A.J.; Penly Hall, G. (2009): *Handbook on Crime and*

- Deviance. Handbooks of Sociology and Social Research. Springer Science, Business Media.
15. Cohen, L.E.; Felson, M. (1979): Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, 588-608.
 16. Cooke, D.J.; Wozniak, E.; Johnstone, L. (2008): Casting Light On Prison Violence in Scotland: Evaluating the Impact of Situational Risk Factors. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 8, 1065-1078.
 17. Cornish, D.B.; Clarke, R.V. (1986): *The reasoning criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. Springer-Verlag.
 18. Cozens, P. (2008): *The History and Development of CPTED – Major Contributors*, U: Wortley, R.; Mazerolle, L. (2008): *Environmental Criminology and Crime Analysis*. New York: Routledge.
 19. Cozens, P.M.; Saville, G.; Hillier, D. (2005): Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED): A review and modern bibliography. *Property Management*, 23, 5, 328-356.
 20. Damjanović, I.; Butorac, K. (2006): Politika suzbijanja kriminaliteta: Perspektive izvršenja kaznenopravnih sankcija. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13, 2/2006, 657-684.
 21. De Viggiani, N. (2007): Unhealthy prisons: Exploring structural determinants of prison health. *Sociology of Health and Illness*, 29, 1, 115-135.
 22. Donnell, P. (2015): *A New Age of Humane Treatment: How Technology Can Change Prisons*. Preuzeto s: <https://www.eteknix.com/a-new-age-of-humane-treatment-how-technology-can-change-prisons/>
 23. Ekblom, P.; Tilley, N. (2000): Going equipped: Criminology, Situational Crime Prevention and the Resourceful Offender. *The British Journal of Criminology*, 40, 3, 376-398.
 24. Fairweather, L. (2000): *Psychological Effects of the Prison Environment*. U: Fairweather, L.; McConville, S. (2000): *Prison Architecture: Policy, Design, and Experience*. New York: Routledge.
 25. Fikfak, A.; Kosanović, S.; Crnić, M.; Perović, V.J. (2015): The contemporary model of prison architecture: spatial response to the re-socialization programme. *Spatium*, 34, 27-34.
 26. Foucault, M. (1977): *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

27. Gentleman, A. (2012): Inside Halden, the most humane prison in the world. Preuzeto s: <https://www.theguardian.com/society/2012/may/18/halden-most-humane-prison-in-world>, 23. ožujka 2017.
28. Haney, C. (2012): Prison Effects in the Era of Mass Incarceration. *The Prison Journal*, 10, 2, 1-24.
29. Huey, M.P.; McNulty, T.L. (2015): Institutional Conditions And Prison Suicide: Conditional Effects Of Deprivation And Overcrowding. *The Prison Journal*, 85, 4, 490-514.
30. Jacobson, J.; Heard, C.; Fair, H. (2017): *Prison: Evidence of its use and over-use from around the world*. London: Institute for Criminal Policy Research.
31. Jewkes, Y. (2007): *Understanding Prisons*. U: Jewkes, Y.; Crewe, B.; Bennett, J. (2007): *Handbook on Prisons*. Devon: Willan Publishing.
32. Jewkes, Y. (2012): *Aesthetics and An-aesthetics: The Architecture of Incarceration*. U: Cheliotis, L.K. (2012): *The Arts of Imprisonment: Control, Resistance and Empowerment*. New York: Routledge.
33. Jiang, S.; Fischer-Giorlando, M. (2002): Inmate Misconduct: A Test of the Deprivation, Importation, and Situational Models. *The Prison Journal*, 82, 3, 335-358.
34. Kenis, P.; Kruyen, P.M.; Baaijens, J.; Barneveld, P. (2010): The Prison of the Future? An Evaluation of an Innovative Prison Design in the Netherlands. *The Prison Journal*, 90, 3, 313-330.
35. Kim, S.; LaGrange, R.L.; Willis, C.L. (2013): Place and Crime: Integrating Sociology of Place and Environmental Criminology. *Urban Affairs Review*, 49, 1, 141-155.
36. Kovčo Vukadin, I.; Mihoci, M. (2010): Nasilje u penalnim ustanovama. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17, 1, 333-367.
37. Lebedina-Manzoni, M. (2007): *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Zagreb: Naklada Slap.
38. Leclerc, B. (2013): *Script Analysis for Situational Crime Prevention*. U: Leclerc, B.; Wortley, R. (2013): *Cognition and Crime: Offender Decision Making and Script Analyses*. New York: Routledge.
39. Lee, D.R. (2010): Understanding and Applying Situational Crime Prevention Strategies. *Criminal Justice Policy Review*, 21, 3, 263–268.
40. Leslie, E.; Cerin, E. (2008): Are perceptions of the local environment related to neighbourhood satisfaction and mental health in adults? *Preventive Medicine*, 47, 3, 273-278.

41. Levenson (2002): Prison Overcrowding: The Inside Story. *Probation Journal*, 49, 4, 318-319.
42. Levinson, R.B.; Gerard, R.E. (1973): Functional Units - A Different Correctional Approach. *Federal Probation Journal*, 37, 4, 8-16.
43. Lewis, J. (2009): Behind Bars... Sort of. *The New York Times Magazine*. Preuzeto s: <http://www.nytimes.com/2009/06/14/magazine/14prisons-t.html>, 26. svibnja 2017.
44. Lombroso, C.; Gibson, M.; Rafter, N.H. (2006): *Criminal Man: Translated and with a New Introduction*. Durham i London: Duke University Press.
45. Martin, L. (2014): Derby's West Kimberley Regional Prison hailed as game changer for Aboriginal incarceration rates. Preuzeto s: <http://www.abc.net.au/news/2014-05-02/derby-prison-hailed-as-game-changer-indigenous-incarceration/5426036>, 28. svibnja 2017.
46. Mays, G.L.; Winfree, L.T. (2009): *Essentials of Corrections*. Wadsworth: Cengage Learning.
47. McConville, S. (2000): *The architectural realization of penal ideas*. U: Fairweather, L.; McConville, S. (2000): *Prison Architecture: Policy, Design, and Experience*. New York: Routledge.
48. Mejovšek, M. (2002): *Uvod u penološku psihologiju*. Zagreb: Naklada Slap, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
49. Ministarstvo pravosuđa (2016): *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2015. godinu*.
Preuzeto s: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2016/14%20sjednica%2014%20Vlade/14%20-%209.pdf>, 2. lipnja 2017.
50. Moran, D.; Jewkes, Y.; Turner, J. (2016): *Prison design and carceral space*. U: Jewkes, Y.; Crewe, B.; Bennett, J. (2016): *Handbook on Prisons*. Devon: Willan Publishing.
51. Morris, N.; Rothman, D.J. (1998): *The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society*. Oxford University Press.
52. Mustapić, J.; Jadrešin, A. (2014): Karakteristike počinitelja kaznenih djela kojima je izrečena sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60, 32, 137-143.
53. National Institute of Corrections (1973): *Functional units: a different correctional approach*.
Preuzeto s: <http://static.nicic.gov/Library/000159.pdf>, 03. ožujka 2017.

54. Newman, O. (1996): *Creating Defensible Space*. Institute for Community Design Analysis.
55. Nurse, J.; Woodcock, P.; Ormsby, J. (2003): Influence of environmental factors on mental health within prisons: Focus group study. *BMJ Journal*, 327, 480.
56. Sacco, V.F. (2001): *Crime and Opportunity: A Theoretical Essay*. U: Meier, R.F.; Kennedy, L.W.; Sacco, V.F. (2001): *The Process and Structure of Crime: Criminal Events and Crime Analysis*. Brunswick, London: Transaction Publishers.
57. Schreuder, E.; van Erp, J.; Toet, A.; Kallen, V.L. (2016): Emotional Responses to Multisensory Environmental Stimuli: A Conceptual Framework and Literature Review. *Sage Open*, 6, 1.
58. Sellin, T. (1970): The Origin of the Pennsylvania System of Prison Discipline. *The Prison Journal*, 50, 1, 13-21.
59. Sifakis, C. (2003): *The Encyclopedia of American Prisons*. New York: Facts on File Library.
60. Soothill, K. (2007): *Prison histories and competing audiences, 1776-1966*. U: Jewkes, Y.; Crewe, B.; Bennett, J. (2007): *Handbook on Prisons*. Devon: Willan Publishing.
61. Steg, L.; van den Berg, A.E.; de Groot, J. (2012): *Environmental Psychology: An Introduction*. British Psychological Society, John Wiley & Sons.
62. Suedfeld, P. (1980): Environmental Effects on Violent Behavior in Prisons. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 24, 2, 107-116.
63. Sykes, G.M. (2007): *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. United Kingdom: Princeton University Press.
64. Tewksbury, R.; Connor, D.P.; Denney, A.S. (2014): Disciplinary Infractions Behind Bars: An Exploration of Importation and Deprivation Theories. *Criminal Justice Review*, 39, 2, 201-218.
65. Thompson, A.B. (1980). *Prison design and prisoner behavior: Philosophy, Architecture, and Violence*. Neobjavljeni diplomski rad. Oberlin: Sociology/Anthropology Honors Thesis. Oberlin College.
66. Toch, H. (2001): The Future of Supermax Confinement. *The Prison Journal*, 81, 3, 376-388.
67. Tomašević, G. (2010): Zbirka međunarodnih dokumenata o izvršavanju kazne zatvora. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17, 1, 301-500.
68. Turković, K.; Maršalevski, A. (2012): Reforma sustava kazni u novom kaznenom zakonu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 19 (2), 795-817.

69. Tusseau, G. (2012): From the Penitentiary to the Political Panoptic Paradigm. U: Brunon-Ernst, A. (2012): Beyond Foucault: New Perspectives on Bentham's Panopticon. Surrey: Ashgate Publishing Limited.
70. U.S. Department of Justice (1993): Podular, Direct Supervision Jails: Information Packet. Longmont: National Institute of Corrections Jails Division.
71. Von Hirsch, A.; Garland, D.; Wakefield, A. (2000): Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention. Oregon: Hart Publishing.
72. Wener, R.E. (2012): The Environmental Psychology of Prisons and Jails: Creating Humane Spaces in Secure Settings. New York: Cambridge University Press.
73. World Prison Brief (2017): Highest to Lowest - Occupancy level (based on official capacity). Preuzeto s: http://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/occupancy-level?field_region_taxonomy_tid=All, 01. lipnja 2017.
74. Wortley, R. (2002): Situational Prison Control: Crime Prevention in Correctional Institutions. Cambridge University Press.
75. Wortley, R. (2008): Situational Precipitators of Crime. U: Wortley, R.; Mazerolle, L. (2008): Environmental Criminology and Crime Analysis. New York: Routledge.
76. Wortley, R.; Townsley, M. (2016): Environmental Criminology and Crime Analysis: Situating the theory, analytic approach and application. U: Wortley, R.; Townsley, M. (2016): Environmental Criminology and Crime Analysis. New York: Routledge.
77. Zimbardo, P. (2009): Luciferov učinak: Kako dobri ljudi postaju zli. Zagreb: Tim Press.